

Norske forestillinger om Tyskland og tyskere fra 1945 til 1949

Kay Arne Sulutvedt

Våren 2009

Masteroppgave i Historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

Forord

Arbeidet med å skrive en masteroppgave er en omfattende prosess som er avhengig av hjelp fra andre. Jeg vil derfor gjerne rette en takk til alle som på en eller annen måte har bidratt på veien fram til det ferdige resultat.

Først og fremst vil jeg rette en stor takk til min veileder, Einhart Lorenz, for mange gode innspill. Uten hans hjelp er det mange kilder og tidligere forskning jeg eller ikke ville funnet fram til.

Stor takk vil også rettes til venner, familie og medstudenter som underveis har bidratt med råd og innspill.

Forkortelser

Arbark: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

DBD: Demokratische Bauernpartei Deutschland

DNA: Det Norske Arbeiderparti

CARE: Cooperative American Remittance to Europe

CDU: Christlich-Demokratische Union

FDP: Freie Demokratische Partei

FN: Forente Nasjoner

JCS: Joint chiefs of staff directive

KPD: Kommunistische Partei Deutschland

LDPD: Liberal-Demokratische Partei Deutschland

ML: Menighetspleiernes Landsforbund

MRA: Moral re-armament (Moralsk opprustning)

LO: Arbeidernes faglige Landsorganisasjon

NATO: North Atlantic Treaty Organisation

NDPD: National-Demokratische Partei Deutschland

NKP: Norges Kommunistiske Parti

ROH: Regjeringen og hjemmefronten under krigen

SED: Sozialistische Einheitspartei Deutschland

SPD: Sozialdemokratische Partei Deutschland

UNRRA: United Nations Relief and Rehabilitation Agency

Innholdsfortegnelse

INNLEDNING	6
Oppgavens omfang og avgrensning	6
Tidligere forskning og litteratur	7
Teoretiske betraktninger og kildemetodiske problemer	11
Problemstillingen sammenfattet	15
KAPITTEL 2: TYSKLANDSDEBATTEN UNDER KRIGEN	16
Den allierte krigspropaganda.....	16
Forsoning eller revansj – ulike holdninger i Stockholm og London	19
Nordmenn i Amerika	22
Hjemmefronten	23
Sammenfatning og noen linjer videre	26
KAPITTEL 3: BEHANDLINGEN AV TYSKERE OG "DE TYSKE ELEMENTER" I FRIGJØRINGS DAGENE	28
Internering, opprydding og hjemsending	29
Internering av sivile tyskere	31
"De tyske elementer" – tyskerbarn og tyskertøs.....	34
Sammenfatning	38
KAPITTEL 4: TYSKLANDSFANGENES BERETNINGER	39
Forbryterne og de andre tyskerne	39
"Tukthusfangenes engel"	42
Sammenfatning	44
KAPITTEL 5: TYSKLAND OG NAZISMEN: TYSKLAND OG TYSKERE I NORSK PRESSE OG LITTERATUR 1945-46	45
Nazismen – et sosialt, økonomisk eller et åndelig, moralsk problem?.....	46
"Et annet Tyskland" og omskoleringen av det tyske folk	51
Nürnbergprosessen i norsk presse	55
Sammenfatning	59
KAPITTEL 6: UTVIKLINGEN I TYSKLAND OG FORHOLDET MELLOM STORMAKTEN I PRESSEN 1945 TIL 1947	60
"Slaget om vinteren" – en humanitærbølge? Sult- og flyktningsproblemet i norsk presse 1945-1947 ..	62
Kampen om det "annet Tyskland" – splittelse i arbeiderbevegelsen, et borgerlig alternativ?	67
"The Speech of hope" – mot en ny amerikansk politikk	72
Norske myndigheters vurdering av Tyskland og pressens reaksjoner.....	73
Sammenfatning	75
KAPITTEL 7: NORSKE ORGANISASJONERS SYN PÅ TYSKERE OG KONTAKTEN MED TYSKE SØSTERORGANISASJONER.....	77
Den politiske kontakten	78
Den faglige kontakten.....	83
Religiøs Kontakt: Luther og kirkekamp.....	86
Sammenfatning	90
KAPITTEL 8: HJELPEARBEID TIL DEN MORALSKE OG MATERIELLE NØDEN	91
Det statlige og det private hjelpearbeid 1945-1947.....	92
Mat og moral til nødlidende tyskere	94
Nøden i Tyskland i norsk presse 1947-1948.....	99
Sammenfatning	101
KAPITTEL 9: TYSKLAND OG TYSKERE I NORSK OFFENTLIGHET 1947 TIL 1949	103
Tysklandsreportasjer og nye tyske stemmer i norsk offentlighet	103
Schumachers tale i Oslo november 1947	107

Berlinblokaden: Fra prøysserhovedstad til frihetens forpost	109
Sammenfatning	111
KAPITTEL 10: DEN NORSKE TYSKLANDSBRIGADEN 1947 TIL 1953.....	113
Til Tyskland for freden	114
Nazismens historiske røtter	116
Parole mot fraternisering	119
Soldatenes møte med Tyskland	120
Forholdet til lokalbefolkningen	122
Forsvar av tysk jord – brigaden inn i den kalde krigen	123
Sammenfatning og utviklingen etter 1949	124
KAPITTEL 11: AVSLUTNING OG KONKLUSJONER	126
Videre forskning.....	130
LITTERATURLISTE	132

Innledning

8. mai 1945 kapitulerte Tyskland, etter nesten seks år med krig i Europa. Fem traumatiske år i norsk historie var over. Den tyske okkupasjonsmakten hadde påført landet store lidelser både i form av materielle ødeleggelser og menneskelig tap. 9000 nordmenn hadde opplevd nazistenes grusomme forbrytelser på nært hold i de tyske konsentrasjonsleiren. Hvordan ble nazismen forklart og hvilke bilder av Tyskland og tyskere hadde disse erfaringen frembrakt?

Den allierte bombingene, kampene på tysk jord og nazistenes ødeleggelser hadde etterlatt seg et svært krigsherjet land midt på kontinentet. Om lag 2,7 millioner tonn bomber hadde blitt sluppet over Tyskland siden januar 1944. Det meste av industrien var lagt i ruin, og 3,6 millioner hus var totalødelagt.¹ Tyskland hadde lidd det ”totale nederlag”, og med det fulgte på mange måter de alliertes totale ansvar. Den tyske administrasjonen var gått i oppløsning, og landet var delt i fire okkupasjonssoner med det allierte kontrollrådet i Berlin som den øverste myndighet. I Mellom-Europa skulle de allierte administrere en folkevandring som ble anslått til 20-25 millioner mennesker. Mindre enn et halvt år etter krigen ble det uttalt at man her kunne ”bli vitne til en tragedie uten sidestykke” i Europas historie.² Hvordan ble det bildet krigen hadde frembrakt opprettholdt, og hvorvidt endret det seg i møte med etterkrigstidens virkelighet? Dette er noen av de spørsmål denne oppgaven skal søke å besvare.

Oppgavens omfang og avgrensning

Denne undersøkelsen tar altså sikte på å kartlegge og analysere norske forestillinger om Tyskland og tyskere i årene fra krigens slutt fram til 1949. ”Norske forestillinger” er et relativt vidt begrep som det kan være nødvendig å presisere noe nærmere. For det første vil det her omfatte det bildet som ble presentert av Tyskland, tyskere og det tyske i den offentlige debatten, på stortinget og gjennom litteratur, tidsskrifter og aviser. Innenfor denne rammen har det vært et mål å fange et bredt spekter og ulike nivåer av det norske samfunn. For det andre vil forestillingen også bli undersøkt gjennom konkrete handlinger. For det første gjennom behandlingen av tyskere i Norge og av ”tyskerjentene” og ”tyskerbarna”. For det andre gjennom kontakten med og behandlingen av Tyskland og tyskere på kontinentet, blant

¹ Foredrag av Oberstløytnant Christie i Oslo Militære Samfund 16/12-1946, gjengitt i Aftenposten 17/12-1946

² Aftenposten, 27/10-1945

annet gjennom den norske deltagelsen i okkupasjonen av Tyskland og humanitært hjelpearbeid.

Med en slik relativt bred tematisk avgrensning har det vært nødvendig å begrense undersøkelsen til en kortere tidsperiode. Den tidsmessig avgrensning kan imidlertid hevdes å være hensiktsmessig av flere grunner. Fram til 1914 hadde Tyskland vært det desidert viktigste land for blant annet norsk vitenskap, kultur og handel. Selv om innflytelsen fra Amerika og England økte i mellomkrigstiden, fortsatte Tyskland å være det viktigste landet på mange områder. Perioden fra 9. April 1940 til 8. mai 1945 var i så måte et dramatisk brudd i de tysk-norske relasjoner. Norske forestillinger om Tyskland og tyskere etter 1945 er selvfølgelig uløselig knyttet til den annen verdenskrig. Gjennom et historisk bakgrunnskapittel vil det derfor bli redegjort for den debatten som da pågikk, og de bilder av det ”tyske” som krigserfaringene skapte.

Årene fra 1945 til 1949 utgjør videre en spesiell epoke i de tysk-norske relasjoner. Høsten 1949 ble Tyskland formelt delt i to stater som en følge av konflikten mellom de tidligere allierte, mellom øst og vest. I hele denne perioden fantes det ingen tysk myndighet, ingen sentrale organer eller institusjoner. Den varige delingen av Tyskland bidro til at det oppsto klarere holdninger og forestillinger om vest- og østtyskere, og Vest- og Østtyskland. 1949 inneleder på den måten en ny epoke i de tysk-norske forbindelser, og i nordmenns syn på tyskere. Som forestilling kan det imidlertid hevdes at denne øst-vest delingen vokste fram før delingen var et faktum, på tampen av den perioden jeg behandler.

Tidligere forskning og litteratur

Det har blitt skrevet relativt lite om Norges og nordmenns forhold til Tyskland og tyskere i den nære etterkrigstiden. Dette henger sammen med at hovedvekten av det som er skrevet om tysk-norske relasjoner etter krigen har fokusert på den utenrikspolitiske debatten.³ Som blant annet Geir Lundestad har påpekt var det sparsomt med norsk utenrikspolitikk etter annen verdenskrig.⁴ Den indre gjenreisningen hadde en naturlig førsteprioritet, og antall

³ Vest-tysk medlemskap i NATO, utplassering av atomvåpen i Vest-Tyskland, EF, EU og lignende.

⁴ Lundestad, *Norske holdninger overfor Vest-Tyskland 1947-1951*, Hovedfagsoppgave i Historie ved Universitetet i Oslo, 1970

utenrikspolitiske saker som ble behandlet på Stortinget vitner om lav interesse.⁵ Blant utenrikspolitiske spørsmål var heller ikke Tyskland et hovedtema, for eksempel engasjerte Spaniasaken langt mer.⁶ Det er snarere riktig å hevde at Tyskland nærmest var et ikke-tema i den utenrikspolitiske debatten i den nære etterkrigstiden.⁷ Regjeringens syn på behandlingen av Tyskland kom først til uttrykk i et memorandum av januar 1947, derfor har dette vært et mer naturlig startpunkt for avhandlinger om den politiske behandlingen av Tyskland. At Tyskland ikke var viet stor plass i norsk utenrikspolitikk betyr ikke at det ikke fantes klare forestillinger om Tyskland og det tyske folk. Snarere tvert imot. Flere enn norske utenrikspolitikere kan i så måte være bærere av ”norske forestillinger”.

Geir Lundestad tar i sin hovedfagsoppgave, *Norske holdninger til Vest-Tyskland 1947-1951*, for seg regjeringens, politikeres og pressens holdning til vesttysk selvstendighet på det økonomiske, politiske og militære området. Et poeng som etter min mening ikke er klart formulert hos Lundestad, er at den politiske situasjonen i Tyskland gjorde det svært vanskelig for regjeringen å føre noen selvstendig Tysklandspolitikk. Selv om tyskerne fra sommeren 1947 fikk noe større ansvar for ”the running of their own affairs”, måtte alt som hadde med Tyskland å gjøre gå gjennom det allierte kontrollråd.⁸ Lundestad hevder med rette at det skjedde en kraftig omvurdering av Tysklandsspørsmålet i denne perioden, som en følge av den kalde krigen. At holdningene til (Vest-)Tyskland var nært knyttet til holdningene til øst-vestkonflikten i denne perioden, er på mange måter en selvfølge. De fire store allierte var den øverste myndighet i landet, og Tyskland var på mange måter selve øst-vestkonflikten i Europa. Vest-Tyskland ble videre først formelt opprettet i 1949, fordi stormaktene ikke klarte å enes om Tysklandsspørsmålet.

I 1947 gikk regjeringen og en samlet opinion inn for at Tyskland skulle bli pålagt ”et generelt forbud mot alt militærvesen.” I 1951 hadde Stortinget, mot 4 stemmer, godtatt Vest-Tysklands militære opprustning. Politisk selvstendighet ble nærmest tatt som en selvfølge, og de fleste økonomiske restriksjoner var forlengst forsvunnet.⁹ Denne forvandlingen kaller Lundestad ”Fra revansj til samarbeid”. Selv om dette er en spissformulering fra Lundestads side, vil jeg

⁵ Lundestad: 1970, s. 8-9

⁶ Spania var den tredje store staten i Europa som ble definert som fascistisk, og arbeiderbevegelsen mente krigen ikke var vunnet før det arbeidende spanske folk også hadde fått sin frihet. Benum, Edgar, *Maktsentra og opposisjon – Spaniasaken i Norge 1946 og 1947*, Oslo 1969 Universitetsforlaget

⁷ Lorenz, Einhart, ”’Moralske kalorier’ til tyske demokrater”, i *Arbeiderhistorie 1995 Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*, Oslo: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, 1995, s. 147

⁸

⁹ Lundestad: 1970, s. 1 og 2.

hevde at den ikke er helt treffende. Jeg vil på ingen måte avvise at deler av norsk opinion var preget av hevntanker, men det er verdt å bemerke at det kan være problematisk å betegne kravet om fullstendig demilitarisering som revansj, da dette var et krav som blant annet også de tyske sosialdemokratene ga sin fulle tilslutning til.¹⁰

En annen grunn til at 1947 har blitt regnet som et mer naturlig utgangspunkt for å undersøke forholdet mellom Tyskland og Norge etter krigen, er en generell antagelse om at det hersket stor enighet om Tysklandsspørsmålet de første to fredsårene, og at hatet som krigen hadde frembrakt var dominerende. Dette hviler på en tanke om at krigserfaringen var en felles, nasjonal erfaring. Senere forskning gjør det imidlertid verdt å spørre seg om holdningene ikke kan ha vært mer nyansert. Det er klart at krigen kunne fortone seg ganske forskjellig om man befant seg ute eller hjemme eller i tysk fangenskap. Jan Ragnar Torgner har i sin hovedfagsoppgave i historie tatt for seg den norske debatten under krigen om Tysklands skjebne etter det tredje rikets fall.¹¹ Som jeg vil komme tilbake til i neste kapittel går det her fram at det fantes svært forskjellige holdninger for eksempel innen eksilmiljøene i Stockholm og London. Historiker Einhart Lorenz har også kommet med viktige bidrag i denne sammenheng. I artikkelen ”’Moralske kalorier’ for tyske demokrater” har han undersøkt hvordan kontakten mellom det tyske og norske arbeiderparti utviklet seg etter annen verdenskrig.¹² Dessuten må hans verker om Willy Brandt, samt flere artikler om eksiltyskere i Norge fra 1933 til 1945 nevnes. Et interessant aspekt som her kommer fram, er den betydning de personlige forbindelsene med et ”annet Tyskland” spilte for forsoningsprosessen mellom Norge og Tyskland etter annen verdenskrig. Sentralt i denne sammenheng er hvordan samarbeidet med tyske antinazister før og under krigen, samt møtet med tyske fanger i konsentrasjonsleirene, kunne bidra til at det utviklet seg et mer nyansert bilde av tyskere, og en mer forsonende holdning til Tyskland.

Gjennom deltagelse i den allierte okkupasjon av Tyskland fra 1947, gikk Norge fra å være okkupert til å bli okkupant. I historieskrivingen har den norske Tysklandsbrigaden blitt brukt til å belyse ulike sider av den norsk etterkrigshistorien.¹³ I norsk sikkerhets- og utenrikspolitisk historie kan Tysklandsbrigaden illustrere den nære bindingen til Storbritannia

¹⁰ ”Vi aksepterer selvfølgelig 100 pst. utslettelse av krigsindustrien”, Kurt Schumacher i en tale i London, Arbeiderbladet, 30/11-1946

¹¹ Torgner, Jan Ragnar, *Hvordan vinne freden? Den norske diskusjonen under andre verdenskrig om Tysklands skjebne etter det tredje rikets undergang*, Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo 2004

¹² Lorenz: 1995, s. 147-157.

¹³ Borchgrevink: 1968, Tamnes: 1998, Lundestad: 1970.

etter krigen. Dessuten kan okkupasjonen av Tyskland ses som et verktøy i vestens oppdemningspolitikk mot Sovjet. Rent forsvarspolitisk blir gjerne brigaden omtalt som en forløper til senere fredsbevarende operasjoner Norge har deltatt i, og som en viktig del av oppbyggingen av et moderne norsk forsvar. Tysklandsbrigaden er åpenbart også et viktig kapittel i de tysk-norske relasjoner etter annen verdenskrig. Både ved at det mot slutten av engasjementet utviklet seg et forsvarspolitisk samarbeid mellom Norge og Forbundsrepublikken, men også gjennom soldatenes møte med det nye Tyskland etter krigen.¹⁴

Den tyske litteraturhistorikeren Heiko Uecker har også gitt et interessant bidrag til å belyse norske forestillinger om Tyskland. Han har påpekt at i den norske skjønnlitterære litteraturen om krigen, spilte tyskerne en overraskende liten rolle.¹⁵ Norske forfattere, ofte inspirert av psykoanalysen, forklarte gjerne nazismen som noe som lå latent i alle menneskers sinn. Her var det metafysiske forklaringer på nazismen som dominerte, løsrevet fra den historiske og økonomiske sammenheng. Nazismen ble sett som en fare innenfra, i oss selv.¹⁶ Unntaket var enkelte forfattere på venstresiden som tok opp nazismens historiske og økonomiske forutsetninger.

De seinere åra har det kommet enkelte forskningsarbeider om behandlingen av de såkalte tyskerjentene og tyskerbarna. Her kan blant annet nevnes Kåre Olsens *Krigens barn: de norske krigsbarna og deres mødre*,¹⁷ og Terje Pedersens masteroppgave i historie *Tyskerjenter Norge: reaksjoner og klippeaksjoner 1940-1945*.¹⁸ Det har også blitt drevet et forskningsprosjekt ved Universitetet i Oslo om krigsbarna, under ledelse av Lars Borgersrud.¹⁹ Disse bøkene behandler ikke forholdet til tyskerne direkte, men synet på og

¹⁴ Tamnes: 1995

¹⁵ Uecker, Heiko, "Die deutsche Okkupation in der norwegischen Nachkriegsliteratur: Höchst vorläufige Überlegungen zu einer vielleicht möglichen Fragestellung", i Robert Bonn, Karl Christian Lammers, *Vergangenheitspolitik und Erinnerungskulturen im Schatten des Zweiten Weltkriegs*, Essen: Klartext Verlag 2008, s. 228, Unntaket var Jens Bjørneboes *Før hanen galer* fra 1952 og Haavard Haavardsholms *Søndag er en bra dag* fra 1958

¹⁶ Uecker: 2008, s. 233. Eksempler på slike bøker som Uecker trekker fram er Sigurd Hoel, *Møte ved milepelen*, 1947, Aksel Sandemose, *Det svundne drøm* 1946, Ronald Fangen *En lysets engel* 1945, Kåre Holt *Det store veiskillet* 1949.

¹⁷ Olsen, Kåre, *Krigens barn: de norske krigsbarna og deres mødre*, Oslo: Aschehoug 1998

¹⁸ Pedersen, Terje Andreas, *Tyskerjenter i Norge: reaksjoner og klippeaksjoner 1940-46*. Masteroppgave i Historie: Universitetet i Oslo 2006

¹⁹ Borgersrud, Lars, *Staten og krigsbarna. En historisk undersøkelse av statsmyndighetenes behandling av krigsbarna i de første etterkrigsårene*, Universitetet i Oslo 2004

behandlingen av tyskerjentene, tyskerbarna og de landssvikmistenkte vil i denne oppgaven bli brukt for å avdekke forestillinger om det ”tyske”.

Artikkelsamlingene *I krigens kjølevann*²⁰ og *Tyskland – Norge: Den lange historien*, har også gitt gode bidrag til å belyse forholdet mellom Tyskland og Norge i etterkrigstiden.²¹ Av de mest relevante artiklene kan nevnes bidragene til Odd-Bjørn Furre, Ole Kristian Grimnes, Stein Ugelvik Larsen, Hans Otto Frøland, Heiko Uecker, Nils Morten Udegaard, Jarle Simensen og Einhart Lorenz. I tillegg finnes det enkelte kortere artikler som tar for seg temaet, som for eksempel forordet i *Tyskland og vi* av Hans Fredrik Dahl. Dahl tar i noen grad også opp synet på tyskerne etter krigen i *De store ideologiers tid – Norsk idéhistorie bind 5*.²² Holdningene til tyskerne blir også tatt opp i det åttende bindet av *Norge i krig* av Knut Einar Eriksen og Terje Halvorsen.²³

Hans Petter Hermansens hovedfagsoppgave i historie *Fra krigstilstand til allianse* tar for seg perioden fra 1947 til og med 1955.²⁴ Hoveddelen av dette arbeid er imidlertid viet tiden etter 1949. Fokuset ligger her på den militære siden av Tysklandsspørsmålet, og den norske debatten om vesttysk medlemskap i NATO. Av studier som tar for seg tiden etter 1955, bør Anders Jølstads *Det tyske problem. Norsk sikkerhetspolitisk samarbeid med Vest-Tyskland, 1955-1965* nevnes, samt Ronny Aardals *Stereotyper av Tyskland hos norske utenrikspolitikere, 1950-1970*

Teoretiske betraktninger og kildemetodiske problemer

Hvilke historisk interesse har det å studere et lands forestillinger om et annet? Hans Fredrik Dahl hevder i artikkelen ”Tyskland og vi” at ”land er ideologier for hverandre” og at slike ideologiske forestillinger om andre land ikke bare er ”egenskaper vi tilskriver andre; de er egentlig elementer av vår egen kultur.”²⁵ De forestillinger nordmenn hadde om Tyskland kan

²⁰ Larsen, Stein Ugelvik (red.), *I krigens kjølvann*. Oslo: Universitetsforlaget 1999

²¹ Simonsen, Jarle (red.), *Tyskland – Norge: Den lange historien*, Oslo: TovoAschehoug 1999. Boka foreligger også i tysk utgave.

²² Dahl, Hans Fredrik, *De store ideologienes tid 1914-1955, Norsk idéhistorie bind 5*, Eriksen, Trond Berg, og Øystein Sørensen(red.), Oslo: Aschehoug 2001

²³ Eriksen, Knut Einar og Terje Halvorsen, *Frigjøringen – Norge i krig bind 8*. Skodvin, Magne(red.), Oslo: Aschehoug 1987

²⁴ Hermansen, Hans Petter, *Fra krigstilstand til allianse: Norges politiske behandling av den militære side ved Tysklandsspørsmålet 1947-55*, Universitetet i Oslo, 1976

²⁵ Dahl, Hans Fredrik, ”Tyskland og vi”, i *Tyskland og vi*, Sigurdson, Ragnhild og Arve T. Thorsen (red.) Oslo: Norsk Folkemuseum, 1998 s. 5

med andre ord si noe om Norge og det norske tankeliv i etterkrigstiden. Hvordan nordmenn så seg selv, hvordan de ønsket å bli oppfattet, hva man tok avstand fra og hva man identifiserte seg med. Dahl forsøker i den nevnte artikkelen å gi en fremstilling av det han hevder ble den dominerende, allmenne forstilling om Tyskland etter annen verdenskrig. Han ser derfor bort fra de mange meningsforskjellene som var tilstede, og hevder at etter 9. april og særlig etter krigens slutt ble Tyskland ”mer enn noe annet nazismens hjemland”.²⁶ Dahl forklarer dette i sammenheng med en tolkning av nazismen som et tysk system, som det tyske folk hadde valgt og støttet opp om. Skillet mellom tysk og nazistisk forsvant, ifølge Dahl. Leirene og straffemetodene ble ”typisk nazistiske” og dermed også tyske, selv om de samme metodene ble brukt i straffeanstalter andre steder. Han kaller dette for ”Nazismen som alle tings fokus.” Det er imidlertid på sin plass å spørre om et slikt syn er dekkende. I en meningsmåling fra februar 1947 svarte 21% at de hadde ”vennlige følelser” overfor det tyske folk som helhet, mens 44% svarte ”uvennlige” – altså under halvparten av de spurte.²⁷

Bilder eller forestillinger kan formidles igjennom ulike medier, og kan dermed undersøkes gjennom ulike typer kilder. Det kan her være hensiktsmessig å skille mellom tre hovedgrupper: muntlige, skriftlige og visuelle. Jeg har valgt å ikke benytte meg av muntlige kilder. For det første kan det pekes på enkelte generelle problemer knyttet til muntlige kilder. Det kan hevdes at menneskets hukommelse ikke alltid er til å stole på. Mennesker omtolker gjerne sin egen historie i forhold til nåtiden, og etterrasjonaliserer holdninger man senere har tatt avstand fra.²⁸ Jeg har derfor i stor grad ønsket å basere meg på samtidig kilder. Viktigere har det vært at ut fra målsetningen om å undersøke et bredt spekter av det norsk samfunn fra 1945 til 1949, ville det vært svært vanskelig å gjøre et representativt utvalg all den tid flere av samfunnsdebattantene var godt opp i åra allerede den gang. I noen grad har imidlertid enkelte senere publikasjoner vært brukt. Det gjelder blant annet selvbiografiene til Einar Gerhardsen, Trygve Lie, Haakon Lie, Konrad Nordahl og Trygve Bratteli. Også når det gjelder de norske soldatene i Tysklandsbrigaden, har senere nedtegnelser blitt benyttet. I den grad det har vært mulig har deres beretninger blitt sjekket med samtidige kilder. I enkelte tilfeller, som for eksempel beretninger fra konsentrasjonsleirene, har ikke dette vært mulig av den enkle grunn at samtidige kilder ikke finnes.

²⁶ Dahl: 1998, s. 6

²⁷ Alstad bd. 1: 1969 s. 88

²⁸ Magnussen, Svein, *Vitnepsykologi – Pålitelighet og troverdighet i dagligliv og rettssal*, Oslo: Abstrakt Forlag 2004

En hovedkilde for denne oppgaven har vært aviser. Det bør i den sammenheng pekes på enkelte problemer forbundet med å bruke aviser som kilde. Av tidsbegrensende årsaker har det ikke vært mulig å gjøre en grundig undersøkelse av samtlige aviser som kom ut i Norge i disse fire årene. Det har med andre ord blitt gjort en utvelgelse. For å oppnå en bred dekning av det politiske spekteret, har jeg valgt å konsentrere undersøkelsen rundt de store riksdekkende avisene *Arbeiderbladet*, *Dagbladet*, *Friheten*, *Aftenposten* og *Verdens Gang*.²⁹ Dette er alle Oslobaserte aviser, og som Einhart Lorenz påpeker er det sannsynlig at det fantes geografiske forskjeller i synet på tyskere.³⁰ I enkelte tilfeller har jeg også gjort stikkprøver i noen av distriktsavisene omkring viktige datoer, men på dette området vil ikke mitt arbeide kunne gi et fullstendig bilde. I tillegg til i avisene, ble Tyskland og tyskerne debatterte forskjellige i tidsskrifter. Ved hjelp av et spekter som omfatter *Samtiden*, *Kirke og Kultur*, *Kontakt*, *Fri Fagbevegelse*, og forretningsbladet *Farmand* skal ulike segmenter av det norske samfunn bli representert blant kildene.

På den ene siden kan dagsaviser karakteriseres som døgnfluer. Ingenting blir så fort gammelt som gårsdagens nyheter. På en annen side vil det alltid være enkelte debatter som strekker seg over tid. Dessuten innholdt avisene ved siden av nyheter og kommentarstoff, reiseberetninger og reportasjer som – om enn subjektivt – formidlet et bilde av tyskere og situasjonene i Tyskland. Slike reportasjer var som regel supplert med fotografier. Slike bilder var et virkningsfullt verktøy for å formidle inntrykkene fra Tyskland, og til å skape en forestilling hos mottager. Bildene har i noen grad blitt anvendt som kilder, men bare der det også ble formidlet noe gjennom billedtekster. Det fantes også andre visuelle kilder som bidro til å formidle, skape eller opprettholde et bilde av tyskere og Tyskland, for eksempel filmavisen samt spillefilmer og dokumentarfilmer og kringkastningen, men dette ville sprengt rammen av en masteroppgave.

Avisene i denne perioden var, med unntak av *Verdens Gang*, partiaviser.³¹ Hva dette innebar varierte fra avis til avis. Enkelte aviser var nærmest det samme som partiet, andre ville i større grad kunne stå i opposisjon til sitt eget parti. Med et stort parti som Arbeiderpartiet – med ganske klare fløyer – rommet også partiavisa ulike syn. I mindre grad er dette tilfelle med NKP og *Friheten*, der partiet og avisen nærmest gikk opp i hverandre. Siden aviser er svært

²⁹ *Friheten* må ikke forveksles med dagens *Friheten*. Etter krigen var det dagsavis, med store opplag i 1945.

³⁰ Lorenz: 1995, s. 147

³¹ *Verdens Gang* var et organ for Hjemmefrontens ledelse.

sammensatte med ledere, nyheter, kommentarer, kronikker og reisebrev, kan det videre være problematiske å betrakte en avis som én aktør. Vidt forskjellige holdninger kunne i enkelte sammenhenger stå på trykk på samme side. Å for eksempel si at ”*Aftenposten* hevdet at...” er da et opplagt problem. Det vil derfor være nødvendig å skille mellom avisens redaksjonelle linje og enkelt personers egne betraktninger som i blant kunne komme til uttrykk. I den grad artiklene var signert vil dette gå fram enten i teksten eller i fotnotene. Selv om det i enkelte sammenhenger vil være galt å si at ”*Aftenposten* hevdet...”, kan det likevel være grunn til å si at *Aftenposten* formidlet et bestemt bilde, selv om dette bildet kunne bryte med den redaksjonelle linjen. Kriterier har i så måte vært at holdningene ble gjentatt med en viss hyppighet. Dessuten kan artiklenes plassering i avisen ha en viktig betydning for dens påvirkningskraft.

Foruten den nevnte skjønnlitterære krigslitteraturen, ble det skrevet flere bøker som kan gi et innblikk i forestillingene om det tyske. For det første kom det en rekke personlige skildringer og dagbøker med beretninger fra opphold i konsentrasjonsleirer eller fra motstandskampen. For det andre ble det utgitt politisk litteratur. Den kanskje viktigste boken i den sammenheng var Willy Brandts *Forbrytere og andre tyskere*, som på mange måter ble toneangivende.³² Her har jeg også hatt tilgang til, og undersøkt, samtlige anmeldelser av boken.³³ Den ble skrevet på bakgrunn av et opphold i Tyskland vinteren 1945-46, og var det første og mest utførlige arbeid som ble utgitt i Norge om forholdene i Tyskland etter krigen. At den bygde på de faktiske forhold i etterkrigstidens Tyskland, satte en standard for det som ble skrevet om Tyskland og tyskere, og senere bøker, samt avis- og tidsskriftsartikler som tok opp Tysklandsspørsmålet, hadde gjerne form av å samtidig være reiseskildringer.³⁴ Et slikt ideal om å bygge på faktiske forhold, kombinert med strenge reiserestriksjoner, kan også ha bidratt til at antallet bøker om Tyskland ikke var så høyt.³⁵

³² Brandt, Willy, *Forbrytere og andre tyskere*, Oslo: Aschehoug 1946

³³ I utgangspunktet var det en plan å undersøke mottagelsen av samtlige aktuelle bøker i avisene. Dette viste seg å være vanskelig å gjennomføre, da forlagsarkivene ikke lenger oppbevarte anmeldelser for disse bøkene. I denne perioden var det ikke noe automatikk i når en anmeldelse kom på trykk. Anmeldelsene av *Forbrytere og andre tyskere* er i så måte fordelt på et halvt år.

³⁴ Blant slike bøker kan nevnes *Varm aske* av Odd Eidem: 1947, *Tysk Høst* av Stig Dagermann: 1947, *Det gjelder Europa* av Eiliv Skard: 1948

³⁵ Det bør nevnes at det ikke ble utgitt all verdens med bøker om utenrikspolitiske spørsmål i Norge i denne perioden.

Problemstillingen sammenfattet

Ovenfor har jeg pekt på de sentrale problemer og spørsmål denne oppgaven søker å besvare. Dette kan oppsummeres i en firedelt problemstilling, enkelte underordnede problemer vil bli lagt fram underveis. For det første: Hvilke forestillinger fantes om Tyskland og tyskere i den brede, offentlige debatten i Norge 1945/46? For det andre: Hvilke forestillinger kom til uttrykk gjennom behandlingen av Tyskland, tyskere og de ”tyske elementer”? For det tredje: Hvordan og i hvilke grad endret synet seg i løpet av perioden 1945 og 1949? For det fjerde: hvordan kan i så fall disse endringene forklares?

Før jeg tar fatt på tiden etter 1945 er det nødvendig å redegjøre for den debatten som pågikk under krigen om Tysklands fremtidige skjebne, og de forestillinger om det ”tyske” krigen frembrakte.

Kapittel 2: Tysklandsdebatten under krigen

Synet på hvordan Tyskland og tyskere skulle behandles etter kapitulasjonen endret seg radikalt i løpet av annen verdenskrig. I den tidlige fasen av krigen talte ingen av de tre store allierte statslederne – Roosevelt, Churchill eller Stalin – om hevn, eller om å knuse den tyske nasjon. Høsten 1944 undertegnet de to førstnevnte en plan for behandlingen av det beseirede Tyskland, som kan betegnes som ”a Carthaginian peace”, en total utslettelse.³⁶ Jeg vil i dette kapittelet kort redegjøre for utviklingen i den allierte krigspropagandaen, og de forestillinger om Tyskland og det tyske folk som her kom til uttrykk.

Jan Ragnar Torgner har tatt for seg den norske debatten om Tysklands fremtidige skjebne under annen verdenskrig.³⁷ Det var særlig i eksilmiljøene utenrikspolitiske spørsmål ble diskutert, og debatten avslører store forskjeller mellom eksilmiljøene i Stockholm og London når det gjaldt synet på Tyskland og tyskere. I tillegg ble norsk krigs- og etterkrigspolitikk diskutert i eksilmiljøet i Amerika, og i noen grad også på hjemmefronten.³⁸ Mens eksilmiljøene i London og Stockholm er godt utforsket i historieskrivningen, finnes det ikke noen helhetlig undersøkelse om det norske eksilmiljøet i Amerika. Jeg vil imidlertid trekke fram et par sentrale aktører. Med utgangspunkt i Torgners fremstilling vil jeg redegjøre for de Tysklandsbilder som ble presentert i de ulike miljøene. Dette vil bli knyttet til den generelle utviklingen av krigen, og holdningen til Tyskland og tyskere i de allierte land. Hovedpoenget i denne fremstillingen vil være å gi en historisk bakgrunn for den debatten som ble ført, og de forestillingene som fantes, etter krigen.

Den allierte krigspropaganda

Atlantehavserklæringen kan tas som et uttrykk for den stemningen som gjorde seg gjeldende blant de allierte i en tidlig fase av krigen.³⁹ Gjennom åtte punkter ble her prinsippene for de alliertes felles visjoner for fremtiden uttrykt. Krigsmålet var ”the final destruction of the Nazi

³⁶ Morgenhauptplanen, se nedenfor. General Luskus D. Clay, *Decision in Germany*, Westport, CT, 1950, s. 19

³⁷ Torgner: 2004

³⁸ Debatten var naturlig nok mer begrenset i Norge. Torgner har dessuten påpekt at hjemmefrontens ledelse i større grad fokuserte på nasjonale og lokale problemer. Torgner: 2004, s. 42

³⁹ Underskrevet av Franklin D. Roosevelt og Winston Churchill den 14. august 1941, altså før USA gikk inn i krigen. Senere fikk den tilslutning fra samtlige allierte land. <http://usa.usembassy.de/etexts/democrac/53.htm>, 3/4-2009

tyranny”, og det ble ikke uttrykt noe ønske om å knuse den tyske nasjon.⁴⁰ Snarere skulle man forsøke å fremme ”the enjoyment of all nations [...] victor or vanquished, of access, on equal terms to the trade and to the raw materials of the world which are needed for their economic prosperity.”⁴¹

Både i Storbritannia, Sovjetunionen og Amerika fantes det de som tidlig tok til orde for en hevn- eller revansjepolitikk overfor Tyskland. I Storbritannia hadde denne linjen sin fremste talsmann i Lord Robert Vansittart.⁴² I den Vansittartistiske argumentasjon fantes det ikke noe skille mellom tyskere og nazister. Nazismen ble sett som et uttrykk for en særegen tysk mentalitet som tyskerne hadde båret med seg siden tidenes morgen. Mentalitetens tre hovedelementer var ondskap, misunnelse og selvmedlidenhet. Krigen ble da ikke kun en kamp mot det nazistiske regimet, men mot et folk som nærmest viste sitt sanne ansikt gjennom den nazistiske ideologi. I en moderat utgave hevdet vansittartismen at Tyskland måtte tvinges til totalt nederlag, varig demilitarisering, og langvarig kontroll av de allierte.⁴³ Den tyske befolkningen ble kategorisert som ”the political and moral scum of the earth”, og måtte omskoleres og oppdras av de allierte, og det ble hevdet at det ville gå flere generasjoner før Tyskland igjen kunne regnes som en likeverdig, selvstendig stat.⁴⁴ Flere inntok også et mer radikalt standpunkt, og mente at tyskere regelrett måtte utryddes for å sikre freden i Europa. Etter hvert som krigen trakk ut, bombingene av London og andre engelske byer intensivert og omfanget av nazistenes forbrytelser ble kjent, fikk vansittartismen stadig større oppslutning.

23. Februar 1942 erklærte Joseph Stalin at ”It will be laughable to identify Hitler’s cliques with the German state. Historical experience shows that Hitlers come and go; the German people, the German state, remain.”⁴⁵ Dette skulle forbli den offisielle sovjetiske holdningen et

⁴⁰ Atlanterhavserklæringens punkt 6,

⁴¹ Atlanterhavserklæringens punkt 4

⁴² Vansittart var rådgiver for den engelske regjering fra 1938, og senere medlem av The House of Lords. Under krigen publiserte han en rekke anti-tyske bøker, pamfletter og artikler, og ledet organisasjoner som blant annet *Win the peace movement* og *The never again Association*. Hans stadig voksende tilhengerskare ble referert til som vansittartister. Vansittart var nok mer moderat enn mange av hans disipler, som ofte ga uttrykk for at hele det tyske folk burde utslettes. Hans bok *Lessons of my life* ble utgitt i Norge etter krigen: Vansittarts, Robert, *Mitt livs lærdommer*, oversatt av Carl Joachim Hambro d.y. Gyldendal, Oslo 1946

⁴³ Goldman, Aaron, *Germans and Nazis: The Controversy Over "Vansittartism" in Britain during the Second World War*, in *Journal of Contemporary History* (SAGE, London and Beverly Hills), Vol. 14, No. 1 (Jan. 1979), s. 155-191, s. 181. <http://www.jstore.org/>, 19/10-2006.

⁴⁴ Goldman: 1979, s. 160.

⁴⁵ Naimark, Norman M. *The Russians in Germany: A history of the Soviet zone of occupation 1945-1949*, Harvard University Press 1995, s. 76.

drøyt halvt år til. Fra og med slaget om Stalingrad ble imidlertid denne linjen forlatt til fordel for en kraftig anti-tysk propaganda, med blant andre forfatteren Ilja Ehrenburg i spissen. I en av hans mest kjente artikler, ”Kill the Germans!”, ble det erklært at ”[...] the Germans are not humans”, og at ”dagen er bortkastet hvis du ikke har drept en tysker.”⁴⁶ Det er nok riktig å påpeke at dette var ren krigspropaganda for å mane det russiske folk til kamp. Ehrenburg utformet ikke konkrete planer for Tyskland etter krigen, men bidro til å skape et bildet av tyskere som forsvarte den røde armés brutale behandling av sivile tyskere.⁴⁷

I Amerika fantes det også før det japanske angrepet på Pearl Harbor anti-tysk propaganda som tangerte den mest ekstreme vansittartismen.⁴⁸ Etter hvert fikk slike holdninger også innflytelse på den offisielle amerikansk politikken. Et uttrykk for dette er Roosevelts begrep om ”betingelseløs kapitulasjon” og det ”totale nederlag”. Tyskland måtte knuses, og det var ingen tanke om forsoning eller samarbeid med demokratiske tyskere. Finansminister Henry Morgenthau plan for etterkrigstidens Tyskland må også kunne betegnes som ren hevn- eller revansjepolitikk. Morgenthau mente at det tyske folks vilje til krig ikke alene kunne ødelegges av ”programs for democracy, re-education and kindness”. Tyskland skulle deles i to uavhengige stater, og industriområdene Ruhr, Saar og Schlesien skulle annekteres av nabostatene eller legges under internasjonal kontroll. Tungindustrien var ”the core of Germany’s war making potential” og skulle derfor demonteres eller ødelegges.⁴⁹ Planen, slik den ble underskrevet av Roosevelt og Churchill på en konferanse på Quebee 15. september 1944, fremhevet at dette var ”a program looking forward to diverting Germany into largely an agricultural country”.⁵⁰ Litt satt på spissen skulle Europas viktigste industriland omgjøres til en eneste stor potetåker. Dette ble det gjort et stort poeng ut av i Goebbels propaganda.

⁴⁶ Min oversettelse. Teksten fines i sin helhet i: Ehrenburg, Ilja, *The war 1941-1945*, trans. Tatiana Shebunina, Cleavland: World Publishing, 1969, s. 26-32. se også Naimark: 1995, s. 72.

⁴⁷ Det fantes kritiske røster i Sovjet som påpekte at å følge Ehrenburgs linje ville bety å utslette hele det tyske folk. se Naimark: 1995, s. 76

⁴⁸ For eksempel lederen for *The American Federation of peace*, Theodore Kaufman, som ga ut boken med den talende tittelen *Germany must perish!* i 1941. Boka ble imidlertid svært dårlig mottatt i blant annet i *Time Magazine*, ”A Modest Proposal”, 24/3-1941, http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,884346,00.html?iid=digg_share, 5/5-2009

⁴⁹ Memorandum to the president 10. January 1945. Henry Morgenthau plan for Germany after the war. <http://www.fdrlibrary.marist.edu/psf/box32/t298p01.html>, 14/5-2007

⁵⁰ United States Department of state. Foreign relations of the United States. Conference at Quebee, 1944. Washington D.C.:U.S. Government printing office, 1944, s. 390. <http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?id=FRUS.FRUS1944>, 14/5-2007. Det har blitt påpekt at Churchill var lite stemt for planen, og motvillig underskrev, hans sekretær som mer tyskfiendtlig førte en del av forhandlingene.

Forsoning eller revansj – ulike holdninger i Stockholm og London

Det første norske initiativet til å diskutere Tysklands stilling etter krigen kom fra de norske sosialdemokratene i Stockholm, med Martin Tranmæl og Willy Brandt som de viktigste pådriverne.⁵¹ Under ledelse av Martin Tranmæl ble det, i en tidlig fase av krigen, satt i gang flere studiesirkler for å utarbeide et program for etterkrigstida. Arbeidet resulterte i et *Diskusjonsgrunnlag for våre fredsmål* som ble lagt fram allerede sommeren 1942.⁵² Dette var altså før slaget om Stalingrad, og lenge før omfanget av de tyske forbrytelsene i det østlige Europa var kjent. *Diskusjonsgrunnlaget* bygde derfor i stor grad på lærdommer fra Versailles og erfaringer fra mellomkrigstiden.

Det ble lagt stor vekt på nazismens sosiale og økonomiske årsaker, og at også vestmaktene måtte bære sin del av ansvaret for de forhold som munnet ut i den annen verdenskrig.⁵³ Deres politikk hadde ført til Folkeforbundets sammenbrudd, de økonomiske krisene som preget mellomkrigstiden og på den måten skapt grobunn for nazismen.⁵⁴ Videre het det at seiersmaktene ikke måtte dømme Tyskland til økonomisk ruin. Et sammenbrudd i tysk industri ville for det første vanskeliggjøre gjenoppbyggingen i Tyskland, påføre det tyske folk unødige lidelser og frembringe et ønske om revansj i den tyske befolkning. For det andre ble det påpekt at tysk industri ville komme til å bli avgjørende for gjenreisningen av Europa etter krigen, og at et eventuelt sammenbrudd ville få store konsekvenser for hele den europeiske økonomi.⁵⁵

På den andre siden ble det her sett som en selvfølge at tyskerne hadde hovedansvaret for at Hitler kom til makten, men det ble understreket at det måtte skilles klart mellom skyldige forbrytere og det tyske folks ansvar. Her var det også et viktig poeng at den antityske propagandaen på alliert side – som heller ikke skulle spare opposisjonen – kun ga Goebbels mer ammunisjon i sin propaganda, og bidro til å sveise tyskerne sammen.⁵⁶ Det ble videre tatt til orde for et strengt oppgjør med de nazistiske forbryterne og alle deres medløpere. Skulle

⁵¹ Willy Brandt kom til Norge som flyktning i 1933, og hadde fått norsk statsborgerskap i august 1940 før han flyktet til Sverige. Andre sentrale personene i dette miljøet var Lars Evensen, Inge Scheflo, Elias Volan, Toralf Elster m.fl.

⁵² Også behandlet av Misgeld: 1976, Haugen: 1983 og Torgner: 2004

⁵³ Arbeiderbevegelsens Arkiv og bibliotek Oslo, LO-arkiv, Londonsekretariatet, Boks 7c, mappe 13, *Diskusjonsgrunnlag for våre fredsmål*, s. 2,

⁵⁴ *Diskusjonsgrunnlaget*, s. 7.

⁵⁵ *Diskusjonsgrunnlaget*, s. 11

⁵⁶ Goebbels gjentok stadig, med referanser til alliert propaganda, at alle tyskere var i samme båt, og at det var ”et kjemp eller død” for det tyske folk. Brandt: 1946, s. 22

oppgjøret legge grunnlaget for en stabil fred i Europa, måtte dessuten ”nazismens sosiale støtter”, junkerne og industriherrene, settes ut av spill.⁵⁷ Det ble åpnet for at en alliert okkupasjon av Tyskland kunne bli nødvendig i en kortere periode, men samtidig ble det advart mot å dele opp Tyskland i flere små stater, med mindre tyskerne selv ønsket det. Tyskland ble videre tilskrevet retten til politisk selvstendighet etter å ha gjennomgått et systemskifte, og måtte ikke holdes utenfor det internasjonale samarbeidet. Et fremtidig tysk demokrati kunne ikke fremtvinges av ”utenlandske bajonetter”, het det.⁵⁸ Gjenreisningen av Tyskland måtte snarere bygge på de demokratiske kreftene som hadde kjempet mot nazismen, og som enda fantes i Tyskland.

Det norske eksilmiljøet i London ble tidlig preget av den vansittartistiske argumentasjonen. Dette kom klarest til uttrykk hos statsminister Johan Nygaardsvold, som reagerte kraftig på holdningene i Stockholm. I et svarbrev til Tranmæl i august 1942 slo han fast at det ikke hadde vært, ikke var og kom heller ”aldri til å bli noe demokratisk eller nytt Tyskland. Alle som er født av tysk mor, eller om de er født av mor av en annen nasjonalitet, men har tysk far, - alle er de rene banditter.”⁵⁹ Det var ikke engang snakk om ”øye for øye, tann for tann”, men ”syv ganger sytti” skulle ”hver urett, hver forbrytelse og hver sorg gjengjeldes”.⁶⁰ Selv om Nygaardsvold nok gikk lenger enn de fleste i sin tyskfiendtlighet, har Torgner vist at brorparten av det norske eksilmiljøet gikk inn for en svært restriktiv linje, og var mer tilbøyelige til å forklare nazismen som et utslag av tysk mentalitet.⁶¹ Også Arne Ording, som ellers hadde et mer nyansert bilde av tyskere, kunne uttrykke forståelse for at folk ville ”utrydde alle tyskere fra jordens overflate”.⁶² Høsten 1944 innrømmet riktig nok statsministeren at det var mulig Tranmæl hadde rett i at freden burde bli preget av forsoning. Han hadde imidlertid liten tro på at det ville kunne la seg gjennomføre, og la ikke skjul på det sterke hatet han følte overfor det tyske folk: ”Og stod jeg overfor en overvunnet og forsvarsløs tysker, - ja, selv om han var bakbunden, - så tror jeg, at jeg bare kunne få utløsning for mine følelser ved å slå og atter slå”.⁶³ På Sosialistisk konferanse i London i mars

⁵⁷ Diskusjonsgrunnlaget, s. 4

⁵⁸ Diskusjonsgrunnlaget, s. 21

⁵⁹ Torgner, Jan Ragnar, 2004, s. 27.

⁶⁰ Brev fra Nygaardsvold til Tranmæl, 24.8.1942, sitert etter Lie, Haakon, 1991, s. 360. Ved en senere anledning ga han uttrykk for at alle tyskere burde steriliseres, Torgner: 2004, s. 33

⁶¹ Torgner: 2004, s. 70 ff.

⁶² Lorenz: 1995, s. 150. I sine brev og dagbøker kunne Ording gi uttrykk for å være svært oppgitt over holdningene i Stockholm. F. eks. 6/5-1943 i: *Arne Ordings Dagbøker bind I*, 2000, s. 183. Brevveksling mellom Arne Ording og Willy Brandt viser også at de nærmet seg hverandre i enkelte spørsmål. Torgner: 2004, s. 30

⁶³ Brev Nygaardsvold til Tranmæl, 3.10.1944, sitert etter Lie: 1991, s. 361.

1945 var behandlingen av Tyskland på dagsorden. Ifølge Haakon Lie var stemningen ved møtet preget av hevtanken, og det engelske forslaget som ble lagt fram bygde på tanken om tyskernes kollektive skyld og ansvar. Det franske forslaget, som gikk mer i retning av forsoning, ble ifølge Lie avist ”med harme” av de norske representantene Arne Ording, Aake Ording, Konrad Nordahl og Finn Moe.⁶⁴

De ulike holdningene i Stockholm og London hang sammen med at mens Tranmæl og Brandt befant seg i et nøytralt land, var regjeringen Nygaardsvold i et land som drev en stadig mer intens krigføring mot Tyskland. Blant engelske sosialdemokrater hadde forsoningstanken stått sterkt i begynnelsen av krigen, og *Labours* første erklæring om partiets fredsmål tok til orde for en mild fred. ”Vi har intet ønske om å ydmyke, å knuse eller dele den tyske nasjon [...] alle tanker om hevn og straff må vi se bort i fra”, het det.⁶⁵ Etter hvert som tyskernes bombing av London ble intensivert, fikk den såkalte Vansittartismen stadig større oppslutning også innen *Labour Party*.⁶⁶ De tyske sosialdemokratene som oppholdt seg i Storbritannia ble konsekvent holdt utenfor de internasjonale konferansene som ble avholdt i London. I Stockholm eksisterte det derimot en arbeidskrets der også sosialister fra fiendelandene Tyskland, Østerrike og Italia var representert.⁶⁷ Dette bidro til en mer forsonende og samarbeidsorientert holdning. Det må også fremheves at Willy Brandt, som selv var tysker, hadde en helt sentral rolle i Stockholmsmiljøet. Hans nære vennskap til Tranmæl, og hans gode kjennskap til den tyske arbeiderbevegelsen, gjør at hans innflytelse på dette området neppe kan overvurderes.

Miljøet rundt sjømannsforbundet og LOs sekretariat i London med Konrad Nordahl og Haakon Lie i spissen, la seg imidlertid nært opp til Tranmæl og Brandts holdning.⁶⁸ LOs synspunkter kom først og fremst til uttrykk gjennom programmet *Fremtidens Norge* eller den såkalte ”Blåboka” som Haakon Lie fikk i oppgave å skrive.⁶⁹ Lie sto da også nært knyttet til Tranmæl. Som Lie selv påpeker, fantes det også en fløy innen *Labour* som gjennom hele krigen tok skarp avstand fra vansittartismen, men de var minimale og ble holdt utenfor.⁷⁰

⁶⁴ Lie: 1982, s. 207-208, se også Torgner: 2004, s. 77

⁶⁵ Sitert etter Lie: 1982, s. 203

⁶⁶ Röder, Werner, *Die deutschen sozialistischen exilgruppen in Großbritannien 1940-1945*, Hannover, 1968, s. 159 ff.

⁶⁷ Dette resulterte i dokumentet ”Internasjonale sosialisters fredsmål” som ble lagt fram 1. mai 1943. Misgeld: 1976, s. 62

⁶⁸ Torgner: 2004, s. 72

⁶⁹ *Fremtidens Norge*, Stockholm: 1945 (2. opplag)

⁷⁰ Lie: 1982, s. 204

Nordmenn i Amerika

En av de mest profilerte norske flyktningene i USA var nobelprisvinner i litteratur, Sigrid Undset. Hun var høyt respektert både på grunn av hennes forfatterskap og hennes agitasjon mot nazismen og jødeforfølgelsene. I november 1941 ble hun valgt til første formann av foreningen "Et fritt Norge", og hun engasjerte seg sterkt i debatten om Tysklands fremtidige skjebne.⁷¹ Undsets syn ble klart formulert i boka *Back to the future*, et syn hun siden la fram gjennom en omfattende turnévirksomhet, og en rekke artikler i amerikansk presse.⁷² Fra 1944 arbeidet hun dessuten med etterkrigsplaner i foreningen *Society for Prevention of World War Three*.⁷³ Undset hevdet at nazismen var noe som hadde ligget latent i den tyske psyke siden middelalderen. Den tyske mentaliteten skilte seg radikalt fra det øvrige Europa, og alt de hadde frembrakt som kunne minne om kultur var, ifølge Undset, skapt av egoistiske psykopater og sinnssyke personer.⁷⁴ Hun så Tyskland som en, i medisinsk forstand syk nasjon, som trengte psykiatrisk behandling.⁷⁵

Høyres leder C. J. Hambro engasjerte seg også i etterkrigsplanleggingen. Hans synspunkter slik de kom til uttrykk i boken *How to win the peace*, lå nærmere holdningen i London enn holdningen i Stockholm.⁷⁶ Hambro sto da også i nær kontakt med regjeringen i kraft av sitt verv som stortingspresident, og han oppholdt seg dessuten i perioder i London. Hambro mente tyskerne hadde blitt oppdratt til å bli nazistiske torturister gjennom generasjoner. For å vinne freden måtte hele det tyske folk omskoleres og oppdras til å bli fredelig og demokratiske mennesker. De måtte for enhver pris ikke overlates til seg selv, da den nazistiske mentaliteten satt dypt i den tyske folkesjelen. Konsekvensen var langvarig okkupasjon av Tyskland, og

⁷¹ Haugen, Vidar, *Arbeiderpartiet 1940-45: Planlegging og gjenreising*, Oslo: Tiden 1983, s. 91-114. Flere fra arbeiderbevegelsen var representert, deriblant Finn Moe, dessuten deltok var C. J. Hambro.

⁷² Boken kom ikke ut på norsk før i november 1949. Den ble trykket i 1945, men hold tilbake på grunn av trusler fra den sovjetiske ambassaden om å nekte forlaget å gi ut russiske forfattere på grunn av Undsets beskrivelser av hennes reise gjennom Sovjetunionen. Kapitlet som omhandlet Tyskland og tyskere kom imidlertid på trykk i *Samtiden* tidlig i 1946. *Samtiden*: 1946, s. 10-38, eller Undset, Sigrid, *Tilbake til fremtiden*, Oslo Aschehoug 1949

⁷³ Slapgard, Sigrun, *Sigrid Undset – Dikterdronningen*, Oslo, 2007, s. 488

⁷⁴ Undset: 1949 s. 148-149

⁷⁵ Undset: 1949 s. 155

⁷⁶ Hambro, *How to win the peace*, s. Boken ble aldri oversatt til norsk. Den ble utgitt i Amerika i 1942, trykt i London og Stockholm i 1943, oversatt til dansk og trykt i København i 1945.

fullstendig kontroll av alle sider av det tyske samfunnsliv. Nazifiseringen hadde pågått i generasjoner, og det ville gå generasjoner før omskoleringen var fullført.⁷⁷

De norske sosialdemokratene som oppholdt seg i Amerika synes ikke å ha vært like preget av mentalitetsforklaringen som i London. Morgenthau-planen vakte da også stor debatt i USA allerede få uker etter den ble underskrevet og gjort kjent.⁷⁸ Også innen den amerikanske administrasjonen var det de som var svært uenig med Morgenthau, og helt til krigens slutt eksisterte det to ulike linjer i den amerikanske politikken.⁷⁹ Finn Moe hadde kommet til USA i desember 1940, og han ble straks aktiv medarbeider i de norske radiosendingene fra Boston og New York. Fra høsten 1941 ble han sjef for NRK i USA som var direkte underlagt kringkastingens styre i London.⁸⁰ Så lenge USA var nøytrale het det imidlertid at sendingen ikke skulle ha direkte tyskfiendtlig brodd, men presentere "the american point of view". Finn Moe var også med i "Et fritt Norge", med Undset som leder. Hans artikler i *Arbeiderbladet* etter krigen tyder imidlertid ikke på at Moe ble preget av Morgenthau, eller av Undset. Hans syn lå nærmere Stockholm. Det samme må kunne sies om Haakon Lie som var på to lengre opphold i Amerika.

Hjemmefronten

Nygaardsvold antok at det hatet han selv følte overfor tyskerne var enda mer intens blant de som hadde vært hjemme i krigsårene og opplevd "svineriet".⁸¹ Torgner har imidlertid påpekt at begge synsmåter fantes i Norge. Stockholmslinjen kom særlig til uttrykk i avisene *Fri Fagbevegelse* og *Avantgarden* som ble utgitt av folk med tilknytning til LO og AUF. Her ble det trykt artikler om motstandsaksjoner i Tyskland, og fremhevet at det fantes antinazistiske tyskere som kunne bidra til å bygge et demokratisk Tyskland når naziregimet var slått. Også Arbeiderpartipolitikker Jacob Friis tok til orde for et mer nyansert bilde av den tyske nasjon,

⁷⁷ Hambro: 1943 44 ff.

⁷⁸ Blant annet i Time Magazine, "The policy of hate", 2/10-1944, <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,933072,00.html>, 5/4-2009

⁷⁹ Blum, John Morton, Roosevelt and Morgenthau: A Revision and Condensation of From the Morgenthau Diaries, Boston: Houghton Mifflin Company 1970, s. 587 ff. Denne uklarheten i den amerikanske politikken kan ha bidratt til at Hambro, på tross av sitt syn på tyskere, ikke støttet Morgenthauplanen.

⁸⁰ Elvebakk, Vebjørn Kristen, *Finn Moe – en utenrikspolitisk biografi*, Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, høsten 2004, s. 36. 1. juli 1943 kom han til London, der han jobbet som journalist for *Norsk Tidend*.

⁸¹ Brev Nygaardsvold til Tranmæl, 3.10.1944, sitert etter Lie: 1991, s. 361. Torgner: 2004, s. 34

og påpekte også vestmaktenes ansvar.⁸² I disse miljøene var argumentasjonen den samme som den Brandt og Tranmæl forfektet, og som Torgner har påpekt var det nær kontakt mellom *Fri Fagbevegelse* og miljøet i Stockholm.⁸³ Dessuten fantes det en viss kontakt mellom norske sosialdemokrater og de tyske politiske flyktningene.⁸⁴ Et annet poeng Torgner trekker fram er at det helt siden 1940 hadde vært kontakt mellom norske motstandsfolk og tyske antinazistiske offiserer. Dette gikk fram av en hemmelig rapport Arne Okkenhaug – et bindeledd mellom hjemmefronten og regjeringen i London – skrev i oktober 1943.⁸⁵ Motstandsmannen Arvid Brodersen har også bekreftet denne kontakten i bøkene *Mellom frontene* og *Fra et nomadeliv*.⁸⁶ Det som går fram av rapporten til Okkenhaug og bøkene til Brodersen er at det eksisterte en viss tro på ”et annet Tyskland” blant enkelte medlemmer av hjemmefronten.

Det fantes imidlertid også de som satte likhetstegn mellom nazist og tysker, og framhevet tyskernes kollektive skyld for krigsutbruddet. For eksempel mente Gunnar Jahn, som var et sentralt medlem av ”Kretsen”, at nazismen satt dypt i den tyske folkesjela, og han kritiserte de som trodde Tyskland var noe annet enn nazismen.⁸⁷ Av de illegale avisene går det fram at de strømninger som gjorde seg gjeldende i London også var godt kjent i Norge. I mars 1944 trykket blant annet *Bullettinen* – et talerør for den sivile motstandsbevegelsen og senere for Hjemmefrontens ledelse – en lengre artikkel om Vansittart og sammenhengen mellom nazismen og den tyske mentaliteten.⁸⁸ I den samme avisen kunne man blant annet lese at ”nasi [sic] og tysker – de er et og det samme”.⁸⁹ *Norsk tidsskrift for hjemmefronten* forklarte også nazismen som et uttrykk for tysk mentalitet og hevdet det ville gå minst 300 år før Tyskland igjen kunne fremstå som en kulturnasjon.⁹⁰

Norske kommunister hadde også kontakt med tyske, kommunistiske flyktninger som var kommet til Norge etter 1933.⁹¹ Blant annet spilte Johannes (Hans) Holm en viktig rolle. Han hadde kommet til Norge i 1939, og drev blant annet opplæring i illegalt arbeid, og organiserte

⁸² Friis, Jacob, *Oppgjør med Tyskland og med vestmaktene*, Oslo: Tanum 1945. (skrevet i 1943/44)

⁸³ Torgner: 2004, s. 51.

⁸⁴ Pryser, Tore, *Klassen og nasjonen (1935-1946), Arbeiderbevegelsens historie bind 4*, 1988, s. 190, se også Lorenz: 1995

⁸⁵ ROH, dokument 176, s. 318-322. se Torgner: 2004, s. 43-44.

⁸⁶ Brodersen: 1979 og 1982, Torgner: 2004, s. 44.

⁸⁷ Nasjonalbiblioteket, Ms 4 2579, Gunnar Jahns dagbøker bind 6, s. 761, 31.10.42. Torgner: s. 47

⁸⁸ Torgner, Jan Ragnar, 2004, s. 50.

⁸⁹ ”Du må ikke glemme”. Artikkel i *Bullettinen* 22/5-1943, Sitert etter Torgner, Jan Ragnar, 2004, s. 49.

⁹⁰ Torgner: 2004, s. 48.

⁹¹ Pryser: 1988, s. 190, nevner også Kurt Vogel, Franz Stephany.

kommunistenes fluktruter til Sverige.⁹² Det går imidlertid også fram av artikler i *Friheten* etter krigen, at Ilja Ehrenburg propaganda var viden kjent under krigen.⁹³ I 1943 rettet den illegale avisen *Friheten* for eksempel et voldsomt angrep på Willy Brandt hvor det ble gjort et stort poeng av at han var tysker og det ble hevdet at han var Gestapo-agent.⁹⁴ Påstandene nådde også London og nedfelte seg i Arne Ordings dagbok, hvor han beklaget seg over slike meningsløse påstander.⁹⁵ Dette kan imidlertid ikke automatisk tas som et uttrykk for en generell antitysk holdning blant kommunistene. NKPs angrep hadde antakelig først og fremst å gjøre med deres syn på Willy Brandt som en av arbeiderpartiets menn i kampen mot den kommunistiske bevegelse. Brandt ga på denne tiden ut to historiebøker i Sverige om krigen i Norge. Etter krigen omtalte *Friheten* disse bøkene som et ”forsøk på å hindre og vanskeliggjøre det arbeid som i Norge pågikk for å forene alle motstandsbevegelsens krefter, og først og fremst da arbeiderfolkets illegale kamp”.⁹⁶ Det som det her ble siktet til, var Brandts fremstilling av kommunistenes holdning etter angrepet 9. april 1940 generelt, og deres rolle i den såkalte *Fagopposisjonen av 1940* og geriljakrigsproblematikken spesielt.⁹⁷ Ifølge Brandt førte *Fagopposisjonens* ”arbeidsutvalg [...] separate forhandlinger med tyske myndigheter og Quisling.”⁹⁸ Brandt kom ikke med anklager direkte rettet mot NKP, men nevnte blant annet Jens Tangen, Martin Brendberg, Ludvik Buland⁹⁹ i samme åndedrag som Håkon Meyer, Halvard Olsen og Erling Olsen som alle gikk inn i NS.¹⁰⁰ Martin Brendberg og Ludvik Buland ble forsvart av *Friheten* da de ble ekskludert fra fagorganisasjonen våren 1946.¹⁰¹ Angrepet på Brandt var med andre ord sterkt politisk motivert.

⁹² I 1943 ble han tatt til fange av nazistene og sendt til Sachsenhausen. Etter krigen vendte han tilbake til Norge, og drev NKPs forlag før han flyttet tilbake til Øst-Tyskland i 1948.

<http://www.norgeslexi.com/krigslex/h/h6.html#holm-johannes>, 2/11 2008

⁹³ *Friheten*, 8/1-1946

⁹⁴ *Friheten* nr. 22 1943.

⁹⁵ Arne Ordings Dagbøker, 10/8-1943, 2000, s. 230.

⁹⁶ *Friheten*, 18/9-1946

⁹⁷ *Fagopposisjonen av 1940* gikk i mot LO-ledelsens motstandslinje, og mente arbeiderbevegelsens interesser måtte forsvares ved å komme til en forståelse med okkupasjonsmakten. se Tore Pryser, *Klassen og nasjonen (1935-1946)*, *Arbeiderbevegelsens historie bd. 4*, Oslo: Tiden 1988 og Knut Aagesen: ”Fagopposisjonen av 1940”, i: *Norge og den 2. verdenskrig. 1940 – Fra nøytral til okkupert*, Oslo, Universitetsforlaget 1969.

⁹⁸ Brandt, Willy, *Krigen i Norge*, Oslo 1945, s. 170.

⁹⁹ Alle tre gikk senere inn i motstandskampen. Buland døde i tysk konsentrasjonsleir. Tangen ble anklaget for landssvik, men frifunnet. Både Tangen og Brendberg ble ekskludert fra LO. Brendberg fikk medlemskapet tilbake i 1949. Samme år ble han ekskludert fra NKP som tilhenger av Peder Furubotn.

¹⁰⁰ Meyer var arbeiderpartimann. Halvard Olsen var med i NKP på 20-tallet, senere DNA. Erling Olsen var NS-mann. Samtlige ble dømt for landssvik etter krigen.

¹⁰¹ *Friheten*, 8/5-1946

Sammenfatning og noen linjer videre

Jeg har i dette kapitlet vist hvordan debatten om Tysklands fremtidige skjebne endret seg både i karakter og styrke gjennom krigsårene, og tonen ble krassere etter hvert som meldinger om nazistenes forbrytelser strømmet inn. I den norske debatten fantes det et klart skille mellom en forsoningslinje og en restriksjon- eller hevnlinje, klarest representert ved henholdsvis eksilmiljøet i Stockholm og London. I Stockholm ble det lagt vekt på de økonomiske og sosiale årsakene til nazismen, og det ble understreket at det fantes et ”annet Tyskland” – et anti-nazistisk, demokratisk Tyskland – som måtte spille en avgjørende rolle i gjenreisningen. Eksilmiljøet i London gikk derimot langt i retning av å betegne nazismen som et utslag av en særegen tyske mentalitet. Nærmest alle tyskere ble da sett som nazister, og det totale nederlaget måtte derfor etterfølges av total kontroll. Manglende forskning på eksilmiljøet i Amerika gjør det vanskelig å trekke noen klar konklusjon, bortsett fra at begge linjer fantes. Det samme må kan sies om den hjemlige debatten. I denne sammenheng er det imidlertid verdt å legge merke til at i samtlige land overlevde noe av de tanker som hadde gjort seg gjeldende i den tidlige fasen av krigen helt fram til frigjøringen.

Flere av de som var i eksil under krigen inntok viktige stillinger i Norge etter krigen, og man kan hevde at mange av dem var meningsdannende personer i norsk offentlighet.¹⁰²

Meningsdannende var også folk som hadde vært med i den hjemmelige motstandsbevegelsen som på grunn av sin innsats under krigen nøt stor respekt i etterkrigstiden. Enkelte, som Nygaardsvold forsvant i stor grad ut av den offentlige debatten. Selv om Undset nøt stor respekt både for sitt forfatterskap og henne antinazistiske holdning, var heller ikke hun en særlig aktiv aktør i samfunnsdebatten, først og fremst på grunn av hennes alder.

På alliert side var det også enkelte som ”forsvant”. Ilja Ehrenburg ble fjernet fra det sovjetiske propagandaapparatet. I Storbritannia tapte Churchill valget og sosialdemokratene overtok. Roosevelt døde kort tid før frigjøringen, og Morgenthau fikk ikke plass i den nye administrasjonen. Truman-administrasjonen markerte imidlertid ikke noe klart brudd med den politikken som hadde blitt utformet av Roosevelt og Morgenthau. Etter krigen ble det med general Dwight D. Eisenhowers godkjennelse distribuert tusen gratisseksemplarer av Morgenthaus bok *Germany is our problem* til folk i den amerikanske militæradministrasjon i Tyskland. Det direktivet som ble sendt ut fra Forsvarsdepartementet, JCS 1067(Joint chiefs of

¹⁰² Hambro, Tranmæl, Brandt, Haakon Lie, Trygve Lie, Konrad Nordahl m.fl.

staff directive), og som ble undertegnet av president Truman 10. mai 1945, bar preg mye av det samme tankegods. JCS 1067 hadde imidlertid, i motsetning til Morgenthau-planen, ingen intensjon om å gi den ”endelige løsningen” på Tysklandsproblemet. Det var ikke en fasthamret politikk, men kun ment som foreløpig retningslinjer.¹⁰³

¹⁰³ Ziemke, Earl F., *The U.S Army in the occupation of Germany 1944-1946*, Center of military history United States Army, Washington D.C. 1990, <http://www.history.army.mil/books/wwii/Occ-GY/index.htm#contents>, 22/1-2009, s. 104.

Kapittel 3: Behandlingen av tyskere og ”de tyske elementer” i frigjøringsdagene

Da Tyskland kapitulerte 8. mai 1945 sto det nærmere 400 000 tyske soldater i Norge. Den tyske okkupasjonsmakten hadde etterlatt seg store ødeleggelser, særlig i Finnmark. Før selve gjenreisningen kunne begynne var det et omfattende arbeid som måtte gjøres med å rydde ruiner, fjerne miner og lignende. I tillegg skulle de tyske styrkene interneres og sendes hjem. Interneringen skulle forgå under alliert ledelse, mens nordmenn hadde ansvar for vaktholdet. Det finnes ikke noe omfattende forskningsarbeid omkring behandlingen av disse fangene. Men det er på det rene at det forekom misshandling fra vaktmannskapenes side i enkelte leire.

I tillegg til de tyske militære styrkene var det om lag 1400 sivile tyskere som hadde kommet til Norge i perioden 1933 til 1940.¹⁰⁴ En del av disse var kommet som flyktninger fra Hitlers Tyskland, og flere av de politiske flyktingene hadde også ytt bidrag til den norske motstandskampen, blant annet Willy Brandt og Hans Holm.¹⁰⁵ Heller ikke disse ble automatisk spart for hatet mot alt ”tysk”. I anledning et foredrag Willy Brandt holdt i Bergen i oktober 1945, ble han for eksempel møtt med tilrop om at ”bare en død tysker er en god tysker”.¹⁰⁶ Hvordan forholdt norske myndigheter og medier seg til disse tyskerne? Hvordan ble de behandlet? Ble det i denne sammenheng skilt mellom nazistene og de andre tyskerne?

Dessuten var det om lag 200 000 nordmenn som ble, eller i det minste kunne risikere å bli, stemplet som ”unasjonale elementer” på grunn av deres forhold til fienden. Det dreide seg for det første om de 90 000 nordmenn som ble anklaget i det omfattende landssvikoppgjøret, for det andre de rundt 100 000 såkalte ”tyskerjentene”¹⁰⁷, og for det tredje ca. 8-9000 barn av norsk mor og tysk far. Hva kan synet på, og behandlingen av disse ulike gruppene fortelle om forestillingene om det tyske?

¹⁰⁴ Tallet er hentet fra Gogstad, Anders, *”Men seier’n var vår”: Søklys på omveltningenes år mellom krig og fred: fra kriseår til krig, okkupasjon og oppgjørets time: linjer i norsk samtidshistorie*. Institutt for samfunnsmedisinske fag, Sosialmedisinsk seksjon, Univeritetet i Bergen, 2003, s. 115. Det totale antall sivile tyskere i Norge ble anslått til å være 7700, samt 1076 tyske ektepar. Se Gogstad, s. 114

¹⁰⁵ Norsk Krigsleksikon 1940-1945, Oslo 1995, <http://lotus.uib.no/norgeslixi/krigslex/krigslex.html>

¹⁰⁶ Se Lorenz: 1995, s. 148 med avisa Dagen 27/10-1945 som referanse.

¹⁰⁷ Tallet er hentet fra Pedersen, Terje, *Tyskerjenter i Norge – reaksjoner og klippeaksjoner*, masteroppgave i historie, høsten 2006. s. 12

Internering, opprydding og hjemsending

På tampen av krigen var det mange som hadde sett for seg at det ville kunne komme en serie hevnaksjoner rettet mot den falne okkupanten. Da det ikke ble noen ”lange knivers natt” skyldtes det dels at *Hjemmefrontens ledelse* klarte å holde orden i egne rekker. I *Arbeiderbladet* ble måten nordmenn opptrådte i denne sammenheng tatt som det ”beste bevis på den beherskelse og kultur” det norske folk hadde nådd fram til.¹⁰⁸ Slik lovløshet ble knyttet til den tyske okkupasjonsmakten, og nordmenn måtte ikke i seiersrusen falle ned på fiendens nivå. Bak oppfordringen om å avstå fra hevnaksjoner lå frykten for at tyskerne ville nekte å legge ned våpen og fortsette krigføringen. Det nøyaktig tall på tyske soldater som befant seg i Norge var lenge uklart. Inntil avvæpningen av de tyske styrkene var gjennomført var det stor usikkerhet knyttet til dette, og som det senere ble påpekt i *Dagbladet* bidro nok dette til å dempe nordmenns hevnlyst.¹⁰⁹

På grunn av forholdene i Tyskland og mangelen på transportmidler tok hjemsendingen lenger tid enn først antatt, og de siste forlot Norge først våren 1947. Dette skapte mye irritasjon blant folk. Allerede i august 1945 ble det i et ”fem på gata intervju” i *Arbeiderbladet* gitt uttrykk for at ”ordentlig fred blir det nå ikke før vi får tyskerne ut av landet.”¹¹⁰ Videre het det at tyskerne kjørte ”forbi i lastebiler hver dag og vi tåler ikke synet av dem mer.” De tyske ble snart satt til forskjellig arbeid. For det første dreide det seg om jord-, skogs- og veiarbeid. For det andre ble en del av de tyske soldatene satt til piggråd- og minerydding, samt dumping av sprengstoff og ammunisjon på havet. Som professor i sosialmedisin Anders Gogstad har påpekt, var dette brudd på Genève-konvensjonens bestemmelser for behandlingen av krigsfanger, som sier at slike fanger ikke skal settes til farlig arbeid. Flere hundre tyskere mistet livet i dette arbeidet.¹¹¹ Den tyske overkommandoen påpekte at det var i strid med internasjonal lov, men ble avvist med at de ikke var krigsfanger, men avvæpnede styrker som hadde overgitt seg betingelsesløst, og at de derfor var pliktig til minerydding. I forbindelse med andre arbeidsoppgaver brukte Forsvardepartementet imidlertid betegnelsen krigsfanger.¹¹² Ingen av de avisene jeg har undersøkt tok dette opp til debatt, men var snarere positive til at tyskerne nå ble satt til ”nyttig arbeid for norske interesser”.¹¹³ Arbeidet ble

¹⁰⁸ *Arbeiderbladet* utgave 2, 14/5-1945

¹⁰⁹ *Dagbladet*, leder 14/5-1946

¹¹⁰ *Arbeiderbladet*, 15/8-1945

¹¹¹ 29/8-1945 var det registrert 275 døde og 392 sårede, se Gogstad: 2003, s. 85-86

¹¹² Gogstad: 2003, s. 86

¹¹³ *Aftenposten* 27/6-1945

gjør ansett som fortjent, og altså som straff. Dessuten fantes det en tanke om at det kanskje kunne ha en oppdragende effekt. Olav Kringen redegjorde for arbeiderbevegelsens syn på ”tysk slavearbeid” i de ulike allierte land i en artikkel i *Fri Fagbevegelse*.¹¹⁴ Han gikk selv ikke prinsipielt i mot slikt arbeid, og så ikke noe problem knyttet til bruk av tysk arbeidskraft i Norge, fordi det arbeidet tyskerne ble satt til ikke var i ”konkurranse med regulært norsk arbeidsliv”¹¹⁵. De samme syn ble framsatt i *Arbeiderbladet*.¹¹⁶

I august 1945 gjenga *Verdens Gang* noen opptegnelser gjort av en tysk soldat om hvordan nederlaget hadde virket på de tyske soldatene som befant seg i landet. Avisen mente innholdet kunne kaste ”lys over spørsmålet om den åndelige og politiske gjenreisningen av det tyske folk.”¹¹⁷ Det ble her skilt mellom tre hovedgrupper blant de tyske soldatene. Den største gruppen var de politisk likegyldige og rådvile, de som hadde utgjort ”det plastiske råstoff for nazismens massepropaganda”. Dette var folk som etter hvert kunne ”ledes til det gode og til det onde”, selv om nederlaget hadde gjort dem apatiske og skeptiske ”til en hver ny parole”. Den andre gruppen var de reaksjonære og revolusjonære. For dem var nazismen og Tyskland det samme, og nederlaget bare forbigående. Det ble hevdet at dette var en liten, men svært farlig gruppe bestående av ”folk som ikke vil eller kan lære, av desperate, av idealister, av svermere og iskalde spekulanter, av imperialister og militarister av ny og gammel type.” Den tredje gruppen besto i første rekke av medlemmene av den kristne kirke, samt de liberale, demokratene, de konservative og føderalistene. Det var åpenbart denne gruppen den hjemsendte soldaten plasserte seg selv i. Det ble hevdet at de var ”tilhengerne av et europeisk-kristent folkesamfunn som vil [...] arbeide sammen med alle demokratiske nasjoner i verden”. De dannet ikke en like ”slagkraftig front som de hensynsløse aktivister [...] i gruppe to”. Uten at det ble direkte uttalt lå det her et ønske om at den tredje gruppen, disse ”andre tyskerne”, måtte få den støtten de trengte for at ikke massene igjen skulle falle for de onde kreftene.

¹¹⁴ *American Federation of Labour* tok avstand fra ”å slavebinde de tyske arbeidere”, da dette var i strid med fredsmålene. Sovjetunionens holdning gikk ut på at ”det tyskerne har ødelagt i Russland skal tyskerne gjenreise”. Fransk fagbevegelse hadde ingenting i mot bruk av tyske soldater i gjenreisningen, så lenge det ikke gikk på bekostning av franske arbeidere. Kringen la seg tett opp til den franske holdningen. *Fri Fagbevegelse*, nr. 4, 1945, s. 27 og 32

¹¹⁵ *Fri Fagbevegelse* nr. 4, 1945, s. 27

¹¹⁶ *Arbeiderbladet*, 21/7-1945

¹¹⁷ *Verdens Gang*, 29/8-1945

Artikkelen skapte ingen debatt i norske medier, og det er lite som tyder på at det i norske øyne fantes et så klart skille mellom ulike grupper blant de internerte soldatene.¹¹⁸ Både norske myndigheter og befolkningen for øvrig, ga ofte uttrykk for et ønske om ”å bli kvitt tyskerpakket”.¹¹⁹ Arbeiderpartiavisa *Iste mai* ga uttrykk for en holdning som i denne sammenheng kan sies å ha vært typisk. Det ble hevdet at utover vinteren 1945-46 hadde det oppstått såkalte antinazistiske grupper blant de internerte tyske soldatene her i landet. Selv om avisen gikk god for at noen av dem var overbeviste kommunister eller sosialdemokrater, ble det hevdet at dette var folk man burde møte med den største skepsis. Den tyske mentaliteten preget også disse, og hadde gjort dem så doktrinære at de var uskikket til praktisk arbeid. De aller fleste av ”antinazistene” var imidlertid kun ”folk som håpet å komme i matfatet”.¹²⁰ Man kunne med andre ord ikke stole på de tyskere som kalte seg demokrater. I hvert fall ikke blant soldatene. Noen forsoning med tyske soldater forekom ikke de neste årene. Møte med tyske soldater, og deres fremstilling av krigen i Norge skapte derimot stor irritasjon blant nordmenn.¹²¹

Internering av sivile tyskere

På et regjeringssmøte 18. september 1945 ble det lagt fram forslag til retningslinjer for behandlingen av de sivile tyskerne. Det ble her skilt mellom tre ulike grupper. Jøder og politiske flyktninger godkjent av Sentralpasskontoret, samt katolske nonner og prester skulle gis foreløpig legitimasjonsbevis.¹²² Sivile tyskere som hadde kommet til Norge etter 30.januar 1933, og som ikke hadde oppholdstillatelse, skulle interneres med tanke på hjemsending. Den tredje gruppen var tyskere med oppholdstillatelse og som hadde vært i Norge fra før 1933. Disse skulle ikke interneres, men de skulle imidlertid granskes på grunn av mistanke om spionasje før krigen. Norske myndigheter ønsket å utvise alle tyskere som hadde hatt noe som helst med fienden å gjøre.¹²³ Hva det innbar ”å ha hatt noe med fienden å gjøre” var imidlertid noe uklart. Tysk opphav var god nok grunn for mistenkeliggjøring, og også i enkelte sammenhenger for utvisning. I 1947 opplyste justisdepartementet blant annet at 200 tyskere

¹¹⁸ Unntaket synes å ha vært gestapister og andre som hadde begått krigsforbrytelser og som skulle stilles for retten.

¹¹⁹ Eriksen, Knut Einar og Terje Halvorsen, *Frigjøringen – Norge i Krig bind 8*, Oslo: Aschehoug 1987, s. 199

¹²⁰ *Iste mai*, 7/12-1946

¹²¹ Arbeiderbladet, 23/6-1947. ”Jeg har vært i Norge sier han. Jeg var på Hønefoss under krigen, i halvannet år. Hvordan står det til i.... Vi gir opp. Din tosk, sa vi vist”. (Rolf Gerhardesen).

¹²² Gogstad: 2003, s. 115

¹²³ Byråsjef Svendsen i justisdepartementet til Dagbladet, ”Mange hundre tyskere vi aldri blir kvitt” 8/9-1947.

som alle hadde bodd i Norge i 10 til 30 år hadde blitt gransket. Videre ble det uttalt at ”meningen var å få dem utvist, men de aller fleste må vi beholde.” Til dels skyldtes det at det hadde vist seg at ”deres synder hadde vært av svært bagatellmessig art”, dels at de var gift med norske kvinner og hadde hjem og barn her. Den viktigste årsaken var imidlertid at de allierte myndigheter i Tyskland hadde nektet å ta dem i mot, med den begrunnelsen at tyskere som hadde bodd så lenge i utlandet ikke kunne regnes som tyskere. Videre ble en del av flyktningene, på tross av forfølgelse, ikke kategorisert som politiske flyktninger, og falt utenfor dette tredelte skjema. Det gjaldt blant annet kunstnerne Rolf Nesch og Bruno Krauskopf som begge ble mistenkt og internert. Krauskopf skrev til en kunstervenn: ”Hier sind alle, die zufällig in Deutschland geboren sind auch wenn sie eifrige Antifaschisten waren, höchst unerwünscht”. Han ble *de facto* utvist uten at det fantes et fnugg av bevis mot han.¹²⁴

22. desember 1945 ble det offentliggjort et klagebrev til Justisdepartementet i avisene om dårlig behandling av såkalte ”gode tyskere”. Brevet var undertegnet Alex Johnson, Sigurd Evensmo, Odd Nansen, Didrik Arup Seip, Jørgen Juve, Johan Scharffenberg, Kirsten Hansteen og Haakon Lie.¹²⁵ En av klagen gikk på at antinazistene som hjalp hjemmefronten under krigen var blitt lovet all hjelp av norske myndigheter. Dette løfte var ikke blitt holdt. Disse antinazistiske tyskerne ble internert i leiren Lutvann ved Alna utenfor Oslo. *Dagbladet* engasjerte seg sterkt i behandlingen av disse såkalte ”Lutvantyskerne”, og gikk hardt ut mot sentralpasskontorets sjef Stilloff. Juleaften 1945 brakte avisen nyheten om at flere tyske antinazister uten videre forvarsel hadde blitt sendt til Lübeck med skipet ”Brabant”. Dagbladet opplyste videre at de hadde fått meldinger fra Tyskland som var ganske uhyggelig. Avisen ville ikke gå i detalj om disse meldingene, men det ble konstatert at det dreide seg om ”tyskere som hjemmestyrkene innstendig ba om måtte få bli i landet”.¹²⁶ Enkelte av dem hadde dessuten anbefalinger fra hjemmefrontsledere som forsvarsminister Jens Chr. Hauge og tidligere statsråd Cappelen, med garantier for at de hadde ”gjort den norske hjemmefronten store tjenester”. I Tyskland hadde de blitt fordelt i allierte leire, og enkelte av dem ble ”holdt i noen iskalde kjellere”, og flere hadde pådratt seg sykdom.

¹²⁴ Lorenz, Einhart, “Literaten und Künstler im norwegischen Exil“, i *Poetik und Gedächtnis. Festschrift für Heiko Uecker*: Lang 2004, s. 403; Jutta Fethke og Einhart Lorenz: ”Bruno Krauskopf: Berlin, Stavanger, New York”, i: *Norsk- tyske forbindelser gjennom hundre år. Ikke bare laks og pølser*, Berlin Wissenschaftt-verlag 2005, s. 254

¹²⁵ Gogstad: 2003, s. 115

¹²⁶ Dagbladet, 24/12-1945

Få dager tidligere hadde Stilloff opplyst til *Dagbladet* at de ble sendt til Tyskland fordi britene hadde bedt om å få dem utlevert snarest mulig, fordi de trengtes i siviladministrasjonen.¹²⁷ Enkelte av tyskerne hadde bedt om å få bli i Norge fordi de fryktet at nazistiske grupperinger som ennå gikk fri i Tyskland kjente deres navn og arbeid, og ville komme til å hevne seg. De var med andre ord politiske flyktninger hvis liv sto i fare om de ble sendt tilbake til sitt hjemland. Sjefen for Sentralpasskontoret hevdet imidlertid at britene hadde forsikret at de ville bli sendt til områder der de var i sikkerhet. Disse opplysningene virker tvilsomme. Britene hadde allerede store problemer med overbefolkning på grunn av flyktningene fra øst, og det ble innført midlertidig innreisestopp.¹²⁸ Den ene meldingen *Dagbladet* hadde mottatt fra Tyskland gikk videre ut på at en av de antinazistiske tyskerne var blitt møtt med spørsmål fra en alliert offiser om hvorfor de ikke ble i Norge over vinteren, for ”i Tyskland ville de bare være til bry”. *Dagbladet* mente det var en skam at slike ting kunne skje i ”Nansens fødeland”, og det ble rettet alvorlig anklager mot Stilloff. Blant annet ble det påpekt at han hadde sittet i Sentralpasskontoret også under nazisten Konstads tid. ”Konstad er ikke lenger i tjeneste, men hans ånd lever fremdeles på kontoret”, lød *Dagbladets* dom.

Oppstyret førte til at det ble avholdt en konferanse i januar 1946 under ledelse av justisminister O. C. Gundersen, der det ble gjort rede for myndighetenes prinsipielle holdning til spørsmålet, og deres arbeid med tilbakeføringen av tyske antinazister deres hjemland.¹²⁹ Det ble opplyst at det dreide seg om omtrent 210 tyske antinazister som hadde blitt internert. På dette tidspunkt var 160 av disse allerede blitt sendt hjem.¹³⁰ De som hadde blitt sendt hjem hadde blitt gransket og utstyrt med en anbefaling til de allierte myndigheter i Tyskland, het det. Av de 50 som var igjen i Norge hadde 17 av dem nå forsvunnet fra leirene og levde i skjul hos norske venner. De fikk frist til 20. januar om å melde seg til norsk myndigheter. Hvis de ikke overholdt fristen ville de bli ettersøkt og arrestert, og kunne ikke regne med noen lettelser hverken under transporten eller ved ankomsten til Tyskland.

Om selve transporten til Tyskland ble det hevdet at det hadde vært et britisk foretagende som norske myndigheter ikke hadde noe herredømme over, og at de derfor heller ikke kunne

¹²⁷ *Dagbladet* 22/12-1945

¹²⁸ Kommunistene var ønsket i øst, i vest kunne tyskere som hadde samarbeidet med de allierte få tillatelse hvis de ønsket å vende hjem.

¹²⁹ *Arbeiderbladet*, 9/1-1946, s. 7

¹³⁰ Se også Gogstad: 2003, s. 117

”garantere antinazistenes framtid i Tyskland”.¹³¹ Justisdepartementets prinsipielle innstilling var at selv om de tyske antinazistene hadde gjort en innsats for Norge under krigen burde de nå reise tilbake til Tyskland hvor det var stort behov for dem i gjenreisningen. Det ble videre opplyst at de fleste selv hadde bedt om å reise, og at flere også hadde fått lov til å bli i Norge av spesielle grunner som sykdom og svangerskap, eller om det dreide seg om familier med små barn. Det ble imidlertid understreket at de som hadde kommet til Norge før krigen og var akseptert av norske myndigheter som politiske flyktninger, kunne søke om oppholds- og arbeidstillatelse på regulær måte under forutsetning av at de har vært lojale mot norske myndigheter. Gogstad opplyser imidlertid om at før avreise var de blitt holdt innelåst i åtte timer. Røde Kors, som hadde fått nyss om saken, ønsket å sende med dem Røde Kors-pakker, men myndighetene vil ikke opplyse om hvor båten lå.¹³²

”De tyske elementer” – tyskerbarn og tyskertøs

Det vansittartistiske, for ikke å si det rasebiologiske, tankegods kom klart til uttrykk i holdningene overfor de såkalte ”tyskerbarna” som gjerne ble stemplet som ”uønskede”. Det bør gjøres oppmerksom på at datidens seksualmoral til en viss grad også spilte inn på synet på barna. At mange av dem var født utenfor ekteskap, som følge av ”seksuelle utskielser”, kunne være nok til å betegne barna som ”uønsket”. De ble imidlertid først og fremst betraktet som uønskede elementer i den norske stat, på grunn av sitt tyske og dermed ”uheldige arvestoff”. Flere norske leger og psykiatere bidro til å legitimere en brutal behandling av disse barna. Blant annet skrev Dr. Johan Riis i Lofotposten at ”Ingen må tro at de arvemessig mindreverdige barn ved godt stell kan bli verdifulle medborgere. En kan like godt håpe på at rottene i kjelleren i tidens fylde skal utvikle seg til villagriser.”¹³³ En annen som ga uttrykk for et lignende syn var den godt ansatte dr. med. Gabriel Langfeldt.¹³⁴ De hadde ”uheldig arvestoff” både fra far som var tysk, og fra mor som blant annet ble ansett for å være dum eller åndssvak. Fem års kamp mot nazismen hadde altså ikke gitt rasetenkningen det endelige nådestøtet i Norge. I alle fall ikke når det gjaldt synet på de uskyldige og forsvarsløse barna som hadde ”tysk blod” i årene.

¹³¹ Arbeiderbladet, 9/1-1946

¹³² Gogstad: s. 117

¹³³ Lofotposten 10.juli 1945, sitert etter Eriksen, Knut Einar og Terje Halvorsen, i *Norge i krig – Frigjøringen*, Skodvin, Magne(red.), Aschehoug Oslo: 1987, s. 252.

¹³⁴ Se for eksempel Gabriell Langfeldt: ”Biologiske synspunkter i Kampen for freden”, *Samtiden* 1946, s. 180

I tillegg til å bli ansett som mindreverdige og uheldbarelige, ble barna dessuten vurdert som en potensiell trussel mot rikets sikkerhet, en fremtidig femtekolonne. Denne frykten bygde på en forestilling om at farsarven i fremtiden ville gjøre dem til nazister. Med andre ord ble nazismen her forklart ut i fra rasebiologiske termer, som en arvelig egenskap. Et tenkt scenario var at nazistene i Tyskland ville reorganisere seg og igjen gripe makten i løpet av en 15 til 20-års periode. Nazistene ville da forsøke å gjenoppta kontakten med krigsbarna, som da var i en alder hvor de ville ha oppdaget at de var fremmede her, og de ville komme til å vende seg mot den norske stat. Barna var en mulig trussel på grunn av sitt ”tyske blod”, og selv om de ble oppdratt i det demokratiske norske samfunn kunne arven fra faren gjøre dem til nazister.¹³⁵

Norske justismyndigheter og særlig Sentralpasskontoret ønsket færrest mulig ”tyskerjenter” og krigsbarn i landet.¹³⁶ I juli 1945 nedsatte Sosialdepartementet et *Krigsbarnutvalg* som hadde i oppdrag å utrede et forslag om å sende tyskerbarna og deres mødre ut av landet. Det var også tale om å skille barna fra sine mødre, og deretter deportere dem ut av landet. Først ble det krigsherjede Tyskland vurdert som en mulighet. Forslaget møtte motstand fra Sosialdepartementets repatrieringskorps i Tyskland, under ledelse av oberstløytnant Johan K. Christie. Krigsbarnutvalget anså også denne muligheten som lite ønskelig på grunn av forholdene i Tyskland, og 12. oktober ble det gjort et vedtak fra regjeringen som la en stopper for disse planene.¹³⁷ Sverige var en annen mulighet som ble vurdert, og det ble tatt kontakt med svenske myndigheter og hjelpeorganisasjoner. 30 norske krigsbarn som ble funnet i Tyskland ble deportert til Sverige. I svenske aviser ble det reklamert med at de var foreldreløse barn som hadde blitt funnet i konsentrasjonsleire, og som skulle adopteres.¹³⁸ Det tredje alternativet som ble vurdert av *Krigsbarnutvalget* var Australia. Australske myndigheter ønsket etter krigen emigranter fra Europa, og fra norsk side ble det lagt fram forslag til en australsk kommisjon som var på rundreise i Europa for å undersøke muligheten for europeisk emigrasjon. Borgersrud påpeker at planen om å deportere de 9000 krigsbarna ikke først og fremst strandet på grunn av en omvurdering av spørsmålet, men fordi disse barna

¹³⁵ Borgersrud, Lars, Staten og krigsbarna. En historisk undersøkelse av statsmyndighetenes behandling av krigsbarna i de første etterkrigsårene, Universitetet i Oslo, 2004, s. 59

¹³⁶ Borgersrud: 2004, s. 179

¹³⁷ Borgersrud: 2004, s. 189, 388

¹³⁸ Borgersrud: 2004, s. 388

også var uønsket i Australia. Dels fordi de var barn av fienden, men også fordi det ville være en stor økonomisk byrde å ta hånd om en så stor gruppe ”foreldreløse” barn.¹³⁹

For å forstå hvorfor myndighetene i det hele tatt vurderte så drastiske tiltak, bør det for det første påpekes at myndighetene her langt på vei var i takt med en samlet opinionen, selv om deportasjonene ville vært i strid med norsk lov. Dels var tiltaket også ment å temme en aggressiv opinion. 2. juli tok *Aftenposten* opp det spørsmål som, etter deres vurdering, så mange stilte seg: ”Kan vi ikke på en eller annen måte bli kvitt disse uønskede barn? Send dem dit de rettelig hører hjemme – til Tyskland for eksempel?”¹⁴⁰ Fra avisens side ble det imidlertid ikke framsatt som krav at alle disse barna skulle sendes ut av landet. Deres skjebne ville blant annet komme an på forholdet til barnefaren, het det. Det er imidlertid karakteristisk at hensynet til barna spilte en forsvinnende liten rolle. For det andre var det ikke en tanke som kun eksisterte i Norge. Som jeg skal vende tilbake i kapittel 5, hadde også Potsdam-kommunikeet i praksis gitt klarsignal for å tvangsflytte tyske minoriteter (særlig i øst) som ikke var ønsket i sine hjemland, selv om de hadde vært bosatt der i generasjoner eller bodde i områder som hadde vært tyske også før Hitlers maktovertagelse. Dette bygde på en tanke om at homogene etniske nasjonalstater skulle sikre freden. Dette var en tanke som under krigen særlig hadde blitt forfektet av den tsjekkiske eksilregjering i London, med Edvard Benes i spissen, og som fikk tilslutning på Potsdam-konferansen.¹⁴¹

Det var flere klippeaksjoner og andre overgrep mot de såkalte ”tyskerjentene” eller ”tyskertøsene” i hovedstaden i frigjøringsdagene. I samtiden kunne disse begrepene benyttes om alle norske kvinner som på en eller annen måte hadde hatt omgang med fienden under krigen. Altså henviste det ikke bare de som hadde vært angivere eller på en eller annen måte hadde begått landssvik. Det var heller ikke bare de som hadde hatt et seksuelt forhold eller et kjæresteforhold til en tysker. Det å ha blitt sett sammen med en tysker kunne være nok, og for gatejustisen var ofte løse rykter godt nok bevis for å gå til aksjon.¹⁴² Den 14. mai resulterte det i at en jente tok sitt eget liv etter å ha blitt utsatt for ”gode nordmenns” behandling. Dagen etter markerte *Arbeiderbladet* sin sterke motstand mot en hver form for hevn og selvtekt, og det ble også fortalt om aksjoner som rammet jenter som ikke engang hadde hatt noen form for kontakt med tyskere under krigen. Parolen var ikke til å ta feil av: ”Så kraftig vi kan, vil vi si:

¹³⁹ Borgersrud: 2004, s. 205-208, 389

¹⁴⁰ *Aftenposten*, 2/6-1945

¹⁴¹ Se kapittel 5

¹⁴² Pedersen: 2006, s. 3

Stans det! Og stans det straks!”¹⁴³ Fra *Arbeiderbladets* side ble det lagt vekt på at om rettsstaten skulle gjenoppbygges kunne ikke slike aksjoner aksepteres. Det ble gjentatt at slike metoder var en arv fra fienden, og man måtte ikke falle ned på dette nivå. Motstandsmannen Johan Scharffenberg var blant de som gikk hardt ut mot lynsjejustisen. Alle de undersøkte avisene tok avstand fra gatejustisen på lignende grunnlag. I et leserinnlegg i *Friheten* kom denne tanken klart til uttrykk: ”Vi må ikke i gleden over friheten og freden og i vårt ønske om å knuse nazismen, selv ta i anvendelse nazistiske metoder.”¹⁴⁴ Også rikspolisjef Aulie kunngjorde på en presskonferanse at tyskerjentene ikke måtte ”skjæres over en kam.”, og at hver enkelt tilfelle måtte granskes individuelt.¹⁴⁵ Det fantes også en rekke leserinnlegg av typen ”tyskertøs, du var den verste av de alle”, men det er ikke grunnlag for å hevde at noen av avisene hadde en slik redaksjonell linje.¹⁴⁶

Ofte ble det imidlertid gitt uttrykk for stor forståelse for det hatet som gikk utover disse jentene. En artikkel i *Dagbladet*, der det ble satt søkelys på tyskerjentenes skjebne, røpet gjennom språket en hel del om holdningene. På den ene siden ble det hevdet at det dreide seg om et sosialt problem som samfunnet måtte løse. De som ble rammet hardest var folk fra de lavere lag av samfunnet, og man kunne spore en viss grad av medfølelse.¹⁴⁷ Likevel ble det brukt et språk som neppe kunne virke til å vekke samvittigheten hos leseren. Overskriften var ”tyskertøsene er hjemløse overalt”, og jentene ble konsekvent omtalt som tyskertøser. Med andre ord ble det ikke brukt et særlig forsonende språk.

Hva man skulle gjøre med disse jentene var et mye diskutert tema, og til slutt ble det bestemt at de skulle interneres. Det ble vedtatt to ulike anordninger. Politianordningen ble offisielt begrunnet med at jentene skulle beskyttes mot gatejustis. Ofte var dette et påskudd til å straffe.¹⁴⁸ Helseanordningen skulle beskytte samfunnet mot kjønns sykdommer, og ga ”anledning til å iverksette tvangsmessig tiltak mot jenter som ikke ville la seg undersøke, eller behandle, for veneriske sykdommer.”¹⁴⁹ Mer enn 5000 kvinner ble internert, og omtrent 3000 norske jenter som hadde fått barn med en tysker, ble også fratatt sitt norske statsborgerskap og sendt til Tyskland. I avisene ble interneringen som regel omtalt som straff, og selv om man

¹⁴³ *Arbeiderbladet*, 15/5- 1945

¹⁴⁴ *Friheten*, 15/5-1945

¹⁴⁵ *Dagbladet* 20/7-1945. Det ble blant annet hevdet at den største gruppen var prostituerte allerede før krigen.

¹⁴⁶ Pedersen: 2006, s. 23

¹⁴⁷ *Dagbladet* 29/5-1946, se også Pedersen 2006, s. 22-23.

¹⁴⁸ Pedersen: 2006, s. 73 ff.

¹⁴⁹ Helseanordningen ble ikke like ofte brukt, Pedersen: 2006, s. 75 og s. 77

gikk i mot gatejustisen var avisene positive til interneringen, og så det som både et nødvendig og rettferdig tiltak. *Friheten* forferdet seg for eksempel over at ”ministerfruene” gikk fri, og mente de burde straffes på lik linje med tyskerjentene på grunn av sosial omgang med tyskere.¹⁵⁰ De gikk altså ikke i mot at de skulle straffes, bare i mot den form for straff de ble utsatt for på gata, da dette ble ansett for å være nazistiske eller tyske straffemetoder.

Også kvinner og unge jenter som hadde arbeidet for tyske Røde kors eller i annen sammenheng hadde behandlet eller hjulpet skadede tyske soldater risikerte fengselstraff på opp til tre år, fordi det ble ansett som å ha bistått fienden.¹⁵¹ Blant disse var senere SV-politiker Hanna Kvanmo. I 1948 ble hun dømt til 8 måneders fengsel og ti års tap av statsborgelige rettigheter. Røde Kors påpekte at forfølgelsen av Røde Kors-personell var i strid med Genève-konvensjonen av 1929. Fengselsstraffen ble senere opphevet av høyesterett, men på tross kraftige protester fra Den Internasjonale Røde Kors-komiteen, fikk hun først igjen sine statsborgelige rettigheter i 1958.

Sammenfatning

Sivile tyskere i Norge ble mistenkeliggjort, gransket og i noen tilfeller utvist på bakgrunn av nasjonalitet, selv om det ikke hadde hatt noe med nazistene å gjøre. Deres ”forbrytelser” var i så måte at de var tyskere. Lynsjejustisen gikk imidlertid verst ut over de såkalte tyskerjentene og deres barn. Både omtalen og behandlingen av dem minner om rasetenkningen. De ble betraktet som ”tyske elementer” i det norske samfunn på grunn av deres forhold til tyskere. På samme måte som tyske jenter som omgikk jøder i nazitidens Tyskland ble hevdet å ha blitt ”forjødnet”, fantes det en forestilling i Norge om at de norske jentene som hadde omgått tyskere var blitt utsatt for en ”fortyskning”. Utvisning av antinazistiske tyskere og ”tyskerjenter” samt planene om deportasjon av krigsbarna kan ses som et uttrykk for en tanke om at den rene etnisk nasjonalstat skulle sikre freden. Det kan være grunn til å spørre seg om ikke holdningen til straff av jentene, ikke også sier noe om forståelsen av nazismen. Gatejustisen ble ansett som fiendens metoder. Det bilde som her ble formidlet av nazismen var altså et ”pøbelveldet”, ikke det strukturerte, gjennomkontrollerte samfunnssystem eller den systematiske forfølgelsen av ”fremmedelementer”.

¹⁵⁰ *Friheten*, 6/7-1945

¹⁵¹ Dette tema er behandlet av Senja, Sigurd, *Dømte kvinner: tyskerjenter og frontsøstre 1940-1945*, Oslo 1986.

Kapittel 4: Tysklandsfangenes beretninger

Etter at de allierte rykket inn i Tyskland ble etter hvert omfanget av nazistenes forbrytelser på kontinentet kjent, ikke minst etter frigjøringen av leirene Dachau, Bergen-Belsen og Buckhenwald. Etter frigjøringen kom i tillegg de omtrent 7600 overlevende nordmenn som hadde sittet i tyske konsentrasjonsleire eller fengsler under krigen hjem.¹⁵² Som øyenvitner til nazistenes kanskje største forbrytelser ble KZ-fangene meningsdannende personer, med stor autoritet på grunn av deres erfaringer.¹⁵³ Deres beretninger preget norsk offentlighet sommeren 1945, og de neste årene kom det også ut en rekke bøker om livet i tysk fangenskap.¹⁵⁴

Generelt kan det være problematisk å betrakte fangene som én gruppe, med én felles erfaring. Det eneste de hadde felles var at de hadde sittet i tysk fangenskap under krigen, og man skal derfor være forsiktig med å generalisere. Erfaringen kunne avhenge av hvor, når og hvorfor man satt der, og selvfølgelig også hvorvidt man behersket det tyske språk.¹⁵⁵ Fangene kunne videre ha vidt forskjellig politisk og sosial bakgrunn. Hvordan man taklet fangetilværelsen og hvordan opplevelsen ble bearbeidet i ettertid, er naturligvis også svært individuelt. I dette kapitlet vil jeg trekke frem ulike erfaringer som kom fram i samtiden, og senere. På hvilke måte påvirket fangenes beretninger synet på tyskere?

Forbryterne og de andre tyskerne

Konsentrasjonsleirfangene brakte med seg historier om grusomheter som kunne sette sinnet i kok hos de fleste, og skildringene fra opphold i konsentrasjonsleire kunne naturlig nok gi uttrykk for et visst hat. Mange mente som *Dagbladet* at det ikke fantes ”noen annen naturlig sunn følelse i et naturlig sunt menneske enn hat” overfor disse handlingene.¹⁵⁶ Fangenes hat var imidlertid først og fremst rettet mot nazistene og torturistene, og ikke mot Tyskland og

¹⁵² Ca. 9000 nordmenn var i løpet av krigen blitt sendt til Tyskland, om lag halvparten av de omkomne var norske jøder. Se <http://www.norgeslexi.com/krigslex/t/t4.html#tysklands-fanger>, 30/3-2009

¹⁵³ Flere av dem inntok ministerposter i den første regjeringen etter krigen (Blant annet Einar Gerhardsen, Halvard Lange, Sven Oftedal, Trygve Bratteli m.fl.), og de øvde stor innflytelse på norsk politikk.

¹⁵⁴ Blant annet kan nevnes Johan Borgen, *Dager på Grini*, 1945, Lise Børsum *Fange i Ravensbrück*, 1946 Odd Nansen *Fra Dag til Dag*, 1947, Petter Moen *Dagbok*, 1949.

¹⁵⁵ Trygve Bratteli gir uttrykk for dette i *Fange i natt og tåke*, Oslo 1980. Bratteli snakket ikke tysk, mens andre som behersket språket også fikk bedre kontakt med de tyske fangene.

¹⁵⁶ *Dagbladet*, 5/7-1945

tyskere i sin helhet. Bemerkelsesverdig mange av de som hadde opplevd nazistenes forbrytelser på nært hold fremmet tvert i mot et budskap om forsoning.¹⁵⁷ 17. mai 1945 talte for eksempel tre tidligere krigsfanger på Rådhusbalkongen i Oslo: Einar Gerhardsen, Johan Scharffenberg og rektor Didrik Arup Seip. *Arbeiderbladet* trykket talene til de to førstnevnte, og fremhevet at de ikke talte om hevn, overmot eller bitterhet: ”Det var konstitusjonens, humanismens og det byggende samarbeids sak de talte.”¹⁵⁸ Scharffenberg oppfordret i sin tale folk til å ”huske på at tyskerne også er mennesker med naturlige rettigheter”.

Hovedforklaringen ligger i at mange av de norske fangene også hadde lært å kjenne et ”annet Tyskland” i leirene. Politikere som Einar Gerhardsen og Halvard Lange har senere fremhevet at møtet med tyske antinazistiske fanger hadde gjort dem mer optimistiske med tanke på Tysklands framtid.¹⁵⁹ Tidligere tysklandsfange og forfatter Kristian Ottosen bekrefter gjennom sine bøker at kontakten med de tyske fangene var relativt utbredt, og det oppsto vennskap mellom norske og tyske fanger som også ble vedlikeholdt gjennom brevveksling etter krigen.¹⁶⁰ Ikke minst i ”motstandsbasen Sachsenhausen”¹⁶¹ – den leieren der det var flest nordmenn samlet – spilte ”die Moorsoldaten” eller ”Tysklands ukjente soldater” en avgjørende rolle.¹⁶² De hadde kjempet ”mot Hitler før han kom til makten, og hadde fortsatt kampen mot ham etter at de var blitt arrestert.”¹⁶³ I konsentrasjonsleiren var mange av dem for veteraner å regne allerede da de første nordmenn ble sendt til Tyskland, og de utgjorde kjernen i ”den internasjonale motstandskomite” i leieren.¹⁶⁴ Tilsvarende organisasjoner fantes i følge Ottosen, i hver eneste tyske konsentrasjonsleir, og var de eneste ”forbindelseslinjer ut til omverdenen.”

En av de som i samtiden tok til orde for forsoning var Arnulf Øverland. Ved hjemkomsten i mai 1945 forklarte han for pressen at ”leirenes styrelse bestod [...] av yrkesforbrytere og

¹⁵⁷ Se også kapittel 7

¹⁵⁸ *Arbeiderbladet*, 18/5-1945

¹⁵⁹ Gerhardsen, Einar, *Fellesskap i krig og fred, Erindringer 1940-1945*, Oslo 1970, s. 116. Lange Halvard, Samråd i kristid: 1986 s. 340, se også Lorenz: 1995, s. 149, 157

¹⁶⁰ Ottosen, Kristian, *Liv og død – Historien om Sachsenhausen-fangene*, Aschehoug, Oslo 1990, 4. utgave 2008, s. 139.

¹⁶¹ Ottosen: 2008, s. 131ff. ”Motstandsbasen” er et begrep fra Ottosen som han begrunner med at ”de fleste som kom hit var innbitte motstandere av nazismen”.

¹⁶² Ottosen. 2008, s. 134.

¹⁶³ Ottosen: 2008, s. 254.

¹⁶⁴ Ottosen: 2008: s. 250. Mange hadde blitt fengslet og vært i fangenskap siden 1933/34, og sittet i Sachsenhausen siden leieren sto ferdig i 1936. Altså mens broparten av norsk og internasjonal presse lot seg imponere av Olympiaden i Berlin.

asosiale folk.”¹⁶⁵ Det dreide seg altså ikke om vanlige tyskere, men om utskudd i samfunnet. I hans kjente dikt ”Jul i Sachsenhausen” ble det tatt avstand fra alle tanker om hevn: ”Men vil du slukke ild med hatets flamme. Da for du ennu en gang se det samme”.¹⁶⁶ I en tale for studenter i Göteborg i 1946 understreket han at ”Et folk er aldri så ensartet, som det ser ut, når man klær det i uniform, heller ikke det tyske”. Videre trakk han fram at han i Sachsenhausen hadde arbeidet sammen med flere tyskere som ble hans gode venner. Mange av dem var døde nå, men deres barn levde ennå og Øverland erklærte at ”Man kan drepe gode mennesker. Men man kan ikke drepe godheten. Jeg tror på en ny slekt. Også i Tyskland.”¹⁶⁷ Tre år senere holdt han en rekke foredrag og taler i Tyskland hvor det samme budskap ble gjentatt. 1. september 1948 talte han blant annet i rådhuset i Kiel – ”Til en tysk kamerat” – en tale som ble gjengitt i boken *Nordiske randstater eller atlantisk fred*.¹⁶⁸

Høyremann og journalist i *Morgenavisen* i Bergen, Niels-Henrik Kolderup hadde gjort seg andre erfaringer, og stilte seg svært tvilende til eksistensen av ”et annet Tyskland”. Han hevdet å ha ”gjort” en serie av konsentrasjonsleirer uten å finne flere av denne typen [”andre” tyskere] enn han hadde fingre på en hånd.”¹⁶⁹ Kolderup hevdet på bakgrunn av ”all den bestialiteten” tyskerne hadde utsatt nordmenn for, at det var ”temmelig anstrengt” å forsøke å skille mellom tyskere som var direkte involvert i nazismens forbrytelser og de andre tyskerne.¹⁷⁰ Kolderup så med andre ord ikke at denne bestialiteten også hadde rammet tyskere. At Kolderup inntok en helt annen holdning enn blant annet Gerhardsen, Lange og Øverland kan ha hatt en sammenheng med politisk ståsted å gjøre. Brorparten av de tyske politiske fangene var enten kommunister eller sosialdemokrater, de representerte et ”annet Tyskland” som Kolderup neppe følte seg særlig knyttet til. Sjansen for å møte demokratisk innstilte folk fra høyresiden av tysk politikk i leirene, var opplagt mindre enn sjansen for å møte tyske sosialister. Det faktum at han var i fem ulike leire i løpet av to år kan dessuten ha bidratt til at han ikke ble like knyttet til sine ”arbeidskamerater” som for eksempel Øverland.

¹⁶⁵ Aftenposten, 23/5-1945, også sitert i Friheten 23/5-1945

¹⁶⁶ Diktet var kjent for Øverlands fangekamerater. Av Ottosens bok går det fram at verset om Tøllavåg, siterer en av fangene: ”me frå Tøllavåg hev fenge nok!”. Ottosen: 2008, s. 306

¹⁶⁷ Øverland, Arnulf, ”Hvad skal vi gjøre med tyskerne?”, i *Det har ringt for annen gang*, Oslo: 1946, s.119

¹⁶⁸ Øverland, Arnulf, *Nordisk randstater eller atlantisk fred*, Oslo: 1949, s. 9-16. Boken innholdt også en tale han holdt i Hamburg ”Demokrati og solidaritet”, og ved Universitetet i Kiel ”Forståelse mellom folkene” i september 1948. Boken finnes også i nettutgave:

<http://www.nb.no/utlevering/contentview.jsf?sesamid=0a79d1af8bbc4d818d38d7cec0b94a2d&struct=DIVP2>, 24/3-2009

¹⁶⁹ Morgenavisen 14/12-1946. Anmeldelse av Brandt, Willy, *Nürnberg – Norge – Dommen*, Oslo 1946. I 1943 ble han sendt til Tyskland der han var innom både Sachsenhausen, Natzweiler, Dachau, Mauthausen og Neuengamme før han slapp fri i april 1945.

¹⁷⁰ Morgenavisen, 22/11-1946,

Å forklare de forskjellige synspunktene utelukkende ut fra politisk ståsted blir imidlertid alt for skjematisk. Olav Larssen, som kort tid etter krigen ble journalistisk redaktør i *Arbeiderbladet*, skrev en lang serie artikler i mai 1945 om hans opphold i Sachsenhausen. Bildet av de tyske politiske fangene som ble lagt fram her avviker også noe fra Ottosens framstilling. Larssen la isteden større vekt på de tyske politiske fanger som hadde sviktet, og lystret ordre fra SS. Dette mente han måtte henge sammen med ”særegne drag i den tyske folkekarakter.”¹⁷¹ En mentalitet som var blitt formet gjennom mange generasjoners brutale militære oppdragelse, og som ”enhver voksen tysker er preget av”.¹⁷² I Larssens øyne var det imidlertid ikke snakk om evigvarende egenskaper ved det tyske folk, og han var ikke like avvisende til et ”annet Tyskland” som Kolderup. Han uttrykte i det minste et vist håp om at det ville bli et nytt demokratisk Tyskland: ”en får begynne med å ta uniformen vekk, så vil det sikkert vise seg at det er noe godt innenfor”, hevdet han.¹⁷³ Det ble også pekt på alt tyskerne hadde gjennomgått, og hvordan dette preget dem.¹⁷⁴ I januar 1948 var Larssen tilbake i Tyskland og skrev i den forbindelse en lengre serie i *Arbeiderbladet* om sine inntrykk. Som jeg vil komme tilbake til var hans tro på det andre Tyskland blitt langt større i løpet av de to og et halvt årene, og mentalitetsforklaringen av nazismen var byttet ut med økonomiske og sosiale forklaringer.¹⁷⁵

”Tukthusfangenes engel”

Skal man trekke fram en enkelt person som tysklandsfangene fremmet som et symbol på ”det skjulte Tyskland” som hun selv kalte det, må det være Hiltgunt Zassenhaus.¹⁷⁶ I forordet til hennes erindringer fra krigen ble hun av tidligere tukthusfange Olav Brunvand omtalt som ”et fyrtårn som lyste i det svarteste mørket.”¹⁷⁷ Tilnavnet ”tukthusfangenes engel” som fangene selv ga henne, sier også en del om betydningen av hennes arbeid. På grunn av hennes utdanning i Skandinaviske språk ved universitetet i Hamburg, ble hun i 1942 tilbudt jobb som tolk for de danske og norske fangene i Tyskland. Oppgaven gikk ut på å sensurere brev til og

¹⁷¹ *Arbeiderbladet* 29/5-1945

¹⁷² *Arbeiderbladet* 31/5-1945

¹⁷³ *Arbeiderbladet*, 31/5-1945

¹⁷⁴ De som var 40-50 år i 1945 hadde vokst opp under 1. verdenskrig, så kom inflasjonen og krisene i 20-årene og på toppen av det kom Hitler.

¹⁷⁵ Se kapittel 9

¹⁷⁶ *Aftenposten*, 25/10-1947

¹⁷⁷ Zassenhaus, Hiltgunt, *Stå vakt i Mørket*, Bergen: 1947, s. 5

fra de pårørende.¹⁷⁸ Zassenhaus øynet her en mulighet til å motarbeide systemet innenfra, og samtidig hjelpe ofrene for det regimet hun tidlig hadde blitt en motstander av. Hun takket ja på den betingelse at hun måtte få arbeide selvstendig, og selv avgjøre om det skulle gis melding eller ikke, om det som ble strøket i fangenes brev. Direktøren for fengselsledelsen godtok betingelsen, men la til at ”de vet like godt som meg hvilken straff de utsetter dem for om de ikke overholder reglementet”.¹⁷⁹ Hun satte straks i gang med å føre kartotek over fangene, og var på dette tidspunkt den eneste som hadde oversikt over hvor de norske og danske fangene befant seg.¹⁸⁰

Etter påtrykk fra den norske Sjømannskirken i Hamburg tillot det tyske justisdepartementet i mars 1943 at de norske fangene skulle få lov til å samtale med en norsk prest, under forutsetning at det skjedde under streng overvåking. Det skulle derfor alltid være en tolk tilstede, og fangedirektøren kunne ikke tenke seg noen som var ”bedre skikket til å overta vaktholdet” enn Hiltgunt Zassenhaus.¹⁸¹ Kartoteket hun hadde ført fikk nå en enorm verdi. Sammen med sjømannsprest Conrad Vogt-Svendsen reiste de omkring i hele Tyskland for å besøke de norske fangene.¹⁸² Zassenhaus smuglet inn mat, medisiner og andre nødvendigheter. Etter krigen samlet det seg en gruppe tidligere fanger som presset på for at hun skulle få den anerkjennelsen fra norske myndigheter de mente hun fortjente, og at hun skulle få lov å få avslutte sine legestudier i Norge siden hun hadde gitt avkall på dette for å hjelpe de norske og danske fangene.¹⁸³ I 1946 fikk hun invitasjon fra Universitetet i Bergen, om å fullføre studiene der, og i 1964 ble hun tildelt St. Olavsorden for sin innsats.¹⁸⁴

Hennes erindringer, *Stå vakt i Mørket*, kom ut i Norge i 1947, og ble svært godt mottatt. Hennes rolle som forsoner ble forsterket gjennom hennes kunnskap om norsk språk og litteratur. Tittelen var hentet fra et dikt av Bjørnstjerne Bjørnson som sto som prolog til boken.¹⁸⁵ I *Friheten* ble boken omtalt som ”et usedvanlig og gripende menneskelig

¹⁷⁸ Hun hadde også tidligere med sensur av brev fra jøder som var blitt flyttet østover. Arbeidsinstruksen gikk ut på å rive i stykker brev der det ble klaget over forholdene. Zassenhaus smuglet brevene ut og sendte selv pakker til de oppgitte adressene. Da det ble forbudt å skrive fra gettoene sa hun opp. Zassenhaus: 1947, s. 25

¹⁷⁹ Zassenhaus: 1947, s. 29

¹⁸⁰ Zassenhaus: 1947, s. 33

¹⁸¹ Zassenhaus: 1947, s. 38

¹⁸² Kartoteket skulle også komme til å spille en stor rolle i Bernadotte-aksjonen. Samarbeidet med Vogt-Svendsen er også beskrevet i Vogt-Svendsen, Conrad, *Med Guds ord i fiendeland*, Oslo: 1948

¹⁸³ Arbeiderbladet, 11/9-1947

¹⁸⁴ De danske fangene engasjerte seg for at hun skulle få studere i Danmark, og hun fullførte utdannelsen der.

¹⁸⁵ Zassenhaus, Hiltgunt, *Stå vakt i mørket*, Bergen 1947, s. 7, Norsk utgave av Olav Brunvand

dokument.”¹⁸⁶ Kommunistavisa hadde riktignok noen innvendinger mot hennes religiøse livssyn, og mente hun inntok det ”virkelighetsfjerne” standpunkt ”som reduserer nazismen til et spørsmål om menneskelig ondskap uavhengig av økonomiske og politiske faktorer.” På tross av det ble hun betegnet som en stor helt. *Friheten* trakk særlig fram hennes fast svar da fangene ”formante henne til å vise den ytterste forsiktighet”: ”Det er tross alt bedre å miste hode enn å miste hjerte.”¹⁸⁷ På grunn av dette utsagnet ble hun sammenlignet med Dolores Ibarruri, en kvinnelig frihetskjemper fra den spanske borgerkrigen som hadde formet slagordet ”det er bedre å dø stående enn å leve på kne.”¹⁸⁸ *Aftenposten* oppsummerte boken som ”intens og besettende. Klokkt skrevet. Uhyre interessant.”¹⁸⁹ Men påpekte imidlertid at det ikke var en bok om en tysk motstandsfront, men en ensom kamp. I *Arbeiderbladet* ble boken anmeldt av tidligere tukthusfange Sigurd Jakobsen.¹⁹⁰ Han fremhevet at ”hun har mer enn noe annet menneske jeg har møtt, forstått hva humanitet er.” Gjennom hennes beretninger viste hun ”en eiendommelig evne til å leve seg inn i våre forhold, tenke våre tanker og nære våre lengsler.” Jakobsen hevdet at en av årsakene til det kunne være at hun selv hadde vært fange: ”en av de mange, som tross en viss ytre frihet var en fange i sitt eget land.”

Sammenfatning

Jeg har i dette kapittelet forsøkt å gi et bilde av ulike erfaringer, og beretninger fra konsentrasjonsleirene. Det er på det rene at mange av de tidligere tysklandsfangene inntok en forsonende holdning overfor Tyskland, fordi de hadde møtt et ”annet Tyskland” i leirene. Man skal imidlertid være forsiktig med å generalisere, og selv om mange ble talsmenn for det ”andre Tyskland” etter krigen, er det klart at erfaringene også kunne ha motsatt virkning. Dessuten kunne det ta tid å bearbeide disse opplevelsene, og det ble skrevet mer om nazistenes overgrep enn om de ”andre tyskerne” i leirene den første tiden. På sikt fantes det imidlertid her et grunnlag for forsoning. Som jeg senere vil komme tilbake til, skulle de tidligere konsentrasjonsleirfangene komme til å spille en stor rolle i det humanitære hjelpearbeidet overfor Tyskland.

¹⁸⁶ *Friheten*, 20/11-1947

¹⁸⁷ Zassenhaus: 1947, s. 6, se også *Friheten* 20/11-1947

¹⁸⁸ *Friheten*, 20/11-1947,

¹⁸⁹ *Aftenposten*, 25/10-1947

¹⁹⁰ *Arbeiderbladet*, 18/11-1947

Kapittel 5: Tyskland og nazismen: Tyskland og tyskere i norsk presse og litteratur 1945-46

Frigjøringen i mai 1945 innbar sluttet på fem år med sensur av pressen i Norge. Nordmenn kunne nå skrive fritt om den slagne fienden. Det nazistiske regimet var slått, men skulle freden vinnes måtte nazismen utryddes en gang for alle. Et aktuelt problem var ble da å forklare hva nazismen egentlig var – dens røtter og ”innerste vesen”. I debatten under krigen hadde det her vært to ulike synspunkter som kom til uttrykk. I Stockholm ble det lagt vekt på de sosiale og økonomiske forutsetningen for nazismen, mens den vansittartistiske argumentasjonen i London vektla åndelige og moralske årsaker, og nazismen ble ansett som et uttrykk for en ”tysk mentalitet”.¹⁹¹ Med mindre man inntok det ytterliggående vansittartistiske standpunkt – at tyskere var rasemessig bestemt til å være nazister og at Tyskland og tyskere regelrett måtte utslettes – var det en tanke om at det tyske folk måtte gjennomgå en form for demokratisk omskolering og oppdragelse. Det fantes ingen klare felles allierte retningslinjer for hvordan en slik omskoleringsprosess skulle foregå, og begrepet ble fylt med svært ulikt innhold avhengig av hvordan nazismen ble forklart.

På amerikansk side kan det i denne sammenheng skilles mellom to ulike linjer. Den jødisk-amerikanske advokaten Louis Nizer et omfattende oppdragelsesprogram for det tyske folk som bygde på tanken om det tyske folks kollektive skyld.¹⁹² Det som skulle til for å vinne freden – ved siden av kraftig økonomiske og politiske restriksjoner – var ikke mindre enn en ”invasjon i det tyske åndsliv”. Som også Sigrid Undset hadde hevdet under krigen skulle altså den ”tyske mentaliteten” utryddes ved hjelp av legevitenskap, psykiatri og en ny pedagogikk.¹⁹³ Idémessig lå Nizer tett opp mot vansittartismen og Morgenthauplanen. Videre var prosessen mot krigsforbryterne også tiltenkt en rolle i omskoleringen av det tyske folk. Det dreide seg i så måte om å drive opplysningsarbeid om nazistenes grusomme forbrytelser i alle land. Som jeg vil komme tilbake til representerte den amerikanske hovdeanklageren i Nürnberg, Robert Jackson, en helt annen linje en Roosevelt, Morgenthau og Nizer.

¹⁹¹ Se kapittel 2

¹⁹² Nizer, Louis, *What to do with Germany?*, Chicago: 1944. Boken hadde stor innflytelse i Amerika etter krigen. President Harry S. Truman hevdet at alle amerikanere burde lese den, og det ble pliktlektyre for de amerikanske soldatene som skulle tjenestegjøre i Tyskland. Oversatt til norsk av Bjørn Bunkholdt: Nizer, Louis, *Hva skal vi gjøre med Tyskland?*, Oslo: 1946, s. 65

¹⁹³ Nizer: 1946, s. 63

I dette kapitlet vil jeg for det første undersøke hvordan nazismen ble forklart i de ulike norske aviser de første to årene etter frigjøringen, og drøfte årsakene til de ulike synspunktene som kom til uttrykk. Videre vil jeg undersøke hvordan norske medier stilte seg til omskoleringen av det tyske folk. Fantes det et ”annet Tyskland” som kunne spille en rolle i gjenreisningen av et demokratisk Tyskland? Hvordan ble den tyske befolkningen på kontinentet beskrevet i disse årene? Debatten om nazismens årsaker var på mange måter en prinsipiell, ideologisk debatt, og det er derfor nærliggende å spørre om det fantes politiske skiller. Til slutt vil jeg undersøke den norske dekningen av Nürnbergprosessen for se hvordan, og i hvilke grad dette virket inn på de norske holdningene.

Nazismen – et sosialt, økonomisk eller et åndelig, moralsk problem?

Ikke overraskende var det Stockholmslinjen som ble dominerende i *Arbeiderbladet*. Martin Tranmæl, som hadde vært en sentral figur i eksilmiljøet i Stockholm, ble igjen avisens redaktør. I en kommentar til Potsdam-kommunikatet ble det på lederplass slått fast at det ikke dreide seg om ”et rase-, men i første rekke et sosialt problem”, et problem som ikke kunne løses ved ”å skjære alle tyskere over en kam, og gjøre dem til Europas nye jøder.”¹⁹⁴ For å skape et nytt demokratisk Tyskland måtte det snarere ”ryddes opp i de sosiale forhold”, og knuse ”nazismens støttepilarer”.¹⁹⁵ Nazisme var ikke ensbetydende med tysk mentalitet, det var snarere ”det gamle Tyskland med godseierne, storindustrien og militaristene i teten” som representerte herrefolkmentaliteten.”¹⁹⁶ *Arbeiderbladet* hadde derfor også tidligere fremmet oppdeling av storgodsene og sosialisering av storindustrien som de viktigste tiltak for å utslette nazismen.¹⁹⁷ Den redaksjonelle linjen i regjeringsorganet var altså ikke preget av de vansittartistiske tanker som hadde preget de norske sosialdemokratene i London, selv om disse holdningene i blant kunne komme til uttrykk, særlig når det gjaldt folket som helhet.¹⁹⁸

Fra vinteren 1945/46 ble i tillegg Willy Brandt avisens Tysklandskorrespondent. Den samme argumentasjon gikk igjen i Brandts reportasjer, og dessuten i hans bok *Forbrytere og andre*

¹⁹⁴ *Arbeiderbladet*, 4/8-1945 (leder.)

¹⁹⁵ Slik det også hadde blitt tatt til orde for i *Diskusjonsgrunnlaget for våre fredsmål*. Se kapittel 2.

¹⁹⁶ *Arbeiderbladet*, 4/8-1945 (leder)

¹⁹⁷ *Arbeiderbladet*, 2/7-1945 (Finn Moe.)

¹⁹⁸ Se nærmere redegjørelse senere i kapitlet.

tyskere som ble skrevet på samme tid.¹⁹⁹ Brandt understreket at ”det tyske problem” ikke bare var et tysk, men et europeisk problem. Han rettet skarp kritikk mot vansittartismen, og hevdet at den ikke var stort annet enn nazistisk raselære rettet mot tyskere. Den ytterliggående skole sa det rett ut: en god tysker er en død tysker. Lord Vansittart hadde riktignok moderert seg når han skulle trekke konklusjonene av sitt syn, men også de ”moderate” var, ifølge Brandt inne på helt gal linje. Vansittart selv ”opererte med ’folkekarakter’, ’folkesjel’ og andre tåkete begreper”, og rev på den måten ”nazismen ut av sin sosiale og internasjonale sammenheng”.²⁰⁰ Videre gikk den vansittartistiske historietolkningen ut på å trekke en klar linje ”fra slaget i Teutoburgerskogen med Hermann Kesuskeren [...] via Karl den store, Fredrikk Barbarossa, Hansaen, Fredrik den store og Bismarck, fram til en ny Hermann [Göring].”²⁰¹ Den mer seriøse avarten av denne historiefortellingen begrenset seg til et kortere tidsperiode, men hensikten og resultatet var det samme: å vise at tyskere var forbrytere av natur.²⁰²

Hovedanklagen mot vansittartismens talsmenn var imidlertid at de, når alt kom til alt, ikke ønsket ”et alvorlig oppgjør med nazistene og militaristene”. Vansittartistene var ute etter ”umyndiggjøring og ydmykelse”, og de forslag som ble fremmet tok kun ”sikte på å snevre inn eksistensgrunnlaget for Tyskland etter Hitler.”²⁰³ Først og fremst var de opptatt av tiltak som skulle svekke Tysklands økonomiske potensial, og at Tyskland skulle settes under varig kontroll. Denne form for ”økonomisk avvæpning” var ifølge Brandt utslag av ”ren og skjær interessepolitikk.”²⁰⁴ Brandts dom var at dette ikke var et demokratisk, antinazistisk program, men snarere et program fremsatt av de reaksjonære krefter i Europa som tok sikte på å opprettholde den sosiale strukturen som hadde ført til nazismen. Vansittartistene la på denne måten hindringer i veien for arbeidet med å bygge opp et demokratisk Tyskland, og søkte snarere å ta fokus bort fra den egentlige løsning på det tyske problem: et kraftig oppgjør med nazismen og alle dens økonomiske og sosiale støtter.²⁰⁵

¹⁹⁹ Brandt, Willy, *Forbrytere og andre tysker*, Aschehoug, Oslo 1946. Bokformen muliggjorde en mer helhetlig fremstilling av problemene i Tyskland enn hva som var mulig gjennom avisartiklene.

²⁰⁰ Brandt: 1946, s. 20 og 26

²⁰¹ Brandt: 1946, s. 20 og 21.

²⁰² ”[...] istedenfor for å foreta historiske og sosiale analyser som viser hvordan forskjellige tendenser har stått mot hverandre i Tyskland som i andre land og hvorfor det ble den aggressive, nasjonalistiske tendens som fikk overtaket, forenkles hele problemet ofte til det karikaturmessige.” Brandt: 1946 s. 21

²⁰³ Brandt: 1946, s. 23.

²⁰⁴ Brandt: 1946, s. 23

²⁰⁵ Brandt: 1946, s. 10-12.

En lignende argumentasjon, om enn en annen retorikk, var også dominerende i kommunistavisen *Friheten*.²⁰⁶ Avisen hevdet at de reaksjonære kreftene bevisst sammenblandet begrepene fascisme og nazisme. Målet var at folk skulle bli så fasinert av den tyske nazismens grusomheter at de glemte ”åndsfellene til nazismen som fins i alle land.”²⁰⁷ Slik forsøkte disse reaksjonære kreftene, i følge *Friheten*, å ”vri seg unna oppgaven med å utrydde fascismen med alle dens røtter.” Gjennom marxistisk samfunnsanalyse og Stalins definisjoner av fascisme syntes dommen over mentalitetsforklaringen klar: ”Fascisme er ikke noe som er eget for det tyske folk. [...] Den oppstår overalt som en giftplante på det råtnede kapitalistsamfunns jordbunn.”²⁰⁸ *Friheten* gikk her et skritt lenger enn *Arbeiderbladet*, ved å hevde en direkte og nødvendig sammenheng mellom nazisme og kapitalisme.²⁰⁹ For NKP var naziregimet ikke først og fremst et diktatur, men en imperialistisk stat. Et høydepunkt i det imperialistisk-kapitalistiske samfunn.

Lundestad har med rette hevdet at *Friheten* (ved siden av *Dagbladet*) var den avisen som klarest gikk inn for en restriksjonslinje overfor (Vest-)Tyskland i perioden 1947-1951.²¹⁰ I blant kunne de gi uttrykk for direkte tyskfiendtlighet.²¹¹ Slike holdninger var imidlertid mer eller mindre fraværende i avisen i 1945. *Friheten* skilte tvert i mot tydelig mellom forbryterne og de andre tyskerne, og viste dessuten sympati med det tyske folk. På tampen av krigen hadde som nevnt Ilja Ehrenburg blitt fjernet fra det sovjetiske propagandaapparatet. For å vinne tyskerne til fordel for kommunismen ble det nå børstet støv av Stalins utsagn om at en Hitler kommer og går, men det tyske folk består. Dette ble igjen styrende for den nye sovjetiske politikken, og et slagord i den østlige sonen.²¹² Også Berlins militærkommandant Gnedin utalte ved første møte i Berlins nye magistrat at ”under ingen omstendighet har sovjetfolket tenkt å ødelegge det tyske folk.”²¹³ Selv om Ehrenburg ble viet relativt stor oppmerksomhet av *Friheten* etter krigen, fulgte avisen Stalins nye linje.²¹⁴

²⁰⁶ Selv om *Frihetens* anmeldelse av *Forbrytere og andre tyskere* var særdeles krass, og de var svært kritiske til Brandt, var det ikke dette punktet avisen reagerte på. *Friheten*, 15/9-1946, se kapittel 6.

²⁰⁷ *Friheten*, 28/5-1945

²⁰⁸ *Friheten*, 28/5-1945

²⁰⁹ Se Halvorsen, Terje, *Mellom Moskva og Berlin – Norges Kommunistiske parti under ikke-angrepspakten mellom Sovjetunionen og Tyskland 23. august 1939 – 22. juni 1941*, Oslo: Falken Forlag 1996

²¹⁰ Lundestad: 1970, s. 208-209

²¹¹ Se kapittel 6.

²¹² Naimark: 1995, s. 76. se også oppgavens kapittel 2.

²¹³ *Friheten*, 25/5-1945

²¹⁴ Artikler om eller av Ehrenburg, samt av enkelte russiske offiserer var de eneste i avisen som kunne innholde direkte tyskfiendtlig holdninger. For eksempel brev fra offiseren Boris Kurilko, *Friheten*, 16/5-1945, og Intervju med Ehrenburg i *Friheten*, 1/8-1946

I de borgelige avisene var det større tilbøyelighet til å legge vekt på de åndelige og moralske årsaker til nazismen. På lederplass i *Aftenposten* ble det slått fast at før det kunne bli tale om en tysk regjering måtte det skje ”en total forandring i selve det tyske folks mentalitet”. Videre het det at en slik forandring ikke ville komme i denne, og antagelig heller ikke i neste generasjon.²¹⁵ Avisen så med andre ord for seg en svært langvarig okkupasjon av Tyskland. Det ble argumentert med at det ikke var Hitler som hadde skapt det nazistiske Tyskland, men Tyskland som hadde skapt Hitler, og som Sylvia Salvesen hevdet i *Aftenposten* var Tyskland og tyskere ”et produkt av 150 års propaganda”.²¹⁶ Her la høyreavisen seg nært Louis Nizer, som hevdet at ”forsumpingen av tysk ånd” hadde pågått uavbrutt i århundrer, og derfor ville det gå generasjoner før tyskerne var kurert.²¹⁷ I *Aftenposten* ble ”Nazismens åndelige bakgrunn” videre utdypet av Niels Chr. Brøgger. Han hevdet at det som hadde skapt åndelig grobunn for nazismen var ”irrasjonalismen og maktsyken”.²¹⁸ Videre hevdet han at nazilederne appellerte til det irrasjonelle i mennesket, og tyskerne lot seg forføre fordi de var det ”minst modne kulturfolk i verden [!]”. Han innrømmet riktignok at det irrasjonelle mennesket fantes overalt, men understreket at det var en mennesketype som var særlig utbredt i Tyskland.

Anmeldelsene av *Forbrytere og andre tyskere* vitner også om at det vansittartistiske tankegods hadde gjennomslagskraft i store deler av den borgerlige leieren.²¹⁹ *Buskeruds Blad* så for eksempel ikke noe skille mellom de nazistiske krigsforbryterne og de andre tyskerne, og hevdet at boken heller burde hatt navnet ”Tyskere og andre forbrytere”.²²⁰ Selv blant de ”demokratiske” kreftene i Tyskland rådde det en tankegang som var forbeholdt diktaturstatene, og ifølge anmelderen ga også Brandt uttrykk for en ”mentalitet som for alle demokratisk skolerte land synes så urimelig og ubehjelpelig.”²²¹ *Rogaland og Østlandets*

²¹⁵ Aftenposten, leder 14/6-1945, leder 4/8-1945

²¹⁶ Aftenposten, 21/12-1946 Også på lederplass ble det hevdet at den tyske mentaliteten var ”resultat av generasjoners innpisking”, Aftenposten, 4/8-1945. Se også Aftenposten 21/11-1945: ”Nazismen var ikke årsak, men resultat.” Kronikk av Lektor Fredrik Pedersen.

²¹⁷ Nizer: 1946, s. 169

²¹⁸ Aftenposten, 6/6-1945

²¹⁹ Dette var ikke i like stor grad gjeldene i arbeideravisene i distriktene, se for eksempel *Dagningen*, 12/7-1946, *Sørlandet*, 21/9-1946, *Døla blad*, 15/10-1946. Stavangeravisa *1. ste mai* var kritisk til Brandts bok, men heller ikke her ble det hevdet at nazismen var et resultat av en særegen tysk mentalitet. 1. ste mai, 7/12-1946.

²²⁰ Buskeruds Blad 25/7-1946.

²²¹ Buskerud Blad 25/7-1946. Avisen (feil)tolket Brandt dit hen at Hitlers maktovertagelse kunne vært hindret hvis bare omverden hadde grepet inn i tide, og hevdet at tyskerne ikke forsto at ”demokratiske land ikke griper inn i andre lands indre anliggende”. Brandt hevdet imidlertid at tyskerne *alene* hadde ansvaret for nazistenes maktovertagelse, men at omverden hadde et medansvar for utviklingen etter 1933. Brandt: 1946, s. 29 og 30.

Blad ga uttrykk for det samme synet da de kommenterte Brandts utsagn om at det tyske folk nå måtte europeiseres med å hevde at ”fra tysker til Europeer er vel en lang vei å gå”.²²²

Dagbladet med redaktør Ragnar Vold i spissen, tok i noen grad opp nazismens økonomiske årsaker. I Volds kommentar til Potsdam-kommunikatet ble det hevdet at industrien, støttet av utenlandsk kapital, hadde vært ”den viktigste forutsetning for tyskernes overfallspolitik”.²²³ I motsetning til arbeideravisene fremsatte imidlertid ikke Vold noe konkret alternativ til hvordan industrien skulle bygges opp igjen. Det var kun snakk om ”økonomisk avvæpning” gjennom demontering av industrien, og Potsdams harde linje fikk helhjertet støtte. På den ene siden fornektet ikke *Dagbladet* at det fantes antinazistiske tyskere, og det ble blant annet tatt til orde for at de skulle få danne partier i de vestlige sonene.²²⁴ På den andre siden uttrykte avisen stor skepsis til de nye tyske politikerne. Vold hevdet at selv om nasjonalismen ikke var forbeholdt tyske folk var den mest utbredt i Tyskland. Nasjonalismen var dypt forankret i det tyske folk og han fryktet at tysk nasjonalisme ville oppstå på ny, i en ny form.²²⁵

De kristen-borgelige forklarte også nazismen ut fra åndelige og moralske begreper, men tok avstand fra det synspunkt at nazismen var tyskernes sanne ansikt. En slik holdning ble hevdet å være uforenlig med et kristent livssyn, da tyskerne i likhet med andre mennesker var skapt av Gud. For det andre ble det påpekt at å godta mentalitetsforklaringen av nazismen var å godta nazismens blod- og raselære.²²⁶ Sett gjennom kristne øyne var nazismen et uttrykk for moralsk forfall som en følge av sekularisering og avkristning de siste 200 år. Tyskland ble ansett som det landet der denne prosessen hadde kommet lengst, men forfallet var ikke forbeholdt Tyskland. Erfaringer fra krigen ble brukt til å underbygge dette syn, og det ble påpekt at det hadde det vært medløpere og overbeviste nazister i alle tyskokkuperte land. Det som skulle til for å vinne freden var derfor en moralsk og åndelig gjenreisning i hele den vestlige verden, der kristen moral og verdier skulle fungere som et immunforsvar mot ”nazistisk smittestoff”.²²⁷

²²² Rogaland, 19/9-1946, Østlandets Blad, 23/9-1946

²²³ *Dagbladet*, 3/8-1945

²²⁴ *Dagbladet* 16/7-1945. I starten var det ikke tillatt i de vestlige sonene, bare i østsonen.

²²⁵ *Dagbladet*, 5/8-1946, 22/11-1947. Denne skepsisen var dominerende i *Dagbladet* i hele perioden, se også kapittel 9.

²²⁶ Seland, Bernard, ”Tysklands lagnad og vårt ansvar”, *Kirke og kultur*, 1945, s. 291.

²²⁷ Se også kapittel 7

”Et annet Tyskland” og omskoleringen av det tyske folk

Både i *Friheten* og *Arbeiderbladet* ble det trukket fram et ”annet Tyskland”, i fremste rekke representert ved henholdsvis tyske kommunister og sosialdemokrater. Dette førte imidlertid ikke automatisk til en mildere holdning til det tyske folk som helhet. Snarere var synet på folket jevnt over preget av skepsis, og hevntankene ble oftere rettet mot massene. En reportasje i *Arbeiderbladet* fra ruinhaugene i Berlin sommeren 1945 er i så måte betegnende. Det ble her meldt at av Berlins 1,4 millioner boliger var 1,2 millioner mer eller mindre ødelagt. *Arbeiderbladets* kommentar var like kald som den var entydig: ”vi ser på dem uten den minste følelse av medlidenhet.”²²⁸ Det var ikke den allierte bombingene, eller for den saks skyld nazistene, men det tyske folk selv som hadde ført dem ut i denne elendigheten. Det ble ansett som rettferdig at tyskerne nå fikk ”føle at en krig ikke bare [har] lyse sider”. Men dette var som jeg har vist neppe den redaksjonelle linjen i *Arbeiderbladet*. Brandt og Tranmæl tok avstand fra alle tanker om kollektivskyld av det tyske folk, uten at de dermed mente at det tyske folk var uten ansvar.²²⁹

Både *Friheten* og *Arbeiderbladet* vektla viktigheten av en omskolering av det tyske folk. For det første skulle det drives opplysningsarbeid om nazistenes forbrytelser i alle land. For det andre, og kanskje viktigere, skulle det tyske folk omskoleres ved at de sosiale strukturer – nazismen røtter – ble endret. For de to arbeideravisene var med andre ord omskoleringen knyttet til konkrete tiltak som oppdeling av jordgodsene og sosialisering av industrien.²³⁰ Også her gikk *Friheten* et skritt lenger enn *Arbeiderbladet*. Mens sosialdemokratene gikk inn for sosiale reformer, mente kommunisten at det tyske folk ikke bare måtte omskoleres, men forkaste all kunnskap og ”lære om igjen”.²³¹ Dette hang sammen med NKPs forståelse av nazismen som et høydepunkt i det imperialistisk-kapitalistiske samfunn. Så lenge Tyskland ble gjenoppbygd som et kapitalistisk land ville kimen til nazismen fremdeles ligge der.

Arbeideravisene var videre enig om at den tyske arbeiderbevegelse måtte spille en avgjørende rolle i omskoleringen. Brandt stilte seg svært tvilende til tanken om at ”et folk kan omskoleres og ’læres til å bli lykkelig’ ved hjelp av ytre makt” slik de moderate vansittartistene syntes å

²²⁸ *Arbeiderbladet* 21/7-1945

²²⁹ Brandt, Willy: 1946, s. 14 og 29. Se også kapittel 2

²³⁰ Se for eksempel *Arbeiderbladet* 4/8-1945

²³¹ *Friheten*, 28/9-1945

mene.²³² I *Arbeiderbladet* ble det påpekt at ”i virkeligheten vet menneskene enda ingenting om hvordan et folk oppdras”, og følgelig måtte ”en tysk demokratisk fornyelse [...] komme innenfra.”²³³ De alliertes oppgaver måtte være begrenset til ”å slå ubønnhørlig ned et hvert forsøk på nye reaksjonære, militaristiske eller nazistiske maktkonsentrasjoner”, og til ”å hindre et stormaktspill om Tyskland”.²³⁴ *Friheten* mente også det var gitt at skulle ”omleggingen av Tysklands hele politiske, sosiale og økonomiske liv bringes til full utfoldelse” måtte ”de virkelige antinazistiske krefter i Tyskland oppmuntres.”²³⁵ På dette tidspunkt kunne avisen til dels også regne sosialistene, kristendemokratene og den frie fagbevegelsen til de antinazistiske krefter.²³⁶ Men det var naturlig nok de tyske kommunister som måtte få hovedansvaret for gjenreisningen av Tyskland. Dette var også det offisielle sovjetiske synet. Tyske antinazister ble tidlig tatt inn i administrasjonen i øst, og det ble opprettet en egen tysk presse. Politiske partier skulle ikke bare tillates, men oppmuntres. Dette fikk også gjennomslag i Potsdam-kommunikeet, og i *Arbeiderbladet* ble dette punktet i kommunikeet sett som en seier for det sovjetiske syn.²³⁷

I den kristne leiren ble de allierte okkupasjonsmyndighetene kritisert for å ikke legge nok vekt på tyskernes moralske oppgjør. Det holdt ikke med ”radiopropaganda og Belsen-filmer”, som det het i *Kirke og Kultur*.²³⁸ Etter deres syn var ikke det å skape et demokratisk Tyskland først og fremst var en militær og politisk oppgave, men en oppgave for den kristne kirke i alle land. Tyskerne måtte først gjenreises åndelig og moralsk, før de kunne gjenreises økonomisk, og representanter for den tyske kirke måtte få en nøkkelrolle i gjenoppbyggingen. Ekte anger kunne ikke fremtvinges av okkupasjonsmaktene, men kun ved at hver enkelt tysker vendte seg til Gud og innrømmet sine synder.²³⁹ Oppgjøret med nazismen måtte på denne måten komme ”innenfra” i dobbelt forstand. For det første ved at de tyske kirker fikk hovedansvaret for å spre det kristne budskap til det tyske folk, og for det andre ved at hver enkelt tysker måtte se sin skyld og vende seg til Gud for tilgivelse.

Verdens Gang skilte også tydelig mellom nazistene og det tyske folk, og tok avstand fra hevnfred. Krigsforbryterne måtte straffes hardt, men det tyske folk for øvrig måtte ”få en

²³² Brandt: 1946, s. 16

²³³ *Arbeiderbladet*, ”Verden i Dag”, 19/10-1945

²³⁴ *Arbeiderbladet* 19/10-1945

²³⁵ *Friheten*, 4/8-1945

²³⁶ *Friheten*, 4/8-1945

²³⁷ *Arbeiderbladet*, 4/8-1945, siste siden, se også *Aftenposten* 23/6-1945

²³⁸ Seland, Bernhard, *Kirke og Kultur*, 1945, s. 292.

²³⁹ Se blant annet *Kirke og Kultur* 1945, s. 184 og 292

rimelig sjanse til å bli et voksent medlem blant nasjonene.”²⁴⁰ Det ble riktignok vist stor forståelse for hevnlysten. En hard fred kunne nok bli ansett som rettferdig, men det ble lagt vekt på at det ikke var en klok politikk. Det ville kun skape revansjelyst i det tyske folk, og som det ble hevdet ville det hjelpe lite ”å få hevn for tyskernes forbrytelser, hvis våre barn skal ofres i en ny krig.”²⁴¹ Bildet av det tyske folk var imidlertid ikke videre positivt, og det ble ansett som særdeles viktig at de alliert erkjente ”hvor sløvt og uforstående, hvor skakkkjørt i sitt følelsesliv, hvor forgiftet i hele sin livsoppfatning det tyske folk er etter den årelange perverse førerdyrkelsen og heil-ropingen.”²⁴² Avisen mente at svært få tyskere hadde kommet til en selverkjennelse om sin skyld og sin mentale tilstand,²⁴³ og derfor ble omskoleringen sett som en oppgave for de allierte.²⁴⁴ For det første gjaldt det å ramme tyskernes ”vilje til krig” ved å få dem til ”å innse hvor dypt nazismen hadde brakt dem i fornedrelse.”²⁴⁵ I praksis ville dette si at de allierte drev opplysningsarbeid om forholdene i konsentrasjonsleirene og andre forbrytelser nazistene hadde begått. For det andre måtte ”det unge Tyskland daglig overrisles av demokratiske ideer”, gjennom presse, bøker, film, teater og skole. Etter hvert kunne tyskere som ble kurert for sin ”vilje til krig” ta del i dette arbeidet, riktignok fremdeles under alliert sensur.

De øvrige borgerlige avisene var også opptatt av å utrydde nazismen ved roten, men som en følge av deres vektlegging av nazismens åndelige og moralske årsaker fikk også omskoleringsbegrepet et noe annet innhold enn hva arbeiderpressen la i det. For å sitere Brandt benyttet de borgerlige avisene seg av langt mer ”tåkete begreper”. I *Dagbladet* hevdet Vold at det sentrale i alle avgjørelser overfor Tyskland og tyskere, ikke minst når det gjaldt omskoleringen av det tyske folk, måtte være ”å trekke giftennene ut.”²⁴⁶ Giften var den tyske nasjonalismen, og for å utrydde den fremmet den liberale avisa en ”effektiv planlegging og kontroll av industrien”.²⁴⁷ I *Aftenposten* het det at tyskerne skulle ”omskapes i den ånd som besjeler resten av verden”, og ”bringes opp på samme åndelige og moralske nivå”.²⁴⁸ Hvordan denne omskapelsen skulle forgå er noe uklart, men *Aftenposten* var ensidig positiv til den

²⁴⁰ Verdens Gang, 18/7-1945

²⁴¹ Verdens Gang, 18/7-1945

²⁴² Verdens Gang, 3/8-1945.

²⁴³ På en reise gjennom Tyskland hevdet VGs journalist å ha møtt en: professor Hans von Eckhart. Verdens Gang, 5/9-1945

²⁴⁴ Verdens Gang, 18/7-1945

²⁴⁵ Verdens Gang, 3/8-1945

²⁴⁶ Dagbladet, 3/8-1945 (Ragnar Vold)

²⁴⁷ Dagbladet, 8/5-1946

²⁴⁸ Aftenposten, 4/8-1945, leder

harde linjen i Potsdam-kommunikeet.²⁴⁹ Det ble slått fast at det bygde på de prinsipper som ble knesatt under krigen, og en fullføring av Morgenthauplanen. *Aftenposten* slo fast Tyskland skulle gå fra å være et industriland til ”i første rekke et jordbruksland.”²⁵⁰

Både sosialdemokratene, kommunistene og de kristne kunne trekke fram et ”annet Tyskland” som hadde kjempet mot nasjonalsosialismen. For eksempel inneholdt de fleste reportasjer fra Tyskland i *Arbeiderbladet* et møte med et ”annet Tyskland”, representert ved ledende tyske sosialdemokrater eller fagforeningsfolk.²⁵¹ Slike møter var langt mindre fremtredende i de borgerlige avisene. I *Aftenposten* skrev blant andre Jorunn Johansen om sine ”Inntrykk fra Tyskland”. Hennes reportasjer bygde først og fremst på observasjon av, og samtaler med, tilfeldige tyskere som ikke innså sin skyld og som, ifølge Johansen, overdrev sin egen nød.²⁵² Skepsisen til det tyske folk fantes som nevnt også i *Arbeiderbladet*. Vansittartistene hadde innprentet at selvmedlidenhet var et av kjennetegnene ved den tyske mentaliteten, og som det ble hevdet i en leder i *Aftenposten* måtte man passe seg for å ”falle for fristelsen til å bli svake overfor de tyske klager.”²⁵³ I *Arbeiderbladet*, *Friheten* og *Kirke og Kultur* ble bildet imidlertid mer balansert ved at også et ”annet Tyskland” slapp til. Dette må ses i sammenheng med at de borgelig, liberale kreftene i Tyskland manglet legitimitet på grunn av deres knefall for Hitler.²⁵⁴ Uten et klart borgerlig alternativ i *Aftenposten* var det derfor en selvfølge at ”en så politisk umoden og ubalansert nasjon som den tyske [måtte] underkastes en grundig og langvarig oppdragelse, før den tillates å styre seg selv.”²⁵⁵ I den grad det var tale om et ”annet Tyskland” i *Aftenposten* var det stort sett begrenset til ”Bach, Beethoven, Schiller og Goethe” sitt Tyskland.²⁵⁶ Svært få tyskere i samtiden var i *Aftenpostens* øyne bærere av den ånden disse representerte, og alternativet ble da omskolering utenfra, av de allierte. Videre er det grunn til å spørre om ikke *Aftenpostens* syn også bør ses i sammenheng med deres egen holdning til det nye regimet i Tyskland på 1930-tallet. Å forklare nazismen som en egenskap ved det tyske folk, kunne i noen grad tjene til å ta fokus bort fra avisens noe grumsete fortid.

²⁴⁹ Se kapittel 6

²⁵⁰ *Aftenposten* 4/8-1945

²⁵¹ I *Kirke og Kultur* og i *Vårt Land* ble særlig bekjennelseskirken sin kamp trukket fram. Se også kapittel 7. I *Friheten* var ikke slike reportasjer like vanlig, men avisen trykte ofte artikler skrevet av tyske kommunister. Se også kapittel 6 og 9.

²⁵² *Aftenposten*, 7/12-1946, 14/12-1946, 19/12-1946, 23/12-1946, 2/11-1947.

²⁵³ *Aftenposten*, 4/8-1945

²⁵⁴ Se også kapittel 7

²⁵⁵ *Aftenposten*, 4/8-1945

²⁵⁶ *Aftenposten*, 23/6-1945 Disse personene ble også trukket fram i *Arbeideravisene*. For eksempel *Friheten* 14/1-1946, *Arbeiderbladet* 6/7-1945

Det kan imidlertid ikke neppe være hele forklaringen, da også Ragnar Vold som, klart og tydelig hadde advart mot nazismen allerede i 1934, ga uttrykk for lignende holdninger.²⁵⁷

Nürnbergprosessen i norsk presse

20. november 1945 startet prosessen mot noen av de største tyske krigsforbryterne.²⁵⁸ På tiltalebenken i Nürnberg satt 22 sentrale nazitopper, anklaget for forbrytelser mot freden, forbrytelser mot menneskeheten, rene krigsforbrytelser, samt individuelle anklager. For første gang i historien hadde en domstol fått mandat til å felle dom over folkerettslige brudd. Prosessen skulle fastsette det prinsipp at å føre krig var en forbrytelse, og at enkeltindividet sto ansvarlig for sine handlinger. Ingen skulle med andre ord gå fri under påskudd av å kun ha utført ordre. På grunn av dette, samt at saken skulle ha en pedagogisk effekt på det tyske folk, var anklagematerialet svært omfattende og dommen falt først 30. september og 1. oktober 1946.

Den amerikanske hovedanklageren, Robert Jackson, gjorde det klart allerede i sin åpningstale at det var nazistene og deres medsamsvorne som satt på tiltalebenken, og ikke det tyske folk. Han erklærte på vegne av aktoratet at "We have no purpose to incriminate the whole German people."²⁵⁹ Forbryterne var "the evil alliance" mellom de mest ekstreme nazilederne, de mest tøylesløse tyske reaksjonære og de mest aggressive tyske militaristene. Han påpekte videre at nazipartiet ikke hadde hatt flertallet av det tyske folk bak seg ved noe lovlig valg, og at makten hadde blitt tilrevet gjennom ulovlige midler. Den amerikanske hovedanklageren slo dessuten fast at det hadde vært motstand i Tyskland. Det ble hevdet at om det tyske folk frivillig hadde godtatt nazistenes program "no Storm-Troopers would have been needed in the early days of the party, and there would have been no need for consecration camps or Gestapo, both of which institutions were inaugurated as soon as the Nazi Party gained control with the German State."²⁶⁰ Prosessen skilte altså tydelig mellom forbryterne og de andre tyskerne.

²⁵⁷ Vold, Ragnar, *Tyskland marsjerer – hvorfor? – hvorfra? – hvor hen?*, Oslo Aschehoug 1934

²⁵⁸ Nürnbergprosessen var den første av en lang rekke prosesser som fant sted i byen fram til 1949. I tillegg ble det avholdt andre rettssaker mot konsentrasjonsleirvoktere og lignende slik som Bergen-Belsen, Ravensbrück m.fl.

²⁵⁹ Jackson, Robert, Opening Statement before the International Military Tribunal: 1945

<http://www.roberthjackson.org/Man/theman2-7-8-1/>, 7/4-2009

²⁶⁰ Jackson: 1945

Mange av referatene fra rettsaken som ble gjengitt i de norske avisen kom fra NTB/Reuter via London, eller andre internasjonale pressebyråer, og altså ikke fra en utsendt medarbeider.²⁶¹ Willy Brandt var, på veiene av arbeiderpressen, sammen med Gunnar Larsen i *Dagbladet*, de to eneste norske journalistene i Nürnberg ved åpningen av rettsaken. I tillegg benyttet *Aftenposten* seg av den danske avisen *Politikens* journalist Helge Knudsen som sin korrespondent. Også i deres respektive aviser kom en del av nyhetene fra NTB/Reuter på grunn av den svært begrensede korrespondansen. Det var ikke mulig å telefonere, og telegrammene måtte sendes enten via London eller København slik at nyhetene risikerte å bli gamle før de kunne gå i trykken i Oslo. Disse vanskelighetene kombinert med prosessens varighet bidro til at den norske mediedekningen ble nokså oppstykket.

På tross av de praktiske vanskelighetene ble åpningen av rettsaken fulgt med stor interesse i norsk presse, særlig i arbeiderpressen. De første ukene var det daglige referater fra Nürnberg i *Friheten*. Her ble det lagt stor vekt på at prosessen også satte fokus på storindustrien, storfinansien og junkernes rolle ved Hitlers maktovertagelse.²⁶² Kommunistavisen påpekte, i likhet med Jackson, at nazilederne ikke var anklaget fordi de hadde gitt ”etter for alminnelige menneskelige svakheter [...] men på grunn av deres unormale og umenneskelige opptreden” og at også det tyske folk hadde måttet lide under denne umenneskeligheten.²⁶³ Gjennom ”propagandaen blant ungdommen, opprenskningen i fagbevegelsen, undertrykkelsen av kirken og forfølgelsen av jødene” hadde nazistene også forbrutt seg mot sitt eget folk.²⁶⁴ *Friheten* hadde også påpekt dette tidligere²⁶⁵, og Jacksons erklæring var i så måte først og fremst en bekreftelse av deres standpunkt. Det samme kan sies om Willy Brandt som la stor vekt på Jacksons erklæring i *Arbeiderbladet*.²⁶⁶

I *Verdens Gang* ble også disse synspunkter trukket fram.²⁶⁷ På lederplass ble det nå lagt vekt på de ”reaksjonære klikkers” – storindustrien, storfinansien og junkernes – rolle ved nazistenes maktovertagelse i 1933. Ved nazismens hjelp hadde denne ”onde alliansen” håpet å ”slå de

²⁶¹ *Friheten* fikk i tillegg en del av sine nyheter via det sovjetiske nyhetsbyrået TASS, VG benyttet seg av United Press, *Aftenposten* fikk enkelte nyheter fra Associated Press.

²⁶² *Friheten*, ”Lærdommer fra Nürnberg”, 7/1-1946

²⁶³ *Friheten*, 22/11-1945

²⁶⁴ *Friheten* 23/11-1945

²⁶⁵ Blant annet ble boken *Fedrelandet* av den tyske antinazisten Heinz Liepman trukket fram. Den hadde kommet ut i Norge i 1934. Det ble hevdet boken nå burde gå som føljetong i landets aviser, ”så alle fikk lese om hvordan hitlerismen ble innført i Tyskland, og hvordan største delen av det tyske folk led under dette.” *Friheten*, 10/8-1945.

²⁶⁶ *Arbeiderbladet*, 22/11-1945,

²⁶⁷ *Verdens Gang*, 22/11-1945, (R.S.)

frie fagforeningene ned.”²⁶⁸ Avisen satte videre også fokus på det faktum at det hadde vært motstand i Tyskland. United Press’ korrespondent Ann Stringer, hadde fått tilgang til dokumenter som bekreftet at ”leaderne for den antinazistiske bevegelse i Tyskland [...] tre ganger [hadde forsøkt] å rydde Hitler og Himmler av veien.” Videre ble det hevdet at dokumentene innholdt ”forbausende mange navn [...] fra de forskjellige samfunnsklasser.”²⁶⁹ De som særlig ble trukket fram i VG og berømmet for sitt heltemot, var de ledende skikkelser i den militære opposisjonen mot Hitler slik som Fabian von Schlabrendorff, Klaus von Stauffenberg, Karl Goerdeler og admiral Canaris.²⁷⁰ Som Willy Brandt pekte på i *Forbrytere og andre tyskere* var dette en problematisk del av den tyske motstanden, fordi langt fra alle kunne regnes som gode demokrater.²⁷¹ For Brandt var det derfor viktigere at arbeiderbevegelsen, og til dels også kirken, hadde vært aktive i planleggingen av attentatforsøkene.²⁷²

Aftenpostens Helge Knudsen refererte også Jacksons poeng om at nazistene ikke hadde hatt tyskernes flertall, og at det ikke var folket som satt på tiltalebenken. ”Men”, het det videre ”det nazistiske system har brakt det tyske folk i et dystert lys overfor hele verden, og det vil ta et århundre å overvinne det.”²⁷³ I *Aftenpostens* gjengivelse av talen kunne det altså virke som om Jackson nærmest forsvarte det synspunkt at Tyskland og tyskere ikke kunne komme til å bli likestilt med andre nasjoner i lang tid framover, på grunn av de lidelser de hadde påført verden. Det er verdt å spørre seg om ikke oversettelsen til Knudsen her passet bedre med *Aftenpostens* egne standpunkt, enn med Jacksons faktiske ord. I talen het det at ”The Nazi nightmare has given the German name a new and sinister significance throughout the world which will retard Germany a century. The German, no less than the non-German world, has accounts to settle with these defendants.”²⁷⁴ Jacksons mening var altså å understreke omfanget av de forbrytelser nazistene hadde begått mot sitt eget folk. De hadde brakt det tyske i vanry, og tyskerne måtte slite med det rykte nazistene hadde skapt. Han henvendte seg

²⁶⁸ Verdens Gang, ”Lærdommer fra Nürnberg”, 7/1-1946

²⁶⁹ Verdens Gang, 6/12-1945

²⁷⁰ Hans Berndt Gisevius som var tilknyttet Abwehr – kretsen rundt Canaris – og som deltok i 20. juliattentatet, var under Nürnbergprosessen et av hovedvitnene mot sin tidligere sjef, Hermann Göring. Jeg har imidlertid ikke funnet noen aviser som omtalte dette.

²⁷¹ Brandt, Willy, 1946, 123-136

²⁷² Brandt: 1946, 128-129, Se også Arbeiderbladet, 26/4 -1946)

²⁷³ Aftenposten 22/11-1945

²⁷⁴ Jacson: 1945. (Det ble også uttalt: ”Nazi arrogance has made the boast of the "master race" a taunt that will be thrown at Germans the world over for generations.)

derfor til det tyske folk og understreket at de hadde like god grunn som alle andre til å vende ryggen til, og anklage de tiltalte.

I 1946 ble det utgitt flere bøker om prosessen, med en mer helhetlig fremstilling enn det var rom for i avisene.²⁷⁵ Blant annet ga Brandt en sammenfatning av anklagematerialet, og diskuterte prosessens virkning på det tyske folk i *Forbryter og andre tyskere*. De kapitlene som omhandlet Nürnberg-prosessen ble tatt i mot som et kjærkomment bidrag av norske medier. I flere av anmeldelsene av *Forbrytere og andre tyskere* ble det videre rettet kritikk mot den norske dekningen av Nürnberg, og det ble hevdet at den hadde vært svært overfladisk. Istedenfor å peke på prosessens betydning i verdenshistorien, og dens virkning på det tyske folk, mente blant annet *Morgenposten* at norsk presse kun hadde vært opptatt av ”Görings tykkelse og ansiktsuttrykk, Hess’ galskap og Keitels militære ro.”²⁷⁶

Denne kritikken rammet i første rekke de borgelige aviser, og kanskje særlig Gunnar Larsens ”Nürnbergbrev” i *Dagbladet*.²⁷⁷ Larsen var mer opptatt av å drive en slags privat frenologisk undersøkelse av de tiltalte for å avsløre ”den forbryterske sjel”, enn av å rapportere fra selve saken.²⁷⁸ Krigsforbryternes utseende ble skildret i vendinger slik som for eksempel ”Funk [...] kan konkurrere med Sauckel [...] i småborgelig tysk utseende, med sin lille kulefigur, skallepannen og andenebbet over en vikende hake.”²⁷⁹ Over en helside tok han på denne måten for seg hver og en av de tiltalte. Han syntes heller ikke helt å forstå hvorfor anklagerne måtte gå så grundig til verks i en sak som var så opplagt,²⁸⁰ og var mer opptatt av at han selv ikke følte seg hjemme i det vrimmel av pressefolk som befant seg i byen.²⁸¹ *Dagbladets* redaktør Ragnar Vold inntok imidlertid en noe annen holdning i sine ledere. For at slike forbrytelser aldri skulle gjenta segn mente Vold det var særdeles viktig at anklagerne gikk grundig til verks og at folk festet seg ved de metoder nazistene hadde brukt. Det dreide seg, i følge Vold, om ”problemer med røtter langt nede i samfunnet og menneskesinnet” og ikke

²⁷⁵ Blant annet Willy Brandt: *Forbrytere og andre tyskere*, og *Norge – Nürnberg – Dommen*, Oslo 1946. Og Knudsen, Helge, og Ringsted, Henrik V. *Maskene faller i Nürnberg*, København: Gyldendal 1946.

²⁷⁶ *Morgenposten* 27/7-1946

²⁷⁷ Ved enkelte anledninger kunne også Helge Knudsen i *Aftenposten* være mer opptatt av å beskrive de tiltaltes utseende enn å referere fra saken eller kommentere dens betydning (se for eksempel *Aftenposten*, 21/11-1945) men det var ikke gjennomgående for hans reportasjer.

²⁷⁸ Uttrykket er lånt fra idéhistoriker Espen Schaanning. Se Schaanning, Espen, *Kampen om den forbryterske sjel*, Oslo: Unibub Forlag 2002

²⁷⁹ For eksempel *Dagbladet*, 27/11-1945

²⁸⁰ *Dagbladet*, 28/11-1945

²⁸¹ *Dagbladet* 30/11-1945

bare i det tyske.²⁸² Men også her ble det lagt større vekt på de mentale og åndelige forutsetningene for nazismen, enn på sosiale forhold.

Da Nürnbergprosessen startet var rettssakene mot de norske landssvikerne allerede godt i gang. Dette kunne i noen grad også bidra til en bevissthet om at nazismen ikke var forbeholdt det tyske folk. I *Aftenposten* kunne man for eksempel lese at ”De norske sadister på Victoria Terrasse gikk Gestapo en høy gang”²⁸³, og at ”Nazimentaliteten belyses i forhørsretten”.²⁸⁴ Rettsoppgjøret minnet om at mange av grusomhetene i Norge var utført av nordmenn, noe selvfølgelig mange var klar over allerede. På en annen side representerte disse ”unasjonale” elementer på mange måter noe ”tysk”. Professor i geografi W. Werenskiold hevdet sågar at Quisling antagelig tilhørte den ”øst-baltiske rase”, den samme ”rase” som prøysserne.²⁸⁵ Større rolle spilte det kanskje at det kom avsløringer om mishandling av de landsvikmistenkte, utført av ”gode nordmenn”. *Dagbladet* gikk kraftig ut mot slike hendelser, og hevdet at ”alt som minner om misshandling og tortur må fordømmes og bannlyses av både myndighetene og allmennheten.”²⁸⁶ Det ble utgitt flere bøker som fortalte om slike overgrep, mest kjent er Marta Steinsviks bok *Frimodige ytringer* fra 1946. Her kom det en serie påstander om misshandling som også ble etterforsket, og førte til at enkelte voktere og politifolk ble dømt.²⁸⁷

Sammenfatning

Jeg har i dette kapitlet undersøkt hvordan norske medier forklarte nazismen, hvordan de ulike aktørene så på muligheten for et tysk demokrati og omskoleringen av det tyske folk. Arbeideravisene holdt stort sett fast ved deres ”normale” samfunnsforståelse, ved at nazismen hovedsaklig ble forklart ut i fra økonomiske og sosiale forhold. En total utslettelse av nazismen forutsatte derfor at de sosiale strukturer ble endret. Det ”annet Tyskland”, den tyske arbeiderbevegelsen, måtte spille en avgjørende rolle i demokratiseringen av Tyskland. De kristne hadde en helt annen forklaring på nazismen, men fremmet på samme måte at demokratiseringen av Tyskland måtte komme innenfra, gjennom den tyske kirke. På borgerlig

²⁸² *Dagbladet*, 23/11-1945

²⁸³ *Aftenposten*, 15/5-1945

²⁸⁴ *Aftenposten*, 31/5-1945

²⁸⁵ *Verdens Gang*, 9/5-1946

²⁸⁶ *Dagbladet*, 14/5-1946

²⁸⁷ Steinsvik, Marta, *Frimodig ytringer*, 1946. se også Dahl, Hans Fredrik, *De store ideologienes tid – norsk idéhistorie* bind 5, Oslo 2001, s. 350

side hvor det ikke fantes noe klart alternativ til et ”annet Tyskland”, ble nazismen i større grad forklart som et utslag av en tysk mentalitet og ånd. Alternativet var derfor kontroll utenifra av de allierte. Her manglet det også en klar politikk. Potsdam erklærte at nazismen skulle utryddes, men sa svært lite konkret om hvordan dette skulle gjennomføres. Dette bidro antagelig til at de borgelige avisene på mange måter gikk inn mer ”unormale” løsninger, som for eksempel at en liberal avis som *Dagbladet* gikk inn for omfattende og effektiv kontroll.

Nürnbergprosessen slo fast at det fantes et ”annet Tyskland” som hadde gjort motstand mot naziregimet. Det ble videre understreket at det var krigsforbryterne og ikke det tyske folk som satt på tiltalebenken. På bakgrunn av den norske dekning av saken blir det imidlertid feil å si at prosessen skapte et klart skille mellom nazistene og de andre tyskerne i norsk offentlighet. Dette ble først og fremst trukket fram i *Friheten* og *Arbeiderbladet*, som allerede skilte mellom nazistene og det andre Tyskland. Rettsaken bidro imidlertid til å styrke denne synsmåten, og VG ble tydeligere. VG støttet seg hovedsakelig til arbeideravisene, når det gjaldt forklaringer av nazismen. På borgelig side var mindre vilje til å trekke slike lærdommer fra Nürnberg. Tydeligst var dette i reportasjene til *Dagbladets* Gunnar Larsen som var mer opptatt av å beskrive forbryrernes karaktertrekk, enn å feste seg ved nazistenes metoder eller hvordan prosessen virket på det tyske folk.

Kapittel 6: Utviklingen i Tyskland og forholdet mellom stormakten i pressen 1945 til 1947

Det ”tyske problem” ble raskt noe mer enn et teoretisk spørsmål om nazismens årsaker, tyskernes kollektive skyld og folkets oppdragelse. For det første sto Europa overfor et enormt sult- og flyktningsproblem. Antallet flyktninger og hjemløse i Sentral- og Mellom-Europa etter krigen har blitt anslått til omkring 25 millioner.²⁸⁸ Størstedelen av dem befant seg innenfor Tysklands grenser. Nøden i Tyskland ble ytterligere forsterket som en følge av den politikken seierherrene førte den første tiden.

Geir Lundestad hevder at det i de første årene etter krigen gikk en ”humanitær bølge” over landet som lot seg spore i de fleste aviser, og at dette bidro til å mildne holdningene overfor Tyskland.²⁸⁹ Allerede høsten 1945 ble det satt fokus på nøden i Tyskland i norske medier, men det er imidlertid på sin plass å spørre seg om dette fokuset utelukkende skyldtes humanitære verdier. Lundestad underbygger sin påstand med å hevde at også i en (restriktiv) avis som *Friheten* kom de humanitære verdier til uttrykk i 1947. Som jeg har vist hadde imidlertid *Frihetens* restriktive linje overfor (Vest-)Tyskland i den perioden Lundestad tar for seg, svært lite å gjøre med et generelt tyskerhat.

For det andre var Tyskland et politisk problem som skulle løses i samarbeid mellom stormaktene. Det hadde kommet til en viss enighet mellom de allierte på Potsdam-konferansen, men som blant annet *Arbeiderbladet* påpekte var det svært mange spørsmål som ikke var blitt behandlet.²⁹⁰ Det var ikke et bindende vedtak, men kan best betegnes som generelle retningslinjer for det videre samarbeidet. Utover høsten 1945 og våren 1946 kom problemet med å samordne den allierte politikken i Tyskland stadig mer til overflaten.

Jeg vil i dette kapitlet undersøke hvordan norske medier forholdt seg til nødlidende tyskere. For å belyse dette tema vil det være nødvendig å redegjøre kort for situasjonen i Tyskland og den politikken som ble ført fra de alliertes side. Et sentralt spørsmål vil være i hvilken grad holdningen til Tyskland og tyskere endret seg i møte med nøden i Tyskland. Videre vil jeg

²⁸⁸ Hege Roll-Hansen og Eva Helen Østbye: *Hjelp og beskyttelse – Flyktningerådet 1946-1999*, Oslo: 1996, s. 19

²⁸⁹ Lundestad: 1970, s. 33

²⁹⁰ *Arbeiderbladet*, 3 /8-1945 (De allierte refererer her til Amerika, Storbritannia og Sovjetunionen. Frankrike var ikke invitert til konferansen i Potsdam.)

undersøke hvordan norske medier reagerte på den politiske utviklingen i Tyskland, og hvordan forholdet mellom stormaktene virket inn på synet på Tyskland og tyskere de første to årene etter krigen. I den sammenheng vil det særlig være to hendelser som bli behandlet. For det første opprettelsen av det sosialistiske enhetsparti i østsonen og for det andre den amerikanske utenriksministeren James F. Byrnes sin tale i Stuttgart i september 1946. Til slutt vil det nevnte memorandumet som regjeringen la fram i januar 1947, og pressens reaksjoner bli undersøkt.²⁹¹

"Slaget om vinteren" – en humanitærbølge? Sult- og flyktningsproblemet i norsk presse 1945-1947

Den tsjekkosllovakiske eksil-regjeringen i London, hadde under ledelse av president Edvard Benes utarbeidet en rekke lover og planer for etterkrigstiden. Deriblant en plan om å deportere tyske og ungarske minoriteter ut av landet. Etter krigen tok den tsjekkiske utenriksministeren Vlade Clementis, i tråd med Benes-dekretet, til orde for å tvangsflytte de omlag 3 millioner tyskerne ut av Tsjekkoslovakia.²⁹² Den politikken som ble ført her (og i andre land) bygde på en tanke om at de etniske minoritetene utgjorde en trussel. Den trygge, stabile staten ble ansett for å være den etnisk homogene nasjonalstaten.²⁹³ Benes hadde under krigen formulerte det slik at det nå var majoriteten som skulle beskyttes, ikke minoritetene. Den samme holdningen var dominerende i Polen, hvor det var bred politisk enighet om at den eneste måten de kunne trygge sin fremtid på, var at det ikke fikk bo en eneste tysker østenfor Oder-Neisse-linjen.²⁹⁴

Dette prinsippet fikk i realiteten full oppslutning på Potsdamkonferansen. Det var enighet om at den tyske grensen i øst skulle flyttes vestover, og at tyskere bosatt østenfor den nye grensen, skulle "hjem", til et rike som ikke lenger fantes. Det ble også åpnet for at de tyske minoritetene i Polen, Tsjekkoslovakia, Ungarn og Østerrike kunne tvangsflyttes om regjeringene i disse landene ønsket det.²⁹⁵ Totalt dreide det seg om minst 12 millioner

²⁹¹ Se kapittel 1

²⁹² Jfr. Vertreibung europäisch erinnern, hg. von Dieter Bingen, Włodzimierz Borodziej und Stefan Trost, Wiesbaden 2003, s. 144 ff.

²⁹³ Kamusella, Tomasz, i Prauser, Steffan og Arfon Rees (red.) *The Expulsion of the "German" Communities from Eastern Europe at the end of the Second World War*, European University Institute, Badia Fiesolana, 2004, <http://cadmus.iue.it/dspace/bitstream/1814/2599/1/HEC04-01.pdf>, 19/4-2009, s. 21 ff.

²⁹⁴ Kamusella: 2004, s. 26. se også Aftenposten, 23/10-1945

²⁹⁵ Potsdam-kommunikat, punkt 8. Det ble uttrykt ønske om at det skulle forgå i humane former (i den grad tvangsflytting kan utføres på en human måte).

mennesker som ble tvangsflyttet.²⁹⁶ Dette førte til at på et området som var snevret inn med nesten en fjerdedel i forhold til grensene fra før nazistenes maktovertagelse skulle det bo 36 prosent flere mennesker. Sett i forhold til før første verdenskrig var innbyggertallet i et ”Volk ohne Raum” det samme, mens landet var kun 60 prosent av hva det hadde vært den gangen.²⁹⁷ I det landet som skulle ta i mot disse flyktningene eksisterte det videre ingen felles administrasjon, og mat- og boligmangelen var allerede stor.²⁹⁸

Ernærings situasjonen i den britiske sonen var særlig kritisk på grunn av Storbritannias egne økonomiske problemer etter krigen. Problemet ble forverret av flyktningsstrømmen fra østområdene. I en tale 11. november 1945 lanserte øverstkommanderende for de britiske okkupasjonsstyrker, feltmarskalk Montgomery, begrepet ”Slaget om vinteren”. Montgomery fryktet at mat- og brenselmangelen kunne føre til indre uroligheter, noe som igjen ville få en ”skjebnesvanger virkning på gjenoppbyggingen av landet.”²⁹⁹ Det man særlig var redd for var at nazistiske ”varulver”, skulle utnytte situasjonen og oppildne folket. Britene satte derfor inn ekstra styrker for å opprettholde ro og orden, og blant annet bevokte mat- og kull-lagrene. ”Slaget om vinteren” dreide seg altså ikke først og fremst om å brødfø den tyske befolkningen, men å styrke den militære beredskapen for å kunne slå ned eventuelle opprør.

I *Arbeiderbladet* ble det uttrykt en viss skepsis til den politikken som ble ført overfor de tyske minoritetene, men noen prinsipiell avstandtagen til tvangsflyttingen lar seg ikke spore i avisen. De støttet seg her til den britiske sosialdemokratiske regjering som hevdet man ikke måtte være for hard mot disse land som hadde lidd så mye under krigen.³⁰⁰ Spørsmålet om tvangsflytting ble stort sett ikke tatt opp direkte, men som en del av den store nøden i Tyskland generelt. I den sammenheng ble det lagt vekt på at man her sto overfor et problem ”av overordentlig konkret natur”, og det ble erklært at det hadde ingen interesse å diskutere ”hvor mye eller hvor lite man skal synes synd på tyskerne.”³⁰¹ For det første fremmet avisen at de

²⁹⁶ I tillegg hadde det flyktet en rekke mennesker vestover under krigen etter hvert som den røde armé rykket fram. Av de som ble tvangsflyttet mistet om lag 2 millioner mennesker livet på vei til Tyskland eller i leire. Et sted mellom 400 000 og 600 000 ble drept. Prauser, Steffan og Arfon Rees (red.) *The Expulsion of the “German” Communities from Eastern Europe at the end of the Second World War*, European University Institute, Badia Fiesolana: 2004, s. 4

²⁹⁷ Kleßmann, Christoph, *Die doppelte Staatsgründung. Deutsche Geschichte 1945-1955*, Bonn: 1991s. 37 ff. Se også Brandt: 1946, s. 187 og 188

²⁹⁸ I Nürnberg var for eksempel 50 prosent av alle hus totalødelagt, mens bare 10 prosent var uskadd. Lignende tall gikk igjen fra de fleste store byene. Brandt: 1946, s. 196

²⁹⁹ Aftenposten, 12/11-1945

³⁰⁰ Arbeiderbladet, 27/10-1945

³⁰¹ Arbeiderbladet 7/11-1945

materielle forholdene i Tyskland – som ble forverret av flyktningstrømmene – økte faren for epidemier. Dermed var det et europeisk helseproblem, fordi epidemier som kjent ikke fulgte landegrensene.³⁰² For det andre ble det understreket var sulten og nøden et dårlig utgangspunkt for å bygge opp et tysk demokrati, og det ble derfor et problem som også gjaldt Europas fremtidig sikkerhet. Nøden forsterket på denne måten det synspunkt *Arbeiderbladet* også hadde fremmet tidligere: det tyske problem var ikke bare et tysk, men et europeisk problem.³⁰³

En lignende holdning fantes i *Verdens Gang*. Det ble gitt uttrykk for forståelse for at tsjekkerne gikk inn for en så ”radikal løsning” av det sudettyske spørsmål, men samtidig hevdet avisen at det neppe var en særlig klok politikk. Det ble påpekt at det dreide seg om tyskere ”både av nazistisk og demokratisk kulør”, men det var ikke det som var avgjørende for avisens holdning. VGs skepsis bunnet snarere i det syn at ”rotløse, forkomne familier i tusenvis er den beste grobunn som tenkes kan for ny uro og ny krigsmentalitet.”³⁰⁴ Det ble ikke tatt noen klar avstand fra deportasjonsplanene, men det ble hevdet at om det skulle gjennomføres burde det skje over lengre tid slik at ”mottagelsen av de deporterte kunne forbredees ordentlig.”

Utover høsten 1945 satte også *Aftenposten* fokus på flyktningsproblemet, og det ble rapportert om ”store flokker av hjemløse, sultne, gamle, barn og krøplinger” som var drevet ut i en uverdigg flyktningstilværelse.³⁰⁵ Videre ble det hevdet at det forgikk ”de uhyggeligste ting under denne masseutvisningen”, men også her ble det understreket at man skulle være forsiktig med å kritisere den tsjekkosllovakiske og polske politikken.³⁰⁶ De tyske minoritetene hadde vært en plage for sine hjemland, og avisen sluttet seg til den oppfatning at tyskerne nå ”sår som de har høstet”.³⁰⁷ ”Flyktningens tragedie registreres [...], men den fremkaller ikke noen medlidenhet”, het det videre, og det ble understreket at noen medlidenhet og hjelp kunne heller ikke ”disse tyskerne [...] regne med.”³⁰⁸ Slike synspunkter kom ikke til uttrykk i *Arbeiderbladet*.

³⁰² Blant annet *Arbeiderbladet*, 7/11-1945. se også ”Verden i Dag” i *Arbeiderbladet* 13/9-1945

³⁰³ Se kapittel 5.

³⁰⁴ *Verdens Gang*, 6/9-1945

³⁰⁵ *Aftenposten*, 5/11-1945

³⁰⁶ *Aftenposten*, 23/10-1945

³⁰⁷ *Aftenposten*, 23/10-1945

³⁰⁸ *Aftenposten*, 23/10-1945

Forholdene i Tyskland førte imidlertid til at enkelte stemmer i *Aftenposten* begynte å ta til orde for at ”sunn fornuft tilsier at der også i tilfelle Tyskland blir drevet konstruktiv politikk”, i betydning en gjenreisning av tysk industri.³⁰⁹ Til dels ble det argumentert med at informasjonsarbeid om nazistenes forbrytelser ikke ville ha noen effekt på det tyske folk så lenge de sultet, og at de ikke ville føle noe ansvar uten at de fikk ta del i oppbyggingen. Om ikke levestandardene i Tyskland ble endret ville tyskerne støtte opp om nazismen, og med andre ord fortsette å utgjøre en trussel.³¹⁰ Viktigere var det nok imidlertid at amerikanerne og britene erklærte at Potsdam-beslutningen om betaling av skadeerstatning ikke kunne gjennomføres hvis industrien ble lammet.³¹¹ På den måten ble sammenhengen mellom tysk industri og europeisk gjenreisning tydeligere. Da Montgomery kunne erklære ”slaget om vinteren” for vunnet på nyåret 1946, dabbet *Aftenpostens* interesse for nøden i Tyskland av. I januar 1947 ble det fremdeles hevdet i *Aftenposten* at tyskerne først og fremst trengte en ny ånd, ikke mat.³¹² *Aftenpostens* Tyslandskorrespondent Jorun Johansen hevdet sågar at tyskernes nød var svært overdrevet, selv om rapporter både fra internasjonale hjelpeorganisasjoner, og fra tysk og alliert hold, viste det motsatte.³¹³

Aftenpostens fokus på flyktningsproblemet skyldtes altså ikke først og fremst humanitære verdier. Avisen fortsatte å forklare nazismen som et utslag av tysk mentalitet, og hevdet det tyske folks kollektive skyld. I likhet med *Arbeiderbladet* ble den enorme flyktningstrømmen oppfattet som en trussel mot freden, men i motsetning til *Arbeiderbladet* mente Høyreavisa at flyktningene utgjorde en trussel fordi de var bærere av den tyske mentaliteten. Flyktningene kom østfra, fra prøysseråndens arnested, og nærmet seg Nordens grense i sør. Typisk nok ble det vist større sympati med den danske befolkningen i Sør-Slesvig, som måtte ta i mot en del av flyktningene, enn med flyktningene. Tanken om den rene etniske nasjonalstat var fremtredende: ”det er innlysende hva en slik sammenstuvning av fremmede folkeelementer vil bety av fare for Danmark og Nord-Slesvig”.³¹⁴ Dette synet ble støttet og utdypet i *Dagbladet*, som hevdet at flyktningene stort sett var bønder og tidligere embetsmenn som hadde utgjort stammen i nazipartiet, og de var et mareritt for den danske befolkningen.³¹⁵ Med så store

³⁰⁹ Kronikk av Kaptein E. H. Sørensen, *Aftenposten*, 1/10-1945. Sørensen var ansatt i finansavdelingen i Notraship i London under krigen.

³¹⁰ ”Arbeidsløse og sultne vil de bety både en kreftbyll på og et konstant uroelement i Europas sentrum.” *Aftenposten*, 1/10-1945

³¹¹ For eksempel ”Nattens telegrammer” *Aftenposten*, 1/10-1945, 11/10-1945, 17/10-1945

³¹² *Aftenposten*, 6/1-1947

³¹³ *Aftenposten*, 7/12-1946

³¹⁴ *Aftenposten*, 23/10-1945

³¹⁵ *Dagbladet*, 15/11-1945

skarer av hjemløse sier det seg selv at kriminalitet var et økende problem. *Arbeiderbladet* la også vekt på dette, men her det ble forklart ut fra de sosiale forhold. I *Dagbladet* og *Aftenposten* ble kriminaliteten knyttet til en ”tyske mentalitet”. Med tydelige referanser til nazistenes fremferd ble det fortalt historier om de ”hensynsløse og ubudne gjesters opptreden”, og ”beslagleggelser til fordel for flyktningene.”³¹⁶ Som et eksempel på hensynsløsheten ble det fortalt om et tilfelle der flyktningspensionærene hadde ”skåret et golvteppe i stykker for å lage seg tøfler.”

Friheten skilte som nevnt tydelig mellom nazistiske forbrytere og et ”annet Tyskland”, og i blant kunne kommunistavisa også vise stor medfølelse med det tyske folk som helhet.³¹⁷ På bakgrunn av dette er det overraskende at *Friheten* ikke hadde noen innvendinger mot den etniske rensing som også rammet antinazistiske sudettskere. De ga tvert i mot sin fulle støtte til Tsjekkoslovakias ønsker om å utvise den tyske minoriteten. I *Frihetens* dekning av denne saken var det generelt lite som kunne minne om en klassekampavis.³¹⁸ Det ble snarere hevdet at Tsjekkoslovakia måtte ”være sterkt innad, og dette kan det alene bli når det er en ren nasjonalstat av tsjekkere og slovakere uten tyskere.”³¹⁹ Spørsmålet blir hvordan den tradisjonelle solidariteten med den arbeidende klasse så lett kunne byttes ut med en tanke om at etnisk homogene nasjonalstater var den ideelle løsningen for å vinne freden. Mye av forklaringen ligger i en av avisens kanskje mest brukte setninger: ”Moskva viser stor forståelse for forslaget.”³²⁰ Det var imidlertid snakk om mer enn forståelse fra sovjetisk side. De ønsket selv å tvangsflytte tyskere i øst, fordi de antok at antibolsjevismen sto sterk blant disse tyske minoritetene, uansett politisk overbevisning. Tyskerne ble i så måte betraktet som en mulig femte kolonne, og et fremmedelement i det sovjetiske samfunnssystem.³²¹ Det var da også marskalk Zjukov som presset på for å godkjenne flyttingen.³²² At det også rammet sudettske kommunister var da av underordnet betydning.

³¹⁶ Dagbladet 15/11-1945

³¹⁷ For eksempel ”Nürnberg i dag”, *Friheten*, 3/12-1945

³¹⁸ Se Pryser: 1988, s. 546: NKP var ”et parti som la vekt på å framtre på nasjonalt og demokratisk grunnlag, fjernt fra proletariats diktatur og voldelig revolusjon.”

³¹⁹ *Friheten*, 13/12-1945

³²⁰ *Friheten* 6/7-1945

³²¹ Valdis O. Lumans, *Himmler's Auxiliaries: The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933-1945*, North Carolina Press 1993, s. 259, En annen grunn som blir antydnet: ønsket å sende så mange tyske flyktninger som mulig inn i de vestlige okkupasjonssonene, for svekke vestmaktene og gjennomføre revolusjon. Kamusella: 2004, s. 27

³²² 20. november 1945 ga de allierte klarsignal for utvisning av 6, 5 millioner tyskere i Østerrike, Tsjekkoslovakia, Ungarn og Polen. Utvisningene skulle starte i januar 1946, og være fullført i 1948. Utvisningene hadde startet allerede sommeren 1945, med sovjetisk støtte, Kamusella, Tomasz: s. 27 ff.

I løpet av 1946 ble *Frihetens* linje i flyktningsspørsmålet enda hardere. Årsaken var at flyktningene fra både den sovjetiske sonen og de øvrige østområdene, brakte med seg historier om overgrep og voldtekt. Å snakke om disse problemene var forbudt i Tyskland, men de ble behandlet av Willy Brandt i *Forbrytere og andre tyskere*. Brandt bekreftet at overgrep hadde forekommet særlig i østsonen, og i forbindelse med utvisningen av de tyske minoritetene i Tsjekkoslovakia og Polen.³²³ Just Lippe som anmeldte boka i *Friheten* viste ingen sympati med sudettyskerne i Tsjekkoslovakia. ”Jaja”, skriver Lippe uten spor av medfølelse: ”Vi får skildringer av den allierte okkupasjonen: plyndring, voldtekt, mord. Jaja, Hitlers arme var naturligvis mye verre, men likevel: mord, voldtekt, plyndring – Husk det!”³²⁴ *Friheten* oppfattet Brandts bok som et direkte angrep på Sovjet, og omtalte den derfor som ”en form for medlidenhetskampanje” for Tyskland og tyskerne.³²⁵ På den måten ble det spilt på begreper fra vansittartismen, der nettopp selvmedlidenhet var utpekt som et av hovedelementene i den tyske mentalitet. Den medfølelsen *Friheten* tidligere hadde vist med det arbeidende tyske folks lidelser, ble nå erstattet med en mer nasjonalistisk tanke om at ”etter alt vi har opplevd, har virkelig alle andre folks sorg og nød en absolutt fortrinnsrett i våre tanker og sinn”.

Kampen om det ”annet Tyskland” – splittelse i arbeiderbevegelsen, et borgerlig alternativ?

Sosialdemokratene og kommunistene kunne enes om at splittelsen i arbeiderbevegelsen i mellomkrigstiden hadde fått katastrofale følger. Interne stridigheter hadde stått i veien for en felles front mot nazismen, og på den måten lagt veien åpen for nazistene og de reaksjonære kreftene i Europa. Tysklands angrep på Sovjet bidro til å samle arbeiderbevegelsen i en felles front mot nazismen, men motsetningene mellom de to kom likevel klart til uttrykk blant annet i geriljakrigsproblematikken.³²⁶ Etter krigen ble det forhandlet om muligheten for en samling av de to arbeiderpartiene, men forhandlingene brøt i realiteten sammen allerede høsten 1945.³²⁷ På tross av erkjennelsen om at splittelsen hadde fått katastrofale følger, maktet de altså ikke å komme fram til felles plattform som samlingen kunne bygges på.

³²³ Brandt tok heller ikke prinsipielt avstand fra tvangsflyttingen, kun måten det ble gjort på. Brandt: 1946, s. 216-225.

³²⁴ *Friheten*, 18/9-1946 (Just Lippe)

³²⁵ *Friheten*, 18/9-1946

³²⁶ Se kapittel 2

³²⁷ Pryser: 1988, s. 557

Splittelsen i arbeiderbevegelsen hadde naturlig nok fått mest fatale følger i Tyskland. Det tyske demokrati hadde, ifølge Brandt, spilt fallitt ”ved sin splid, sin unnfalighet og evneløshet.”³²⁸ Det samme ble trukket fram i *Friheten*, og det ble hevdet at hvis ”Weimar-republikkens arbeidere hadde vært enig hadde aldri Hitler fått makten”.³²⁹ Uenigheten kom først til uttrykk når det ble tale om hvem som måtte bære ansvaret for denne splittelsen. I *Friheten* ble det hevdet at også innen den tyske fagbevegelsen fantes det de som hadde sviktet, og at ”opportunismens og chauvinismens kreftsår åt seg dypt inn.”³³⁰ I Weimar-tiden var det ifølge avisen ”reaksjonære ledere” som hadde dominert den tyske fagorganisasjon, og det ble videre erklært at det var store anstrengelser som nå var ”påkrevet for fullstendig å overvinne den fascistiske ideologis innflytelse på bevisstheten hos de deler av den tyske arbeiderklasse som er blitt smittet av nazigiften.” På dette tidspunkt ble det ikke eksplisitt utpekt en bestemt gruppe innen tysk arbeiderbevegelse som var blitt ”smittet”, men kritikken gjaldt implisitt sosialdemokratene.

Våren 1946 dukket motsetningene mellom kommunistene og sosialdemokratene tydelig opp til overflaten, da ”enhetspartiet”, SED, ble opprettet i den sovjetiske okkupasjonssonen i slutten av april. På samme måte som i Norge, hadde det blitt ført samlingsforhandlinger mellom de tyske sosialdemokratene og kommunistene, men da forhandlingene ikke førte fram grep Sovjet inn. Det sosialdemokratiske parti ble oppløst, forbudt og tvangssammenslått med kommunistpartiet. De neste årene ble om lag ni tusen sosialdemokrater arrestert og sendt i leirer.³³¹ *Friheten* tok i mot sammenslåingen med åpne armer. Karl Mewis, en tysk kommunist som hadde vært i Stockholm under krigen, skrev i avisen at ”det vil oppstå et nytt Berlin som representerer nye mennesker med en fredelig demokratisk innstilling”.³³² At enhetstanken nå gikk ”sin seiersgang gjennom tysk arbeiderbevegelse” ble av kommunistene sett som et langt skritt i retning av å utrydde nazismen.³³³

I kjølvannet av sammenslåingen økte også *Frihetens* kritikk av de britiske sosialdemokratenes politikk i Tyskland, og av det tyske sosialdemokratiske parti i den britiske sonen, med den

³²⁸ Brandt: 1946, s. 30

³²⁹ *Friheten*, 16/1-1946. (Otto Grotewohl, daværende leder for sosialdemokratene i øst-Berlin, senere den ledende skikkelsen i SED sammen medd Wilhelm Pieck)

³³⁰ *Friheten*, 27/8-1945

³³¹ Opplyst av Herbert Wehner på SPDs landsmøte i 1950.

³³² *Friheten*, 24/4-1946

³³³ *Friheten*, 11/4-1946

”kroniske motstander av enhetspartiet”, Kurt Schumacher i spissen.³³⁴ Britene ønsket å forby ”enhetspartiet” i deres sone, og syv sosialdemokrater og syv kommunister fra den britiske sektor i Berlin ble nektet å delta. Kommunistavisa utnevnte derfor Storbritannias utenriksminister Ernest Bevin, formann i *Labour Party* Harold Laski og SPDs leder Kurt Schumacher, til de tre store fiendene. Britenes politikk – ”Bevinismen” som avisen døpte den – var ifølge *Friheten* ikke annet enn ”imperialistisk britisk politikk med sosialistisk maske”.³³⁵ Videre het det at mens prøyserånden ble likvidert i østsonen, gjenoppbygde britene den tyske militarismen i vest.³³⁶ Også Willy Brandt kunne kritisere den britiske okkupasjonspolitikken. Kjernen i hans kritikk var imidlertid at britene i alt for liten grad samarbeidet med de antinazistiske tyskerne som kjente forholdene i Tyskland.³³⁷ For *Friheten* var derimot problemet at ledende tyske antinazister i den britiske sonen åpenlyst hadde begynt å kritisere Sovjets politikk i øst, og at den britiske okkupasjonsmakten ikke satte en stopper for denne kritikken, men snarere bygde oppunder den. Dette ble av kommunistene forstått som et uttrykk for at man i vestsonene ikke tok et oppgjør med nazismen. *Friheten* hadde nå begynt å anse kritikk mot partiet, Sovjetunionens politikk i østsonen eller kommunisme generelt, som en direkte videreføring av Goebbels’ anti-kommunistiske propaganda. Nazisme og ”naziånd” ble mer eller mindre ensbetydende med kritikk av kommunismen.³³⁸ Det å beskyldte politiske motstandere for nazisme var selvfølgelig et meget sterkt politisk virkemiddel som etter hvert også skulle bli tatt i bruk i den ikke-kommunistiske leieren. Riktignok etter litt andre prinsipper.

I *Arbeiderbladet* ble det hevdet at samlingen kunne vært en milepæl i europisk historie, men måten den var blitt gjennomført på var et uttrykk for ”det totalitære syn”.³³⁹ Omtrent en måned etter opprettelsen av enhetspartiet, ble SPDs første landsmøte etter krigen avholdt i Hannover. Per Monsen var utsendt som observatør for Arbeiderpartiet, mens Willy Brandt var til stede som *Arbeiderbladets* utsendte medarbeider. Landsmøtet var sterkt preget av sammenslåingen i øst og forholdet til kommunistene.³⁴⁰ Kurt Schumacher gikk i sin tale til

³³⁴ *Friheten*, 23/4 -1946, se også kapittel 9

³³⁵ *Friheten*, 23/4-1946, s. 3, Hva denne nye -ismen sto for utover dette var noe uklart, kritikk av Sovjetisk politikk var hovedpunktet.

³³⁶ *Friheten*, 24/4-1946

³³⁷ Brandt mente blant annet at denazifiseringen i den britiske sonen gikk alt for tregt, og han slo fast at det hadde vært flere tilfeller der nazister hadde beholdt sine stillinger eller fått tilbake sine verv. Han avviste imidlertid at det var en bevisst politikk fra britisk side slik *Friheten* hevdet. Brandt: 1946, s. 158-159

³³⁸ Se for eksempel artikkelen ”Hvor naziånden lever”. *Friheten* 20/12-1945

³³⁹ *Arbeiderbladet*, 25/4-1946

³⁴⁰ Brandt tok også opp dette i sin bok, og påpekte at det hadde blitt brukt tvang fra de sovjetiske okkupasjonsmyndigheter. Brandt: 1946, s. 58

kraftig angrep på både de tyske kommunister i øst og den russiske politikken. Han hevdet at kommunistpartiet var et bevisst anti-demokratisk parti, og karakteriserte dem som ”rødlakkerte nazister”.³⁴¹ Videre slo han fast at den politikk russerne gjennomførte ikke hadde noe med sosialisme å gjøre, og at sosialisme uten demokrati og åndsfrihet ikke var annet enn diktatur. ”La Russland være russisk vi vil være europeisk”, la han til. Schumacher kom også med en kritikk av vestmaktenes manglende politikk, eller rettere sagt en oppfordring: ”Det er bare én seiersmakt som har en klart utformet politisk og moralsk oppfatning av det tyske folks framtid, og den er falsk og fordervelig.” Willy Brandt la i *Arbeiderbladet* ikke skjul på at Schumacher var en omstridt politiker, men i hvert fall utad ble Schumacher støttet. Hans harde linje overfor kommunistene hadde ført til at motstanderne hadde begynt å kalle han den nye Goebbels, men Brandt understreket at målet ved hans kamp var ”sosialistisk og demokratisk, europeisk og internasjonal”.³⁴²

Striden mellom kommunistene og sosialdemokratene ble ytterligere forsterket ved at det ble satt søkelys på NKP-ledelsens holdning til okkupasjonsmakten fra 9. april 1940 og frem til det tyske angrep på Sovjetunionen 22. juni 1941. Dette var et svært så betent tema for partiet, og noe som ble kritisert særlig av folk i og rundt *Arbeiderpartiet*.³⁴³ Blant dem Martin Tranmæl og Willy Brandt. Kritikken av kommunistenes manglende motstand var nok i enkelte tilfeller overdrevet.³⁴⁴ Det er imidlertid ikke et poeng her å bedømme omfanget av NKPs motstand de første årene av krigen. Poenget er snarere at kritikken kunne være svært skadelig for partiet. Anklager eller bare antydninger om en ”unasjonal” holdning måtte imøtegås.³⁴⁵ Når det gjaldt Willy Brandt ble NKPs motangrep å spille på tyskerhatet som eksisterte i befolkningen, for å umyndiggjøre en kritiker og politisk motstander og samtidig fremstå som ekstra nasjonale. Dette var særlig tydelig i omtalen av *Forbrytere og andre tyskere*. Over halve anmeldelsen gikk med til å gi en karakteristikk av forfatteren, og ”hans umåtelige gescheftige påtrengenhets” som hadde gjort han til en plage selv for sine meningsfeller etter at han kom til Norge i 1933. Anmelderen benyttet i tillegg anledningen til å forferde seg over at ”vårt lands

³⁴¹ Kurt Schumacher sitert i *Arbeiderbladet* 27/5-1946

³⁴² *Arbeiderbladet*, ”Hatet og beundret”, 27/6-1946, se også kapittel 7.

³⁴³ NKP tolket krigen som en krig mellom imperialiststater. Med den russiske revolusjon som forbilde kan man, noe forenklet si at tanken var at man skulle forholde seg passivt i påvente av at imperialiststatene nedkjempet hverandre. Først når de krigførende stater var tilstrekkelig svekket ville revolusjonen være innen rekkevidde, og man skulle slå til.

³⁴⁴ Flere kommunister kjempet allerede våren 1940, og en del gikk inn i motstandsbevegelsen utover høsten og vinteren 1940/41. Den offisielle linjen i partiet ble imidlertid først lagt om etter Hitlers felttog i øst var et faktum. Halvorsen, Terje, *Mellom Moskva og Berlin – Norges Kommunistiske parti under ikke-angrepspakten mellom Sovjetunionen og Tyskland 23. august 1939 – 22. juni 1941*, Falken Forlag, Oslo, 1996

³⁴⁵ Pryser: 1988, s. 547 og 548

regjeringsorgan” hadde sendt en tysker ”som sin særlige korrespondent – til Tyskland!”, og at denne tyske emigranten under krigen hadde vist en ”komplett mangel på takt og beskjedenhet”, ved å ta på seg oppgaven med å skrive norsk okkupasjonshistorie.³⁴⁶ For, som det het i et leserinnlegg i samme avis, var nemlig Willy Brandt tysker.³⁴⁷ *Friheten* var med andre ord svært opptatt av å understreke at Brandt, på tross av sitt norske statsborgerskap, var tysk og av den grunn uskikket til å ”informere norsk publikum om Tyskland.” Det som, i kommunistenes øyne, gjorde Brandt uskikket til denne oppgaven var i virkeligheten ikke hans nasjonalitet. Som nevnt brukte *Friheten* også stadig tyske kommunister til å informere nordmenn om forholdene i Tyskland. Det avgjørende var at NKP og *Friheten* anså Brandt som en av Arbeiderpartiets menn i kampen mot den kommunistiske bevegelse.³⁴⁸

En annen sak fra krigens tidlige fase dukket også opp, og bidro til at flere fikk en mer kritisk holdning til Sovjetunionen. Det dreide seg om hvem som hadde stått bak Katynmassakren.³⁴⁹ *Friheten* håpet i det lengste at denne saken skulle komme på de alliertes anklageliste mot de tiltalte i Nürnberg, og at en internasjonal domstol en gang for alle skulle avkrefte ”ryktene” om at det de selv omtalte som ”en av annen verdenskrigs fryktligste forbrytelser” var beordret av Stalin.³⁵⁰ Til dels på grunn av press fra den polske regjering, dels fordi ”bevisene” var mer enn tvilsomme, ble ikke saken tatt opp. Dette ga vann på mølla for de som mente det var Sovjet som sto bak. Til en viss grad bidro dette også til at tyskernes beretninger om overgrep i østsonen, og i forbindelse med tvangsflyttingen, ble trodd på. I hvert fall når det ble bekreftet og lagt fram på en saklig og nøktern måte, som i *Forbrytere og andre tyskere*.³⁵¹

Sommeren 1945 hadde *Aftenposten* vært svært positive til Sovjets politikk i Tyskland og den ”demokratiske” utviklingen i østsonen de første månedene etter frigjøringen.³⁵² Denne velviljen må ses i sammenheng med den utbredte tanken om at en varig fred var avhengig av fortsatt samarbeid mellom de allierte. Etter bruddet i utenriksministtermøtet i London i

³⁴⁶ *Friheten*, 18/9-1946 (Just Lippe)

³⁴⁷ *Friheten*, 25/12-1946

³⁴⁸ *Friheten* 18/9-1946 (Just Lippe)

³⁴⁹ I april 1943 fant tyske Wehrmacht-soldater massegraver med over 4000 polske militære og intellektuelle ved Katyn i Polen. Tyskerne hevdet at mordene var blitt utført av den røde arme, mens Polen hadde vært okkupert av Sovjet, noe Sovjet naturligvis benektet. Den endelige innrømmelsen kom først da Mikail Gorbatsjov erkjente Sovjets ansvar for massakeren, og i 1992 overleverte Boris Jeltsin de hemmeligstemplede dokumentene som viste at Stalin hadde beordret udåden, til Polens daværende president Lech Walesa.

³⁵⁰ *Friheten*, 15/12-1945, se også *Friheten* 2/1-1946: ”Nazistene tilstår myrderiene i Katyn”.

³⁵¹ Se for eksempel Farmand, 17/8-1946

³⁵² Blant annet *Aftenposten*, ”Berlin under det russiske styret”, 13/6-1945, og ”Russerne vil omskolere tyskerne”, 23/6-1945

september økte skepsisen til Sovjet noe.³⁵³ Med beretningene om grove overgrep i østsonen, Katynmassakren, og opprettelsen av enhetspartiet, ble det klart for svært mange at NKP hadde en ganske annen oppfatning av hva et demokrati var enn resten av partiene. Mot slutten av 1946 fremhevet blant annet *Morgenbladet* at spørsmålet ikke lenger bare var hvor sterke de demokratiske kreftene i Tyskland var, men også ”hvordan en i det hele tatt skal definere demokrati”.³⁵⁴ Det samme kom til uttrykk i *Vårt land*, da de påpekte at begrepet demokrati hadde blitt ”gjenstand for de forskjelligste fortolkninger i den østlige og den vestlige okkupasjonszone”.³⁵⁵ Mens kommunistenes ideal var ”det i sannhet folkestyrt Sovjetsamveldet”³⁵⁶, ble dette regimet etter hvert sett som et diktatur på lik linje med naziveldet av folk i den andre enden av den politiske skalaen.

Anti-kommunismen ga på sett og vis de borgelige et alternativ, i hvert fall på litt lengre sikt. Schumachers agitasjon overfor kommunistene var som Lundestad påpeker lettere fordøyelig for Høyre, enn for store deler av Arbeiderpartiet.³⁵⁷ I 1947 tiltok krangelen mellom sosialdemokratene og kommunistene. I stor grad dreide konflikten seg om hvem som hadde størst skyld for fascistenes maktovertagelse i Tyskland og Italia. I ly av den diskusjonen kunne *Aftenposten* gjøre noen innrømmelser om sitt forhold til nazismen på 1930-tallet. *Aftenposten* hevdet at kommunismen hadde skremt dem til å tro at man kunne velge mellom to diktaturer. Det hadde de tatt lærdom av, det hadde ikke kommunistene.³⁵⁸

”The Speech of hope” – mot en ny amerikansk politikk

6. september 1946 holdt den amerikanske utenriksministeren, James F. Byrnes, en tale i Stuttgart, som innvarslet en omlegging av den amerikanske politikken i Tyskland. Byrnes erklærte at den amerikanske regjering ikke hadde noen intensjon om å holde Tyskland og det tyske folk nede: ”The American people want to help the German people to win their way back to an honourable place among the free and peace-loving nations of the world.”³⁵⁹ På grunn av dette budskapet har talen blitt referert til som ”the speech of hope”, og har blitt sett som et

³⁵³ Se for eksempel *Aftenposten*, 15/10-1945

³⁵⁴ *Morgenbladet* 22/11-1946. De var ikke enige med Brandt når han på dette tidspunkt regnet kommunistene til de demokratiske kreftene. også Krogvig, *Morgenposten* 27/7-1946

³⁵⁵ *Vårt Land*, 15/2-1947

³⁵⁶ *Friheten*, 14/5-1945

³⁵⁷ Lundestad:1970, s. 74

³⁵⁸ *Aftenposten*, 15/12-1947

³⁵⁹ *Restatement of US policy on Germany*, Speech by J.F. Byrnes, United States Secretary of State, Stuttgart September 6, 1946, <http://usa.usembassy.de/etexts/ga4-460906.htm>.

skritt i den vestlige okkupasjonspolitikken bort fra Morgenthau-planen, og i retning av Marshall-planen. Fra tilintetgjørelse til gjenreisning av Tyskland.

Talen var også del i oppdemmingen mot kommunismen i øst, og et ledd i den ideologiske krigen hvor det gjaldt å vinne tyske hoder til fordel for demokratiet. Et annet aspekt var å redusere utgiftene ved okkupasjonen. I Potsdam het det at Tysklands enhet skulle bevares, men at ikke ikke skulle være noen sentralregjering i Tyskland før ”some sort of democracy was rooted in the soul of Germany”.³⁶⁰ Et drøyt år senere mente Byrnes at tiden var inne for at tyskerne selv, riktignok under et visst internasjonalt oppsyn, skulle få hovedansvaret for “the running of their own affairs.”³⁶¹ Byrnes tilbakeviste videre den økonomiske politikken fra Morgenthau-planen. Tysk industri skulle være begrenset, men den skulle ikke elimineres. Fordi Tyskland ikke fungerte som en økonomisk enhet var det nødvendig med ”a change in the levels of industry.”³⁶² Dels ble det argumenter med hensynet til tyskerne, dels hensynet til hele Europas gjenreisning. Det avgjørende var å senke utgiftene ved okkupasjonen.

Byrnes tale fikk samlet opplutning i amerikansk presse, og helhjertet støtte fra Storbritannia. Franskmennene reagerte derimot kraftig, mens russerne var tause.³⁶³ Det som særlig provoserte Sovjet, var at Byrnes påpekte at grensen i øst ikke var endelig fastsatt. I Norge ble talen jevnt over godt mottatt i både *Arbeiderbladet*, *Aftenposten*, *Dagbladet* og *Verdens Gang*, mens *Friheten* forholdt seg tause inntil Molotov hadde gitt sitt svar.³⁶⁴ I de førstnevnte aviser ble det fremhevet at britisk presse viste stor begeistring for talen. Viktigst for de borgerlige avisene var imidlertid at Byrnes forsikret om at de amerikanske styrkene ikke skulle trekkes ut, så lenge Tyskland var okkupert.³⁶⁵

Norske myndigheters vurdering av Tyskland og pressens reaksjoner

31. desember 1946 mottok Norge, i likhet med alle andre allierte land, en invitasjon fra den *Europeiske Rådgivende Kommissjon* til å legge fram sitt syn i forbindelse med de kommende fredsforhandlingene om Tyskland. Dette resulterte i et memorandum som ble lagt fram 23.

³⁶⁰ *Restatement of US policy on Germany.*

³⁶¹ *Restatement of US policy on Germany.*

³⁶² *Restatement of US policy on Germany*

³⁶³ ”Journey to Stuttgart”, *Time Magazine* 16/9-1946,

³⁶⁴ *Friheten* 17/9-1946

³⁶⁵ *Dagbladet*, 7/9-1946

januar 1947.³⁶⁶ Dette var den første helhetlige framstilling av regjeringens syn på Tyskland etter krigen. På grunn av den knappe tiden ble det ikke ført noen bred debatt i Norge om disse spørsmål i forkant.

Sikkerhetshensynet sto sentralt i regjeringens vurdering, men memorandumet ga på ingen måte uttrykk for en hevnfred. I likhet med *Arbeiderbladet* forklarte regjeringen nazismen hovedsakelig ut fra økonomiske og sosiale forhold, og det ble lagt vekt på at nazismens støttepilarer måtte knuses.³⁶⁷ Det ble ansett som viktig at de alliertes nærvær i Tyskland fortsatte, og at det ble ført kontroll med visse sider av det politiske og økonomiske liv, men samtidig måtte restriksjonene begrenses til et bestemt tidsrom, slik at det tyske folk skulle kunne se fram til å bli et "likeberettiget medlem av verdenssamfunnet."³⁶⁸ En deling av Tyskland måtte skje mot folkets vilje, den moralske gjenreisningen måtte være opp til tyskerne, og de pålitelige demokratiske kreftene i Tyskland måtte støttes.³⁶⁹

Lundestad har med rette påpekt at det mest slående ved memorandumet var den relativt balanserte holdningen som kom til uttrykk.³⁷⁰ Memorandumet var et typisk eksempel på brobyggingspolitikken, der det viktigste var at det ble oppnådd enighet mellom stormaktene. Videre ønsket neppe regjeringen å skape unødvendig debatt hjemme i en sak der deres synspunkter uansett ikke kom til å bli avgjørende, og det ble derfor gitt litt til alle parter. I så måte var det en vellykket politikk. Regjeringen tok ikke tydelig standpunkt i i øst-vestkonflikten, og formulerte seg i såpass generelle vendinger at det vanskelig kunne utløse noen stor politisk debatt. *Arbeiderbladet* la noe større vekt på viktigheten av oppstyking av jordgodsene og å knuse trustene og kartellene.³⁷¹ *Friheten* hadde ingen redaksjonell kommentar, men i nyhetsdekningen ble sosialisering av industrien trukket fram som en viktig punkt. *Friheten* var i tillegg fornøyd med at Sovjets syn hadde fått gjennomslag på enkelte områder.³⁷² I *Dagbladet* kunne det merkes en større skepsis til det tyske folk og tyske politikere enn det regjeringen ga uttrykk for. I memorandumet het det at de allierte måtte

³⁶⁶ Memorandum av 23. januar 1947 fra den norske regjering om den allierte politikk overfor Tyskland. (Heretter: memorandumet), Stortingsforhandlingene 1947, bd. 2 b, St.mld. 11 (1947): Om Norges deltagelse i det interallierte samarbeid om overgivelsesvilkår for Tyskland og om den kommende fredsordningen for Tyskland. Vedlegg 1, s. 4-14.

³⁶⁷ Memorandumet, s. 6

³⁶⁸ Memorandumet s. 5

³⁶⁹ Memorandumet, s. 8

³⁷⁰ Lundestad: 1970, s. 14

³⁷¹ *Arbeiderbladet* 28/1-1947 (leder), *Arbeiderbladet* 1/2 -1947 (utenrikskronikk av John Sanness.) Se også Lundestad: 1970: s. 17-18.

³⁷² Blant annet spørsmålet om desentralisering/sentralisering. *Friheten* 29/1-1947, se også Lundestad: 1970, s. 19

drive kontroll av visse sider av det politiske og økonomiske liv inntil ”det tyske folks og de ansvarlige tyske myndigheters syn er endret i slik grad at de ikke lenger truer fred og sikkerheten.”³⁷³ Som *Dagbladet* påpekte ble det ble ikke antydnet noe tidspunkt, og avisen kommenterte at ”det kan bli lenge til den forutsetningen holder stikk.”³⁷⁴

Når det gjelder *Aftenposten* er det riktig som Lundestad hevder at avisen hyllet regjeringen for det humanistiske syn de ga til grunn, men det er neppe riktig å betone dette som en ”mildere tone” overfor Tyskland og tyskere.³⁷⁵ I avisen het det at ”nu kan man innvende at tyskerne ikke fortjener en slik menneskelig behandling som det norske memorandum gir retningslinjer for [...] og at de er vant til jernhælen og derfor fortsatt bør bøyes under den.” Tyskerne skulle ikke behandles humant for ”tyskernes skyld, men for Europas. Og verdens.”³⁷⁶ I forbindelse med Potsdam-kommunikatet hadde de hyllet Morgenthau ønske om en vidtgående deindustrialisering, og understreket at ”måtte da bare ikke våre etterkommere [...] slappe på tøylene”³⁷⁷ Et og et halvt år senere støttet de helhjertet opp om den nye amerikanske politikken som tok til orde for en gjenreisning av industrien.³⁷⁸ I mangel på et klart borgerlig alternativ i Tyskland de første årene etter krigen, var det borgerlige alternativet først og fremst den amerikanske politikken. Skepsisen til den tyske mentaliteten hadde ikke blitt nevneverdig mindre, og den viktigste grunn til å gjenreise den tysk industrien var at tyskerne skulle kunne oppfylle erstatningskravene.³⁷⁹ Forutsetningen var, som Byrnes hadde erklært i Stuttgart, at amerikanerne ikke ville trekke seg ut, og at det fremdeles skulle være omfattende kontroll.

Sammenfatning

Det er problematisk å karakterisere det økte fokus i norsk presse på nøden i Tyskland og tvangsflyttingen av tyske minoriteter som en ”humanitær bølge”. Flyktningsstrømmen ble først og fremst sett som et politisk problem fordi det kunne føre til en forverret matvaresituasjon, noe som igjen kunne føre til opptøyer som eventuelle nazistiske ”varulver” kunne utnytte og vinne oppslutning på. Når det gjelder tvangsflyttingen av tyske minoriteter i blant annet Tsjekkoslovakia og Polen satte norske medier i liten grad fokus på den tragedien

³⁷³ Memorandumet, s. 5

³⁷⁴ *Dagbladet*, 29/1-1947

³⁷⁵ Lundestad: 1970, s. 18, *Aftenposten*, 30/1-1947

³⁷⁶ *Aftenposten* 31/1-1947

³⁷⁷ *Aftenposten* 4/8-1945

³⁷⁸ *Aftenposten* 30/1-1947

³⁷⁹ *Aftenposten* 30/1-1947 (leder) og *Aftenposten* 30/1-1947 (”Tyskerne selv før fredsoppgjøret”).

det var at utrenskningen også rammet tyske antinazister. Eller for den saks skyld at det i det hele tatt var snakk om etnisk rensing. Tanken om at etnisk rene nasjonalstater kunne sikre freden, slik det særlig hadde blitt hevdet av den tsjekkosllovakiske eksilregjeringen i London, var utbredt. Det ble videre hevdet at minoritetene – uansett politisk holdning – hadde vært en plage for sine hjemland og de fikk derfor som fortjent. Mest kritisk var *Arbeiderbladet* og *VG*, men også her ble det vist stor forståelse for den politikken som ble ført, og kritikken begrenset seg til måten tvangsflyttingen ble gjennomført på.

De to avisene som i størst grad endret sitt syn i møte med de konkrete problemer var, på hver sin måte, *Friheten* og *Aftenposten*. *Friheten* begynte å anse nærmest all kritikk av kommunismen som en videreføring av Goebbels propaganda. Deres forsvar ble å spille på de antityske stemningene som fantes. Målet var å umyndiggjøre en politisk motstander, da først og fremst de ”reaksjonære” kreftene innen arbeiderbevegelsen: sosialdemokratene. Opprettelsen av enhetspartiet og flyktningsproblemet bidro til en stadig større skepsis til Sovjet på den ene siden, og tilsvarende krassere motangrep fra kommunistene på den andre siden. *Aftenposten* fulgte den nye amerikanske linjen og tok til orde for en mildere behandling av Tyskland, i form av gjenreisning av tysk industri. Hovedgrunnen var ikke en mer forsonende holdning til tyskerne, men at Tyskland ikke kunne betale skadeerstatningene om industrien ikke ble gjenreist. Den økte skepsisen til Sovjet trakk også *Aftenposten* i retning av en mer human linje, fordi det utviklet seg et bilde av Sovjet som et diktatur kombinert med en forestilling om at tyskerne var særlig disponible for å slutte om et slikt samfunnssystem.

Kapittel 7: Norske organisasjoners syn på tyskere og kontakten med tyske søsterorganisasjoner

Som tidligere nevnt fantes det ingen sentrale institusjoner eller myndigheter i Tyskland før de to tyske statene ble opprettet i oktober 1949. Alle henvendelser fra norske myndigheter måtte gå gjennom Det allierte Kontrollråd i Berlin, og direkte kontakt var kun mulig på et lavere nivå.

Kontakt på organisasjonsnivå var også forbundet med enkelte generelle problemer. For det første forlår en rekke begrensende bestemmelser fra både de norske myndigheter og de allierte myndighetene i Tyskland. Blant annet var det strenge eksportrestriksjoner, pakkeforbud og klart begrensede reisemuligheter.³⁸⁰ For det andre fantes det, på grunn av okkupasjonen, ingen landsomfattende tyske organisasjoner. De var delt inn lokalt, eller etter soneinndelingen. For eksempel var både partiene og fagbevegelsen organisert på denne måten. På grunn av samarbeidet med Storbritannia gjennom Tysklandsbrigaden, var det fra norsk side først og fremst kontakt med den britiske sonen.³⁸¹ Av de norske politiske partier var det videre kun DNA og NKP som hadde klare ”partnere” i de tyske okkupasjonssonene.³⁸² De borgerlige partiene i Tyskland var i støpeskjeen og ble reorganisert på en ny måte.³⁸³ Dessuten var de fullstendig uten legitimitet på grunn av sin kapitulasjon overfor nazismen. Det største borgerlige partiet, CDU, ble oppfattet som et katolsk parti og var derfor ikke et naturlig søsterparti for noe norsk parti. I sentrum var det ingen aktuell kontakt for Bondepartiet, da tyske bønder gjerne ble forbudet med junkerne.

Einhart Lorenz har skrevet om forholdet og kontakten mellom DNA og SPD i artikkelen ”’Moralske kalorier’ til tyske demokrater”.³⁸⁴ Hvordan kontakten mellom NKP og SED utviklet seg i årene før opprettelsen av DDR i 1949 er derimot et tema som er lite forsket på

³⁸⁰ Se Stortingsforhandlinger bd. 7b. 1947, s. 1657 ff. Og St. mld. 4 (1948), s. 2-3

³⁸¹ Tysklandsbrigaden vil bli behandlet i kapittel 10.

³⁸² Fra Weimar-republikken gjenoppsto *Sozialdemokratische Partei Deutschland* (SPD) og *Kommunistische Partei Deutschland* (KPD). Som tidligere nevnt ble disse partiene slått sammen til *Sozialistische Einheitspartei Deutschland* (SED) i den sovjetiske okkupasjonssonen i april 1946.

³⁸³ Det katolske Zentrum gikk sammen med kristne borgerlige krefter og dannet *Christlich-Demokratische Union* (CDU). De liberale var splittet i ulike fløyer, men dannet i juli 1946 *Liberal-Demokratische Partei Deutschland* (LDPD) i den sovjetiske okkupasjonssonen og først i desember 1948 *Freie Demokratische Partei* (FDP), i de vestlige okkupasjonssonene. I østsonen ble *National-Demokratische Partei Deutschland* (NDPD) grunnlagt i august 1948 for ”medløperne” og bondepartiet *Demokratische Bauernpartei Deutschland* (DBD) i 1948.

³⁸⁴ Lorenz: 1995

fra norsk side.³⁸⁵ Norske kommunister hadde som nevnt hatt en viss kontakt med tyske kommunister som flyktet til Norge etter 1933, og NKP viste tidlig solidaritet med det tyske søsterpartiet i østsonen. Det har imidlertid ikke lyktes å få tilgang til NKPs arkiver, og hvor mye som finnes er uvisst. Den eventuelle kontakten som eksisterte nedfelte seg i liten grad i *Friheten*.³⁸⁶

I tillegg til den politisk kontakten mellom DNA og SPD ble det opprettet forbindelse mellom AUF og tyske sosialistiske ungdomsorganisasjoner. Videre var det, riktignok en noe begrenset korrespondanse på det faglige område. Dessuten utviklet det seg et samarbeid mellom den norske kirke og den lutherske kirke i Tyskland. I dette kapitlet vil jeg redegjøre for hvordan disse forbindelsene kom i stand, og drøfte hvilke motiver som lå til grunn for å oppta kontakten. I den sammenheng vil jeg komme inn på hvilke hindringer som lå i veien og hvorvidt det fantes betenkeligheter for å samarbeide med de tyske søsterorganisasjonene. Gjennom Tysklandsreportasjer ble inntrykkene fra Tyskland også formidlet i henholdsvis *Arbeiderbladet*, *Fri Fagbevegelse* og *Kirke og Kultur*. Hvilke tysklandsbilder var det som her ble presentert?

Den politiske kontakten

Einhart Lorenz påpeker at det på grunn av enkelte hull i kildemateriale er vanskelig å avgjøre nøyaktig tidspunkt for når forbindelsen mellom DNA og SPD kom i gang etter krigen, men det kan slås fast at kontakten var opprettet senest våren 1946.³⁸⁷ Den første kilden som foreligger er fra et møte i Internasjonalt utvalg 15. mars 1946 der det, etter en henvendelse fra arbeiderpartiet i Hamburg, ble fattet vedtak om å sende papir og annet trykkerimateriell nødvendig for organisasjonsvirksomhet. Videre ble det diskutert hvordan man kunne ”innhente nærmere informasjon om Tyskland og Østerrike”.³⁸⁸ Den kanskje viktigste forutsetning for at det relativt tidlig fantes korrespondanse mellom de to partiene, var at man hadde kontakten med de tyske flyktningene å bygge på. Særlig viktig var samarbeidet med tyske antinazister i Stockholmsmiljøet, og da først og fremst med Willy Brandt. Som blant

³⁸⁵ Gro Henriksen har skrevet om tiden fra 1949, og vist at det fantes kontakt kort tid etter opprettelsen av de to tyske statene. Hendriksen, Gro K., *Mellom allianselojalitet og markedsinteresser: Forholdet mellom Norge og Øst-Tyskland 1949-62*. Hovedfagsoppgave i Historie: Universitetet i Oslo 1994

³⁸⁶ Svært få artikler i *Friheten* var fra en egen utsendt medarbeider i Tyskland.

³⁸⁷ Lorenz: 1995, s. 147

³⁸⁸ Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo. Det norske Arbeiderpartiets arkiv: internasjonalt utvalg 1946

andre Halvard Lange har påpekt spilte dessuten møte med tyske antinazister i konsentrasjonsleirene en viktig rolle.³⁸⁹ Alle de som deltok ved det nevnte møtet i Internasjonalt utvalg – Aase Lionæs, Martin Tranmæl, Halvard Lange, John Sanness og Haakon Lie – må kunne sies å ha hatt en eller annen personlig forbindelse med et ”annet Tyskland”.³⁹⁰ En tredje faktor som Lorenz trekker fram er at kampen mot Franco-Spania kan ha virket som en samlende faktor.³⁹¹ Videre må det kunne hevdes at det var i DNAs interesse å styrke sosialdemokrati i Tyskland.

I mai 1946 var Per Monsen, på vegne av DNA, til stede som observatør på SPDs årsmøte i Hannover. Monsens bildet av den politiske situasjonen i ”Tyskland et år etter sammenbruddet” var ikke særlig optimistisk.³⁹² Det største problemet var den politiske splittelsen, som ble forsterket av motsetningene mellom stormaktene.³⁹³ Videre påpekte Monsen at den britiske regjering ennå ikke hadde satt i gang noen sosialisering av tysk industri, og det ble ansett som ”mer enn tvilsomt” at Amerika, skulle ta initiativ i den retning.³⁹⁴ Det var derfor viktig å gi ”Moralske Kalorier” til tyske sosialdemokrater.³⁹⁵ De moralske kalorier dreide seg i så måte om å vise sin støtte, og dessuten gi de tyske sosialdemokratene autoritet overfor okkupasjonsmaktene.³⁹⁶ I tillegg til de moralske ble det også gitt reelle kalorier i form av 300 Røde Kors-pakker som ble delt ut til møtedeltagerne.³⁹⁷

Fra norsk side ble det også tatt til orde for å oppta SPD i det internasjonale samarbeid. Fra 17 til 20. mai 1946 ble det avholdt internasjonal sosialistkonferanse i London. De tyske sosialdemokratene var ikke invitert, og ifølge den norske representanten, Aake Ording, hersket det ”en sterk stemning for heller ikke å innby dem til neste konferanse.”³⁹⁸ For det første kunne en slik innbydelse virke provoserende overfor Sovjet og de kommunistiske partier, og for det andre var det, ifølge Ording, en utbredt skepsis til det tyske

³⁸⁹ Lorenz: 1995, s. 149, med referanse til *Samråd i kristid*: 1986 s. 340. se også kapittel 2.

³⁹⁰ Lionæs var gift med en tysk flyktning. Tranmæl hadde samarbeidet tett med Brandt, og Lie sto nær kontakt med de to. Lange hadde møtt et annet Tyskland fra konsentrasjonsleirene. Sanness var født i Leipzig og bodde der de første syv årene av hans liv.

³⁹¹ Lorenz: 1995, s. 150

³⁹² Det foreligger ingen intern rapport fra Monsen til partiet, kun tre artikler han skrev for *Arbeiderbladet*. *Arbeiderbladet* 25/5-1946, 27/5-1946, 28/5-1946, se også Lorenz: 1995, s. 151

³⁹³ Som nevnt var dette en snau måned etter opprettelsen av SED i østsonen, s. kapittel 6,

³⁹⁴ *Arbeiderbladet* 27/5-1946

³⁹⁵ Lorenz: 1995, s. 147, se også *Arbeiderbladet* 27/5-1946

³⁹⁶ Lorenz: 1995, s. 149

³⁹⁷ Lorenz: 1995, s. 151

³⁹⁸ Arbeiderbevegelsens Arkiv og bibliotek. Internasjonal mappe. *Rapport fra Den internasjonale konferanse av de Sosialistiske Partier i Clayton-on-sea 17.-20. mai 1946*

sosialdemokratiske parti og dets demokratiske karakter. Fra britisk side ble det lagt fram forslag om at tyskerne fortsatt skulle holdes utenfor, men at de partier som hadde mulighet skulle undersøke den politiske situasjonen i Tyskland. Forslaget ble vedtatt, men Aake Ording syntes dette virket forhastet og forbeholdt seg retten til å vente med å slutte seg til forslaget før de forestående undersøkelsene forelå. Om undersøkelsene viste ”at det tyske sosialdemokratiske parti i all vesentlighet sto på det samme grunnlag som de andre sosialistiske partier, var det nettopp nå det trengte støtte og solidaritet fra andre partier”, erklærte han videre.³⁹⁹ Dette var en snau måned etter tvangssammenslåingen av det kommunistiske og sosialdemokratiske parti i østsonen.

Før sosialistkonferansen i Zurich i juni 1947, forlå det forslag om å invitere de tyske sosialdemokratene. Norge stemte for, men forslaget fikk imidlertid ikke de nødvendige 2/3 av stemmene. Stemmegivningen viste imidlertid en endret holdning blant de vesteuropeiske sosialdemokratiske partiene,⁴⁰⁰ og det ble videre nedsatt en kontaktkommisjon som skulle arbeide med spørsmålet om det tyske sosialdemokratiets plass i det internasjonale samarbeid.⁴⁰¹ Denne kommisjonen var tilstedet på SPDs partikongress i Nürnberg en måned senere, og etter konferansen i Antwerpen desember samme år, ble endelig SPD tatt opp i det internasjonale samarbeid.⁴⁰² Utover våren 1948 ble samholdet med de tyske sosialdemokratene styrket som en følge av den spente utenrikspolitiske situasjonen.⁴⁰³ I mai 1948 rapporterte Per Monsen fra partikongressen i Berlin at han var ”meget imponert over den stemning som hersker blant sosialdemokratene” i byen.⁴⁰⁴ Berlin var blitt sentrum for dragkampen mellom øst og vest, og de tyske sosialdemokratene var i ferd med å bli ”allierte med vestmaktene i kampen om Berlin”.⁴⁰⁵

Om Arbeiderpartiet stort sett var positivt innstilt til det tyske søsterpartiet, var forholdet til lederen for de tyske sosialdemokratene i den britiske sonen, Kurt Schumacher, noe mer

³⁹⁹ Arbeiderbevegelsens Arkiv og bibliotek. Internasjonal mappe. *Rapport fra Den internasjonale konferanse av de Sosialistiske Partier i Clayton-on-sea 17.-20. mai 1946*. Ording fikk bare støtte av Sverige, Danmark og Canada. Se Lundestad 1970: s. 72

⁴⁰⁰ Norge stemte sammen med Storbritannia, Frankrike, Nederland, Sverige, Finland, Danmark, Østerriket og Luxemburg. De østeuropeiske landene Tsjekkoslovakia, Polen, Ungarn og Romania samt Palestina stemte mot, mens Belgia, Sveits, Italia, Hellas og Sør-Afrika ikke stemte. Arbeiderbladet, 9/6-1947

⁴⁰¹ Arbeiderbladet 9/7-1947

⁴⁰² Arbeiderbladet 4/12-1947, se også Lundestad: 1970, s. 72

⁴⁰³ Se kapittel 9

⁴⁰⁴ Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo. Det norske Arbeiderpartiets arkiv: Militært utvalg 1948 (8. og 9. mai 1948).

⁴⁰⁵ Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo. Det norske Arbeiderpartiets arkiv: Militært utvalg 1948

problematisk. Dette gikk fram av rapporten som Sanness oversendte partikontoret i Oslo i forbindelsen med partikongressen i Nürnberg i juli/august 1947. Riktignok ble det uttalt at ”Schumacher imponerer på mange vis”, men samtidig ble det hevdet at han var ”både noe av en primadonna og litt av en hysteriker” som hadde liten ”evne til å samarbeide på like fot med andre.”⁴⁰⁶ Sanness antydte imidlertid at det antagelig ikke hadde noen hensikt å motarbeide ham på det daværende tidspunkt. Så lenge det ikke eksisterte noen tysk rikspolitikk, gjaldt det først og fremst ”å gi partiet en slags ideologisk plattform”, og Schumacher var egnet til å ”formulere slagord og trekke opp skarpe prinsipielle linjer.” Et helt annen spørsmålet var om han var en egnet leder for partiet ”når det engang må gå over til [...] praktisk gjenreisningspolitikk”. Dette stilte Sanness seg svært tvilende til. Den offisielle linjen ble derfor inntil videre å forsvare, unnskyldte og i blant også rose Schumacher, mens kritikken ble luftet internt.⁴⁰⁷ Skepsisen til Schumacher kom typisk nok først til overflaten under den tyske valgkampen sommeren 1949, og under debattene i Riksdagen utover høsten. Schumacher rettet da sterk kritikk mot britenes politikk, og angrep dessuten Konrad Adenauer for å være de ”de alliertes kansler”, ikke Tysklands. Dette ble i *Arbeiderbladet* sett som ”en appell til den aller billigste nasjonalismen.”⁴⁰⁸

Skepsisen til Schumacher bør ses i sammenheng med de forestillinger som fantes av det tyske folk. Selv om de sosiale og økonomiske forklaringene på nazismen var dominerende i *Arbeiderbladet*, hadde det vansittartistiske tankegods hatt stor innflytelse på det sosialdemokratiske eksilmiljøet i London. Etter krigen kom dette særlig til uttrykk i beskrivelser av folket i sin helhet. I Per Monsens reportasjer i *Arbeiderbladet* fra mai 1946 ble for eksempel en tysk drosjesjåfør ved navn Heinrich fremstilt som et personifisert uttrykk for den ”tyske mentaliteten”. Hans ”nasjonale drømmerier er blitt plantet inn gjennom generasjoners chauvinisme og 12 års ensrettet propaganda”, ble det hevdet.⁴⁰⁹ De nasjonale drømmerier dreide seg om at Heinrich guidet dem gjennom historiske hendelser og landemerker slik som slaget ved Teutoburgerskogen, Karl den Store og Bismarck-statuen.

Fra 1947 slapp imidlertid i stadig større grad tyske stemmer fra grasrotnivå til i avisen. Etter innbydelse fra den britiske militærregjering besøkte en norsk arbeiderdelegasjon Berlin og

⁴⁰⁶ Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo. Det norske Arbeiderpartiets arkiv: internasjonalt utvalg 1947. (”Noen inntrykk fra SPDs kongress.”)

⁴⁰⁷ Se blant annet *Arbeiderbladet*, 12/6-1947. Enkelte som blant annet Haakon Lie var uttvilsomt også enig med Schumachers linje overfor kommunistene. Se også Lundestad: 1970, s. 74

⁴⁰⁸ *Arbeiderbladet*, 26/11-1949. Skepsisen forsvant helt med Schumachers død i 1952. se Lorenz: 1995, s. 155

⁴⁰⁹ *Arbeiderbladet*, 25/5-1946

den britiske sonen i Tyskland fra 17. til 24. januar 1948. Her møtte de representanter for den britiske militærregjering i Tyskland, samt representanter for SPD og den tyske fagbevegelsen.

⁴¹⁰ Olav Larssen skrev i denne sammenheng flere artikler i *Arbeiderbladet* hvor han blant annet fremhevet møtet med gruvearbeidere i Ruhr som et stort lyspunkt på en reise gjennom Tyskland i januar 1948. ”Får Tyskland muligheter for en fredelig demokratisk utvikling vil det bli slike organisasjoner som bygger veien inn framtiden.”, erklærte han.⁴¹¹ I Essen, Josef Terbovens fødeby, fant den norske delegasjonen og de tyske arbeiderne tonen gjennom felles erfaringer med ham som under krigen ble norsk Reichskommissar. En ung tysk sosialist de samtalet med hadde blitt fengslet av Terboven i 1933 og siden vært i en rekke leire fram til 1945. Larssen kunne med glede slå fast at ”ingen gråter over Josef”.⁴¹² Den viktigste forutsetningen for en mer forsonende holdning synes på denne måten å ha vært felles erfaringer fra krigen.

Det var en utbredt tanke at den tyske ungdommen var særlig ødelagt av nazismen, og blant andre Willy Brandt understreket viktigheten av at de allierte lyktes med å vinne ungdommen til demokratiet.⁴¹³ I mai 1947 mottok Arbeiderpartiet invitasjon til en ungdomssosialistkonferanse i Tyskland. Invitasjonene ble høflig avslått, med at man dessverre ikke hadde mulighet til å stille med en representant.⁴¹⁴ Allerede i august 1947 var imidlertid AUFs nestformann Alf Larsen på et 14 dager langt opphold i Tyskland, for å knytte kontakt med tysk sosialistisk ungdom i den britiske okkupasjonssonen. Her møtte han ledere for barne- og ungdomsorganisasjonen ”Die Falken”, samt ungdomsgrupper som var direkte under det sosialdemokratiske parti. Larsen kunne informere om at i de tre vestlige sonene hadde ”Falken” totalt kommet opp i omtrent 80 000 medlemmer. Han var av den klare oppfatning at det var viktig å støtte disse ungdommene i deres arbeid for demokratiseringen av Tyskland. Larsen – som selv hadde sittet i tysk konsentrasjonsleir under krigen – pekte videre på at ”det er vanskelig å drive politisk arbeid når folk sulter og bor i ruiner.”⁴¹⁵ De trengte et framtidshåp, og derfor var det viktig at sosialister fra andre land brøt den isolasjonen tyske sosialister var satt i.

⁴¹⁰ I tillegg deltok Ole Broch fra Norsk Arbeidsmandsforbund og Gunnar Myhre fra Norsk Jern-og Metallarbeiderforbund. Fra Arbeiderpartiet deltok Trygve Bratteli, Olav Larssen, Trond Hegna og Konrad Knudsen.

⁴¹¹ *Arbeiderbladet* 2/2-1948

⁴¹² *Arbeiderbladet*, 30/1-1948

⁴¹³ Brandt, Willy, *Forbrytere og andre tyskere*, Oslo 1946, s. 173 ff.

⁴¹⁴ Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo. Det norske Arbeiderpartiets arkiv: internasjonalt utvalg 1947.

⁴¹⁵ *Arbeiderbladet* 20/8-1947

Sommeren 1948 deltok formannen i AUF, Rolf Åkervik, og formannen for AUFs internasjonale utvalg, Gudmund Harlem⁴¹⁶ på "Die Falkens" årskongress i Hof, og på den internasjonale sosialistiske ungdomskonferansen i Nürnberg. På det daværende tidspunkt hadde øst-vestkonflikten for alvor begynt å gjøre seg gjeldene. Igjen ble det lagt vekt på den store nøden, og at leveforholdene gjorde det vanskelig for tyskerne å tro på demokratiet. De kunne videre fortelle om skrekkelige forhold i flyktningleire, og at de hjemvendte krigsfangene fra Russland "minte i uhyggelig grad om muselmennene fra nazileirene."⁴¹⁷ AUFs representanter mente imidlertid det var håp for demokratiet i Tyskland om de fikk bedret de materielle forholdene, fikk et visst selvstyre og vant tilbake selvtilliten. Videre ble anti-fraterniseringsparolen i Tysklandsbrigaden karakterisert som "helt meningsløst".⁴¹⁸ Politikken hadde, ifølge Åkervik, ført til at de norske soldaten pleide omgang med "svartebørshandlere og løse kvinner, mens forbindelse med den bedre delen av folket og ungdomsorganisasjonene er sperret." Høsten samme år tok AUF initiativ til å bryte den isolasjonen de tyske ungdomsorganisasjonene var blitt satt i. I november 1948 kom 48 unge tyske sosialdemokrater til Norge for å få opplæring i demokratisk organisasjonsvirksomhet som gjester hos AUF i en uke.⁴¹⁹

Den faglige kontakten

I Weimartiden fantes det ingen kontakt mellom den norske og den tyske fagbevegelse på toppnivå.⁴²⁰ Tradisjonelt hadde det vært kontakt gjennom fagbevegelsens internasjonale arbeid, men LO sto utenfor *Den faglige internasjonale* gjennom hele 20-tallet og var først tilbake på slutten av 30-tallet.⁴²¹ Da var den tyske fagbevegelse for lengst knust og oppløst av nazistene. Kontakten hadde med andre ord vært brutt siden 1. verdenskrig, og man hadde derfor få personlige forbindelser å bygge på. I Stockholm hadde fagbevegelsen samarbeidet med tyske antinazister under krigen, og Willy Brandt var en viktig informasjonskilde når det gjaldt situasjonen i Tyskland generelt, og utviklingen innen den tyske fagforening spesielt. Han ble imidlertid av mange (kommunister) oppfattet som antikommunistisk, og spilte nok av

⁴¹⁶ Senere sosialminister 1955-1961 og forsvarsminister 1961-65, og far til Gro Harlem Brundtland.

⁴¹⁷ Arbeiderbladet 25/8-1947

⁴¹⁸ Se kapittel 10

⁴¹⁹ Arbeiderbladet, 6/11-1948 "Et nytt Tyskland vokser fram av ruinene".

⁴²⁰ De kontakter som fantes var kun på forbunds nivå, som for eksempel jern og metall.

⁴²¹ Pryser: 1988, s. 190

den grunnen en større rolle som bindeledd mellom DNA og SPD, enn mellom norsk og tysk fagorganisasjon.⁴²²

Det viktigste grunnlag for forsoning var antagelig den tradisjonelle solidariteten med arbeiderbevegelsen i alle land. Som daværende LO-leder Konrad Nordahl senere har bemerket, ble splittelsen i arbeiderbevegelsen i mellomkrigsårene ansett som den viktigste årsaken til nazismens fremmarsj.⁴²³ Med en samlet og sterk arbeiderbevegelse både innad nasjonalt og på tvers av landegrensene, kunne Hitlers maktovertagelse og krigens lidelser vært unngått, og internasjonalt arbeid sto derfor svært sentralt etter krigen. Som tilfelle var med DNA og SPD var antagelig kampen mot Franco-Spania en samlende faktor også for fagbevegelsen. Det ble betraktet som den viktigste utenrikspolitiske sak, og den internasjonale faglige kongress slo fast at krigen ikke var vunnet før også ”det spanske folket har fått friheten tilbake.”⁴²⁴ Det ble hevdet at okkupasjonsmaktene i enkelte tilfeller hindret den demokratiske utviklingen, fordi det her fantes reaksjonære elementer som ikke ville nazismens til livs.⁴²⁵ Derfor var det viktig at fagbevegelsen i Tyskland fikk en sentral roll i gjenreisningen.

25. september 1945 startet Den faglige verdenskonferansen i Paris med Elias Volan, Ingvald Haugen og John Sanness som norske representanter.⁴²⁶ Tysk fagbevegelse eller tyske sosialister var ikke invitert, men det var bred enighet om at grunnlaget for å bygge en demokratisk regjering i Tyskland alene kunne finnes blant de tyske arbeiderne. Konferansen erklærte at arbeidere i alle land hadde plikt til å hjelpe de tyske arbeidere til å bygge ”en fri og demokratisk arbeiderregjering”.⁴²⁷ Det ble videre vedtatt at det skulle opprettes kommisjoner som skulle undersøke forholdene i Tyskland, og muligheten for å gjenreise den tyske fagorganisasjon. De norske representantene var ikke prinsipielt i mot å innlemme tyske fagorganisasjoner i det internasjonale samarbeid, men ønsket først å forsikre seg om at utviklingen i Tyskland foregikk i demokratiske former. Forsommeren 1946 sendte *Det faglige verdensforbund* ut en delegasjon til de fire okkupasjonssonene i Tyskland for å studere gjenreisningen av den tyske fagbevegelse. Delegasjonens rapport konkluderte med at den nye

⁴²² Skrev kun en artikkel i *Fri Fagbevegelse* i perioden 1945-1949.

⁴²³ Nordahl, Konrad, *Med LO for friheten*, s. 115.

⁴²⁴ *Fri Fagbevegelse*, nr. 6. 1946, s. 15, om Spaniasaken i Norge se Benum: 1969.

⁴²⁵ *Fri Fagbevegelse*, nr. 7-8, 1946, s. 30, og s. 13-17 (”Den nye tyske Fagbevegelse” av Brandt) se også nr. 1, 1948, s. 18

⁴²⁶ Volan hadde vært i Stockholm under krigen, Haugen i London og New York.

⁴²⁷ *Fri Fagbevegelse*, nr. 5, 1945, s. 21.

tyske fagbevegelsen var ”en av de sterkeste og mest demokratiske krefter”.⁴²⁸ I en stor rapport som ble sendt ut av den amerikanske militærregjeringen i Tyskland på sensommeren fant man lignende uttalelser, og det ble lagt stor vekt på fagbevegelsens viktighet for oppbyggingen av ”et demokratisk og fredselskende Tyskland.”⁴²⁹ Disse rapportene ble ikke overraskende trukket fram av Willy Brandt i *Fri Fagbevegelse*.

Den første industriarbeiderkongressen i Tyskland etter krigen ble avholdt i Hannover i slutten av oktober 1947. Tilstede var det gjester fra en rekke europeiske land, og fra Norge møtte lederen for *Norsk Kjemisk industriarbeiderforbund*, Karsten Torkildsen.⁴³⁰ Lederen for det internasjonale industriarbeiderforbundet, nederlandske Klaas de Jonge, hilste på vegene av alle verdens fagforeninger gjenoppbyggingen av den tyske fagforeningen velkommen. På tross av de lidelser verden hadde blitt utsatt for, og som det tyske folk måtte bære ansvaret for, hevdet de Jonge at ”vi ville være slette sosialister om vi ikke gikk inn for å glemme dette, særlig når vi vet at utenlandsk kapital understøttet nazismen.”⁴³¹

Fra Landsorganisasjonen deltok Alfred Skar og Parelius Mentsen i den nevnte arbeiderdelegasjonen som besøkte Tyskland i januar 1948. I februarutgaven av *Fri Fagbevegelse* fortalte Skar om sine ”Inntrykk fra Tyskland”, og her var det en mer skeptisk holdning som kom til uttrykk enn i Larssens artikler i *Arbeiderbladet*.⁴³² ”Problemet Tyskland” var for Skar noe man måtte ta inn over seg, samtidig som han uttrykte ”en viss uvilje mot å beskjeftige seg med Tysklands og tyskernes problemer” da ”det Hitler-tyske svineri” ikke hadde kommet tilstrekkelig på avstand.⁴³³ Det tyske folk måtte sikres et eksistensminimum, het det, men først og fremst for å ”skape balanse i det økonomiske liv i vår verdensdel”⁴³⁴ Videre het det at ”Tysklands 70 millioner mennesker og Tysklands industri kan ikke sjaltes ut av Europa, uten at hver enkelt av oss får merke det.”⁴³⁵ Noen sympati med det nødlidende tyske folk lar seg vanskelig spore. Ruinene og de enorme ødeleggelsene ble i artikkelen ikke sett som et resultat av de alliertes bombing og nazistenes ødeleggelser, men som et bevis på hvilke ulykke tyskernes nasjonale svermeri og stormannsgalskap hadde ført til. Flertallet av folket hadde, ifølge Skar, støttet Hitler, og det var derfor ingen lett oppgave å

⁴²⁸ *Fri Fagbevegelse*, nr. 7-8 1946, s. 13

⁴²⁹ *Fri Fagbevegelse*, nr. 7-8 1946, s. 13

⁴³⁰ *Arbeiderbladet*, 30/10-1947

⁴³¹ *Arbeiderbladet* 30/10-1948

⁴³² *Fri Fagbevegelse*, nr. 2, 1948, s. 43.

⁴³³ *Fri Fagbevegelse*, nr. 2 1948, s. 46

⁴³⁴ *Fri Fagbevegelse*, nr. 2 1948, s. 46

⁴³⁵ *Fri Fagbevegelse*, nr. 2 1948, s. 46

finne tyskere som kunne bygge opp et demokrati. Desto viktigere var det dermed at fagbevegelsen fikk en avgjørende rolle i gjenreisningen av Tyskland da ”det utvilsomt [var] slik at det blant arbeiderne var relativt flere antinazister enn i andre befolkningslag.”⁴³⁶ Sympatien var begrenset til denne gruppen i det tyske folk.

Interessen for, og solidariteten med tysk fagbevegelse førte imidlertid ikke til noe omfattende kontakt før 1949. Hovedgrunnen til dette var at det naturlige forum for samarbeid, *Det faglige verdensforbund*, fremmet krav om at den tyske fagbevegelsen måtte samles før den kunne tas opp som medlem. Før 1933 hadde tyske fagbevegelse vært splittet i tre landsorganisasjoner som sto i strid med hverandre.⁴³⁷ Fra slutten av 1946 ble det på tysk side avholdt flere såkalte interpersonale møter i forsøk på å få i stand en sammenslutning av den tyske fagbevegelsen. Møtene bar preg av at fagbevegelsens ledelse i vestsonen var dominert av sosialdemokratene, mens kommunistene styrte i østsonen. De stadig økende motsetningene mellom stormaktene vanskeliggjorde ytterligere en samling på tvers av soneregnene.⁴³⁸ For fagbevegelsen hadde derfor ikke den kalde krigen den samme samlende effekten som tilfelle var for DNA og SPD. Ønsket om å unngå splittelse i egne rekker bidro antagelig også til at LO ikke ønsket å velge side i konflikten. Først etter at delingen av Tyskland var et faktum, fra 12. til 14. oktober 1949, ble det avholdt en faglig samlingskongress i München, tilstede var LO-leder Konrad Nordahl. *Arbeiderbladet* kunne i denne sammenheng melde om et resultat av ”enestående betydning” i tysk fagbevegelses historie.⁴³⁹ Den nye samlede vesttyske landsorganisasjon skulle være med i den frie faglige internasjonale som skulle ha sin konstituerende kongress i London fra 29. oktober 1949.

Religiøs Kontakt: Luther og kirkekamp

I *Kirke og Kultur* ble Norges nære tilknytning til Tyskland gjennom felles kultur og åndsliv gjentatte ganger understreket.⁴⁴⁰ I denne sammenheng var selvfølgelig arven fra Luther avgjørende for den norske kirke. I tillegg til den lange felles tradisjonen som bandt de to kirkesamfunn sammen, fantes det personlige vennskapsbånd mellom norske og tyske

⁴³⁶ Fri Fagbevegelse, nr. 2 1948, s. 45

⁴³⁷ En sosialdemokratisk, en kommunistisk og en kristen landsorganisasjon.

⁴³⁸ Avsnitte bygger på Larsen, Asbjørn, ”Tysk fagbevegelse etter krigen”, Fri fagbevegelse, nr. 1, 1948, s. 18, 19 og 29

⁴³⁹ Arbeiderbladet 27/10-1949, se også Fri Fagbevegelse nr. 11, 1949, s. 301

⁴⁴⁰ Seland, Bernhard, ”Tysklands lagnad og vårt ansvar”, *Kirke og Kultur* 1945, s. 290.

kirkeledere å bygge på. Nazistenes maktovertagelse i 1933 hadde vanskeliggjort denne kontakten, men forbindelsen ble aldri fullstendig brutt. Biskop Berggrav hadde blant annet samarbeidet med den berlinske presten Heinrich Grüber om flyktningsspørsmål fram til mars 1940, og kunne etter krigen omtale Grüber som ”en god venn og kollega”.⁴⁴¹ Den norske sjømannskirken hadde dessuten vært i Tyskland under hele annen verdenskrig.⁴⁴² Sjømannskirken i Hamburg ble ødelagt i bombingene av byen på slutten av krigen. Kirken ble først bygd opp igjen sent på 50-tallet, men fikk midlertidige lokaler kort tid etter krigen. Conrad Vogt-Svendsens bok om den norske sjømannskirkens arbeid i Tyskland under annen verdenskrig fortalte også historier fra ”et annet Tyskland”. Særlig viktig i denne sammenheng var Hiltgunt Zassenhaus.⁴⁴³

Fra kirkens side ble det fremholdt at den nye verden måtte bygges ved at kristendommen ble gjenreist som det bærende element i det vestlige samfunn, og anså det derfor som en av deres viktigste oppgaver å styrke kirken i Europa gjennom internasjonalt samarbeid.⁴⁴⁴ Det viktigste utgangspunkt for forsoning og samarbeid på tvers av landegrenser var kirkens kamp mot nazismen. Kirkekampen fortalte en historie der ulike kristne trossamfunn hadde stått sammen mot en felles fiende, og ble på mange måter selve grunnmuren i det økumeniske arbeid som den norske kirke for alvor begynte å engasjere seg i etter annen verdenskrig.⁴⁴⁵ På tross av at store deler av både den lutherske og den katolske kirke i Tyskland hadde latt seg nazifisere, ble dette i liten grad brukt mot de ”tyske trosbrødre”.⁴⁴⁶ *Kirke og Kultur* trakk derimot fram de tyske prestene som hadde protestert mot naziregimet, og fremhevet på den måten tyske kirkeledere som en del av den kristne, internasjonale motstand mot nazismen.⁴⁴⁷ Teolog og kirkehistoriker Einar Molland ga uttrykk for beundring for hva den tyske kirke hadde uttrettet, og hevdet det hadde vært avgjørende for den norske kirkes kamp at man hadde hatt erfaringene fra Tyskland å bygge på.⁴⁴⁸ På denne måten ble de få tilfellene i den tyske kirkes nære historie som kunne kalles heroiske fremhevet, i stedet for at det ble satt fokus på de

⁴⁴¹ Berggrav, ”Har vi sviktet tyskerne?”, *Kirke og Kultur*, 1947, s. 625

⁴⁴² Conrad Vogt-Svendsen, *Med Guds ord i fiendeland*, 1948, (se også artikkel i *Samtiden* 1945.)

⁴⁴³ Se kapittel 4.

⁴⁴⁴ Se for eksempel Arne Fjeldberg, ”Hva nå for kirken?”, Svein Hansen-Bauer, ”Kirkens enhet i en splittet verden”, Einar Molland, ”Kirkekampens Historie, Bernhard Seland, ”Tysklands lagnad og vårt ansvar”, i *Kirke og Kultur*, 1945.

⁴⁴⁵ Dvs. arbeid for økt samarbeid og forståelse mellom forskjellige kristne kirker og det teologiske studiet av forholdet mellom kirkene.

⁴⁴⁶ Molland, ”Kirkekampens Historie”, i *Kirke og Kultur*, 1945, s. 126.

⁴⁴⁷ Bare i 1945 ble det skrevet fem artikler i *Kirke og Kultur* som omhandlet den tyske kirkekampen, samt en rekke artikler som tok opp spørsmålet om nazismens vesen.

⁴⁴⁸ Molland, Einar, ”Kirkekampens historie”, *Kirke og Kultur*, 1945, s. 125.

mange tyske prestene som hadde latt seg nazifisere. Fortellingen om den kirkelige motstanden i Tyskland – nazismens hjemland – ga kirkene en særlig troverdighet som fredsgarantist, fordi den tydelig understreket at kristendommen kunne utgjøre en motgift til nazismen.

Det var særlig *Bekjennelseskirken* som ble viet oppmerksomhet, selv om også sentrale motstandsfolk fra den katolske kirken i blant ble trukket fram.⁴⁴⁹ For den norske kirke ble biskop Thophil Wurms offentlige protester og underskriftskampanjer mot eutanasi og jødeforfølgelsen et viktig symbol på den tyske kirkes kamp mot nazismen. Det samme kan sies om Martin Niemöller, som på grunn av sin motstand mot naziregimet hadde sittet i Sachsenhausen fra 1937 til 1945. De sentrale skikkelsene fra bekjennelseskirken inntok de ledende stillinger da det tyske protestantiske kirkeråd ble stiftet i Stuttgart i oktober 1945. Biskop Wurm ble rådets formann og Niemöller ble nestformann. Teolog Reidar Hauge var til stede som gjest, og skrev i den forbindelse en lengre artikkel i *Kirke og Kultur*.⁴⁵⁰ Den såkalte ”Stuttgart-erklæringen” ble av avgjørende betydning for det videre samarbeidet. Det tyske kirkerådet påtok seg her en del av skylden for nazismen, og innrømmet at deres kamp ikke hadde vært kraftig nok.⁴⁵¹ Hauge fremhevet at dette var overbeviste antinazister og tidligere KZ-fanger som uoppfordret påtok seg sin del av ansvaret.⁴⁵² Dette bidro til å styrke forestillingen om at den tyske protestantiske kirke utgjorde et ”annet Tyskland”. Stemmer fra dette ”annet Tyskland” slapp også til i *Kirke og Kultur*, som blant annet trykket flere taler og artikler av Niemöller.⁴⁵³

Høsten 1946 var Reidar Hauge på ny i Tyskland. Den optimistiske stemningen Hauge hadde møtt blant kirkens menn i Tyskland året før, hadde i det annet fredsår snudd til skuffelse.⁴⁵⁴ Hauge slo fast at denne skuffelse hang sammen med både ”de materielle og moralske forhold” i Tyskland. For det første la Hauge vekt på problemene med sult, underernæring og den store flyktingsstrømmen. For det andre ble blant annet spredning av kjønns sykdommer sett som et

⁴⁴⁹ Bekjennelseskirken hadde blitt dannet i 1934 da et mindretall brøt med den protestantiske kirken i Tyskland. Med blant andre biskop Teophil Wurm, Martin Niemöller, Karl Barth og Dietrich Bonhoeffer i spissen, nektet de å la seg nazifiseres og sverge troskap til ”Føreren”. Fra den katolske kirke var det særlig erkebiskopen av München Michael von Faulhaber som ble trukket fram, se for eksempel Molland, Einar, *Kirke og Kultur* 1945, s. 125.

⁴⁵⁰ Hauge, Reidar, ”Den tyske kirke i går og i dag”, *Kirke og Kultur* 1946, s. 13.

⁴⁵¹ Jfr. Teksten i Cristoph Kleßmann: *Die doppelte Staatsgündung. Deutsche Geschichte 1945-1955*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1991, s. 378

⁴⁵² Hauge, Reidar, *Kirke og Kultur*, 1946, s. 17.

⁴⁵³ Martin Niemöller, ”Tysklands ansvar i dag”, 1946, ”Frelse fra Nihilismen”, 1948, H. Grüber, ”Har vi sviktet Tyskerne?”, *Kirke og kultur*, 1947.

⁴⁵⁴ Hauge, Reidar ”Den tyske kirke i det annet fredsår”, *Kirke og Kultur*, 1946. s. 532

uttrykk for moralsk forfall blant det tyske folk. Mangel på bibler og trykksaker var stor, og den tyske kirke hadde et sterkt behov for kontakt med andre kirker. ”Det er klart at den tyske kirkes menn ikke minst ønsker kontakt med kirkene i Skandinavia”, slo Hauge fast⁴⁵⁵ Forholdet til den tyske kirke var imidlertid ikke problemfritt. Den norske kirke var særlig kritisk til den tyske kirkes tolkning av Luther om at kirken skulle følge myndighetene, og ikke bry seg med politikk. Fra norsk side ble dette sett som hovedgrunnen til at så mange tyske prester hadde sviktet. Likevel var det hos Hauge, og kirken for øvrig, en grunnleggende forsonende holdning. Det ble understreket at den tyske kirke hadde hatt langt verre forhold enn den norske,⁴⁵⁶ og at ”først når vi forstår disse vanskeligheter, kan vi også ha håp om å få dem til å forstå de innvendinger som vi synes vi må gjøre.”⁴⁵⁷

Tre ulike faktorer ble avgjørende i arbeidet med å formalisere kontakt mellom de to kirkesamfunnene. Kort tid etter krigen hadde for det første den norske kirke mottatt en gave fra den amerikanske lutherske kirke på en million dollar til gjenreisning av norsk kirkeliv. I den forbindelse hadde den norskamerikanske biskop Johannes Aasgaard henvendt seg til biskop Berggrav, med spørsmål om muligheten for at den norske kirke kunne bidra til gjenreisningen av det lutherske kirkesamfunn i Tyskland, noe Berggrav på det tidspunkt hadde avvist.⁴⁵⁸ På et møte sommeren 1947 ga representanten for de amerikanske lutheranere uttrykk for missnøye med det arbeidet *Den norske kirke* hadde utført for ”Amerika-gaven”, og ba om at noe av pengene ble brukt i Tyskland isteden.⁴⁵⁹ For det andre ble to økumeniske organisasjoner opprettet i henholdsvis 1947 og 1948: *Det Lutherske Verdensforbund* og *Kirkelig Verdensråd*. *Den norske kirke* ble medlem av begge disse organisasjonene, som hadde sitt hovedsete i Genève. Det samme ble den lutherske kirke i Tyskland, og det oppsto med andre ord en arena der representanter for de to kirkesamfunn kunne møtes og samarbeidet. En tredje faktor var opprettelsen av *Kirkens Nødhjelp* i oktober 1947, en aksjon som ble starten med det formål å hjelpe nødlidende i Tyskland.⁴⁶⁰ Her utviklet det seg et nært samarbeid mellom den protestantiske hjelpeorganisasjonen *Hilfswerk der Evangelischen Kirchen in Deutschland*, som ved siden av Sjømannskirken i Hamburg, ble den viktigste samarbeidspartner i Tyskland.

⁴⁵⁵ Hauge, Reidar, *Kirke og Kultur*, 1946, s. 546

⁴⁵⁶ Molland, *Kirke og Kultur*, 1945, s. 125.

⁴⁵⁷ Hauge, Reidar, *Kirke og Kultur*, 1946, s. 22

⁴⁵⁸ Tønnessen, Aud V., *Kirkens Nødhjelp – Bistand, tro og politikk*, Gyldendal akademiske, Oslo 2007, s. 27

⁴⁵⁹ Tønnessen: 2007, s. 27

⁴⁶⁰ Se kapittel 8

I 1948/49 ble det, med Conrad Bonnevie-Svendsen i spissen, tatt initiativ til å formalisere kontakten mellom de protestantiske kirkene i Norden og Tyskland. I denne sammenheng henvendte han seg til Halfdan Høgsbro som hadde vært leder for ”kirketjenesten for tyske flyktninger” i Danmark på slutten av krigen, og var en av hovedkreftene bak den danske innsamlingen til flyktninger i Tyskland. I Sverige var kontaktmannen Harry Johanson, leder av *Nordisk økumenisk institutt*, som under krigen hadde satt i stand hemmelige møter mellom representanter fra *Bekjennelseskirken* i Tyskland og kirkemenn fra de allierte land. *Nordisk-tysk kirkekonvent* ble stiftet på et møte i København 4. november 1949, og Bonnevie-Svendsen ble valgt som leder. Konventets ledelse skulle bestå av tre representanter fra hvert av de nordiske landa, og fem fra Tyskland.⁴⁶¹ På dette tidspunkt hadde den kalde krigen også begynt å virke inn på kirkens holdning. Det tyske skyldspørsmålet var nå kommet i annen rekke og et av kirkekonventets mål var også å hjelpe de isolerte protestantiske kirkene i DDR.⁴⁶²

Sammenfatning

Både *Arbeiderpartiet*, fagbevegelsen og kirken opprettet kontakten med sine representative tyske søsterorganisasjoner relativt kort tid etter krigen. Den viktigste forutsetningen synes å ha vært de personlige forbindelsene med et ”annet Tyskland” fra før og under krigen, og deres felles kamp mot nazismen. I tillegg fantes det en tanke om at deres ”partnere” i Tyskland måtte spille en avgjørende rolle i omskoleringen av det tyske folk og gjenreisningen av et tysk demokrati. Problemene med sonedelingen og konflikten mellom kommunistene og sosialdemokratene bidro til at i mindre grad utviklet seg et samarbeid mellom norsk og tysk fagbevegelse. Dessuten var det her færre personlige forbindelser å bygge på enn tilfelle var innen DNA og *Den norske kirke*, og blant annet i Alfreds Skars ”Inntrykk fra Tyskland” ble det gitt uttrykk en viss uvilje mot å beskjeftige seg med ”problemet Tyskland”. Solidariteten med søsterorganisasjonene førte ikke nødvendigvis til et mer positivt bilde av det tyske folk i sin helhet. Bildet av folket kunne i blant stå i direkte motsetning til det ”annet Tyskland”, men nettopp derfor ble det også ekstra viktig å støtte deres samarbeidspartnere i Tyskland. Kontakten bidro også til å skape et mer nyansert bilde, fordi en forestilling om et ensartet Tyskland vanskelig lot seg forene med realitetene i Tyskland

⁴⁶¹ Kristeligt Dagblad, ”Nordisk-tysk kirkekonvent”, 4/11-1999, <http://www.kristeligt-dagblad.dk/artikel/240237:Kronik--Nordisk-tysk-Kirkekonvent?highlight=kirker>, 2/10-2008

⁴⁶² Tønnesen: 2007 s. 36

Kapittel 8: Hjelpearbeid til den moralske og materielle nøden

Leveforholdene i Tyskland bedret seg svært lite de første to årene etter krigen. Til dels var dette et direkte resultat av den politikken som ble ført fra alliert hold. Demonteringen og de store restriksjonene innen industrien hindret økonomisk vekst. Tvangsflytting av tyske minoriteter, samt flyktningsstrømmen fra østsonen, førte til overbefolkning og at forholdene i vestsonene ble verre. Dessuten hadde særlig Storbritannia og Frankrike problemer med å oppfylle sine plikter i Tyskland på grunn av deres økonomiske stilling etter krigen.

Flere norske hjelpeaksjoner og organisasjoner ble opprettet som en direkte følge av nøden i Europa generelt og i Tyskland spesielt. Blant disse var *Europahjelpen*, *Kirkens Nødhjelp* og *Redd Barna*. I tillegg til slike private tiltak ble det bevilget penger til nødlidende i Europa fra statlig hold. Det fantes sterke motforestillinger mot å hjelpe tyskerne, og i starten gikk hjelpen fortrinnsvis til andre land. En Gallup fra november 1947 viste imidlertid at universalprinsippet om at ”alle sultne er like berettiget” hadde fått stor oppslutning i opinionen.⁴⁶³ Enkelte nevnte også Tyskland spesielt som det land hjelpen burde gå til. Hva skyldtes denne holdningsendringen?

Den svensk-tyske historikeren Jörg Lindner har skrevet om den svenske Tysklandshjelpen, og vist at det også fantes en politisk-ideologisk dimensjon.⁴⁶⁴ Det dreide seg om å oppnå en slags ”goodwill” hos de vestallierte, styrke deres stilling og å demme opp for kommunismen. Generelt kan man si at det svenske hjelpearbeidet kom fort i gang. Fra august 1945 prøvde *Hjälpkommittén för tyska och statslösa offer för kocationläger* å yte hjelp i Tyskland. I 1946 begynte *Demokratiska hjälpkommittén för Tyskland* sitt arbeid og sendte klær, sko, matvarer, medisiner, såpe, leketøy osv. i en verdi av 200 000 svenske kroner til – først alle okkupasjonssonene, fra slutten av året bare til de vestlige.⁴⁶⁵ Også *Danske Røde Kors* bidro med hjelp til Tyskland før, og i et lang større omfang, enn Norge.⁴⁶⁶

⁴⁶³ Lundestad: 1970, s. 33

⁴⁶⁴ Lindner, Jörg,: Den svenska Tysklands-hjälpen 1945-1959, Umeå: Acta Universitas Umensis 1988.

⁴⁶⁵ Müssene, Helmut, *Exil in Schweden, Politische und kulturelle Emigration nach 1933*, München: 1974

⁴⁶⁶ *Dansk Røde Kors* startet hjelpearbeid til det nødlidende Europa allerede sommeren 1945. Før det ble satt i gang Hoover-meals i april 1947 drev de bespising for 80 000 tyske barn i den amerikanske og britiske sonen. Etter den amerikanske hjelpen kom i gang ble antallet justert ned til 50 000. Tallene er hentet fra kronikk av Ida Munsterhjelm, Aftenposten 13/10-1947.

Jeg vil i dette kapittel redegjøre for utviklingen fram til likestilling av Tyskland på det humanitære området i Norge, og hvem det var som tok initiativ til den norske Tysklandshjelpen. Fantes det politiske og økonomiske motiver for den norske hjelpearbeidet? Med tanke på det fokus som ble lagt på den moralske eller åndelig gjenreisningen i Tyskland, er det også på sin plass å spørre seg hvilken rolle dette spilte i det humanitære hjelpearbeid. For å belyse hvorvidt hjelpearbeid uttrykker endringer i synet på Tyskland og tyskere vil også pressens holdninger bli trukket inn.

Det statlige og det private hjelpearbeid 1945-1947

Våren og sommeren 1946 ble den statlige hjelpen til nødlidende i Europa utvidet, og det ble vedtatt tre bevilgninger på til sammen 14 millioner kroner til innkjøp av matvarer. Den statlige hjelpen skulle formidles via *United Nations Relief and Rehabilitation Agency* (UNRRA). Det ble understreket at regjeringen ikke heftet noen betingelser ved hvor varene skulle sendes hen, og at UNRRA sto fritt til å sende varene der de fant at ”maten trengs mest.”⁴⁶⁷ Samtidig ble det innrømmet at det fra myndighetenes side ikke var blitt ”foreslått eller tilskyndet hjelp fra privat side [...] spesielt rettet mot Tyskland.”⁴⁶⁸ De midlene myndighetene selv bestemte over gikk i sin helhet til Finland.⁴⁶⁹ Videre ble det påpekt at det hadde vært særskilte regler for sending av gavepakker til Tyskland. Det hadde kun vært lov å sende pakker til nordmenn i Tyskland og i mai 1947 ble det lov å sende pakker til ”venner” i Tyskland.⁴⁷⁰ Pakkerestriksjonene skulle hindre at tidligere nazister og nazisympatisører skulle få hjelp. Først i juli 1947 ble regelverket endret slik at pakker kunne ”sendes til et hvilket som helst land”.⁴⁷¹ Til dels kom regelendringene etter påtrykk fra tidligere tysklandsfange og Venstrepolitiker Christian S. Oftedal.⁴⁷² Han var den politiker på Stortinget som oftest tok opp spørsmålet om hjelp til nødlidende i Tyskland, og som sterkest presset på for at norske myndighetene skulle likestille Tyskland på det humanitære området.⁴⁷³ Et argument fra Oftedals side var at pakkeforbudet også hindret at man kunne sende gaver til tidligere fangekamerater. Oftedal hevdet videre at det ”finnes ikke noe så slett argument mot nazismen

⁴⁶⁷ St. tidende, 7a, 1945-1946, s. 827 Det meste av varene som ble levert UNRRA gikk da også til Polen, dernest til Jugoslavia, Italia og Østerrike. Se St. meld. nr. 4, 1948, s. 2

⁴⁶⁸ St. tidende, 7a, 1945-1946, s. 827.

⁴⁶⁹ St. meld. 4, 1948, s. 2 se også Lundestad: 1970, s. 35

⁴⁷⁰ Lundestad: 1970, s. 35.

⁴⁷¹ St. mld. nr. 4, 1948, s. 2-3

⁴⁷² Lundestad: 1970, s. 35 se også Norsk Biografisk Leksikon, bd. 7, Oslo 2003, s. 105.

⁴⁷³ Se blant annet St. tidende 7a 1945-1946, s. 806, 21. mai 1946. Hans interpellasjoner ble også sitert i avisene: for eksempel Dagbladet 21/5-1946, Aftenposten 12/12-1946

som sult.”⁴⁷⁴ Slike utsagn fikk en ekstra tyngde når det kom fra folk som hadde sittet i konsentrasjonsleir, og som selv hadde kjent nøden på kroppen.⁴⁷⁵

Norges Røde Kors hadde under krigen stått for forsendelser av pakker til norske krigsfanger i Tyskland, og fra januar 1946 var de ”ansvarlig for formidlingen av standard-matpakker til norske statsborgere og norskfødte som oppholdt seg i den engelske eller den amerikanske sonen i det okkuperte Tyskland.”⁴⁷⁶ Generalsekretær i *Norges Røde Kors*, Arnold Rørholt, la på samme tid fram en plan for Forsyningsdepartementet om hjelpearbeid til Tyskland, Finland og tidligere tyskokkuperte land.⁴⁷⁷ Denne aksjonen, som skulle få navnet *Europahjelpen*, var et samarbeid mellom *Norges Røde Kors* og *Norsk Folkehjelp*. Ifølge historiker Hege Roll-Hansen ga Forsyningsdepartementet sin fulle støtte til planene, og la ikke skjul på at det ”kunne ligge en smule nasjonal reklame” i at Norge på tross av sin stilling etter krigen ytte slik hjelp.⁴⁷⁸ Fra myndighetenes side ble det imidlertid lagt vekt på at hjelpen ikke måtte gå på bekostning av *Nasjonalhjelpen*. For å hindre konkurranse ble det bestemt at *Europahjelpen* ikke skulle samle inn penger eller klær, men det ble gitt tillatelse til å sende bestemte matvarer.⁴⁷⁹ Innsamlingsaksjonen ble satt i gang 23. mai 1946, men i appellen som gikk ut til norske medier var ikke Tyskland nevnt blant de land hjelpen skulle gå til.⁴⁸⁰ Da den neste appellen gikk ut januar 1947 var det også gitt tillatelse til å sende klær og skotøy ut av landet.. Fremstillingen til Roll-Hansen er noe uklar angående i hvilke grad hjelpen også omfattet Tyskland. Noen omfattende hjelp til nødlidende i Tyskland på dette tidspunkt var det uansett ikke tale om.⁴⁸¹

Den norske kirke engasjerte seg også i det humanitære hjelpearbeidet. I oktober 1945 hadde *Menighetspleiernes Landsforbund* (ML) blitt stiftet for å samordne og fremme det sosiale hjelpearbeidet i menighetene. Leder i styret ble motstandsmannen og konsultativ statsråd for kirkesaker i Gerhardsens samlingsregjering i 1945, Conrad Bonnevie-Svendsen. På dette

⁴⁷⁴ Stortingsforhandlingene 7a 1945-1946, s. 807

⁴⁷⁵ Blant annet Odd Nansen, se nedenfor. Olav Larssen og Sogstad, se neste kap.

⁴⁷⁶ Roll-Hansen, Hege og Eva Helene Østbye, *Hjelp og beskyttelse, Flyktningerådet 1946-1996*, Oslo 1996 s. 20

⁴⁷⁷, Roll-Hansen og Østbye: 1996, s. 25

⁴⁷⁸ Roll-Hansen, Østbye: 1996, s. 25

⁴⁷⁹ Det var ikke lov å sende rasjonerte varer. Se Stortingsforhandlingene 7b 1947, s. 1657 (1. oktober 1947)

⁴⁸⁰ Aftenposten 24/5-1946, Appell fra Europahjelpen underskrevet Arne Rørholt og Rolf Hofmo. ”Det gjelder følgende land: Østerrike, Tsjekkoslovakia, Frankrike, spanske emigranter i Frankrike, Nederland, Polen, Ungarn, Hellas og Jugoslavia.”

⁴⁸¹ I Tønnessens fremstilling heter det at *Europahjelpen* ikke hadde omfattet Tyskland. Tønnesen: 2007, s. 26. Det samme skriver Arne M. Torgersen i sine erindringer. Torgersen: 1970, s. 64. De opplysninger som blir gitt i St.mld. 4 om restriksjoner i forhold til sending av varer til Tyskland peker også i den retning. Unntaket var norskfødte slektninger og venner.

tidspunkt forelå det ingen konkrete planer om hjelp til Tyskland fra kirkens side.⁴⁸² I trontaledebatten i desember 1945 satte Kristelig Folkepartiets representant og indremisjonsmann Nils Lavik søkelys på den store nøden i Tyskland, og hevdet det var galt å kreve krigsskadeerstatning fra et ”folk som er i oppløsning og drift, og dauden nær.”⁴⁸³ Den første oppgaven, hevdet han, måtte være å berge dette folket ”frå hunger, frå sott, frå dauden”. Det skulle imidlertid gå nærmere to år før kirken tok fatt på denne oppgaven.

Redd Barna i Norge ble opprettet i april 1946 etter initiativ fra svenske *Redda Barnen*. En av drivkreftene var formann i *Norges Barnevernsråd*, sogneprest og motstandsmann Ingvald B. Carlsen. *Redd Barna* ble opprettet som et arbeidsutvalg under *Barnevernsrådets internasjonale barnehjelp*.⁴⁸⁴ Utvalget skulle bestå av syv medlemmer, der tre skulle oppnevnes av Barnevernsrådet, de fire andre av de fire store humanitære hjelpeorganisasjonene: *Norges Røde Kors*, *Norske Kvinners Sanitetsforening*, *Nasjonalhjelpen for tuberkulose* og *Norsk Folkehjelp*. Motstanskvinne og pasifist Sigrid Helliesen Lund ble organisasjonens første formann, og Ingvald B. Carlsen ble nestformann. Fra 1948 ble *Redd Barna*s organisasjonsform endret, ved at de ”fire store” trakk seg ut. Arbeiderpartikvinnen Aase Lionæs ble valgt til ny formann i april 1948, og ifølge Helliesen Lund, var det først da det ble ”virkelig fart i arbeidet”.⁴⁸⁵

Mat og moral til nødlidende tyskere

Fra årsskifte 1946/47 ble det på amerikansk hold satt større fokus på den materielle nøden. Høsten 1946 utpekte Truman-administrasjonen den tidligere amerikanske presidenten Herbert Hoover til å lede en undersøkelse med særlig henblikk på matsituasjonen i de vestlige sonene i Tyskland. Rapportene som ble lagt frem var svært kritiske til den politikken som ble ført fra amerikansk side. En slik nedskjæringen av industrien som det ble tatt til ordet for i de foreliggende direktiver (JCS 1067) kunne, ifølge Hoover, ikke gjennomføres ”unless we

⁴⁸² Tønnessen: 2007, s. 27

⁴⁸³ St. tid. 7a 1945-1946, s. 53.

⁴⁸⁴ Ingvald B. Carlsen var under krigen et sentralt medlem av *Kristent Samråd*, og *Kirkefronten*. NBL-artikkel: http://www.snl.no/nbl/biografi/Ingvald_B_Carlsen/utdypning, 25/4-2009

⁴⁸⁵ Lund, Sigrid Helliesen, *Alltid underveis*, Oslo 1981, s. 133. Helliesen Lund spilte en viktig rolle i den sivile motstand, fra 1942 drev hun arbeidet med å hjelpe norske jøder over til Sverige. Se NBL-artikkel: http://www.snl.no/nbl/biografi/Sigrid_Helliesen_Lund/utdypning, 25/4-2009

exterminate or move 25 000 000 people out of it.”⁴⁸⁶ Fra april 1947 ble det satt i gang ”Hoover meals” som skulle brødfø tyske barn og unge i den amerikanske og britiske okkupasjonssonen, og sommeren 1947 kom det nye direktiver som fullførte de prinsipper Byrnes hadde lansert i Stuttgart september 1946.

Enkelte internasjonale aktører var imidlertid mer opptatt av den moralske nøden i Tyskland, enn av den materielle. En organisasjon som satte i gang tiltak for å reformere åndslivet i Tyskland, var *Moral re-armament* (MRA) eller *Moralsk opprustning*. Denne bevegelse sprang ut av Oxford-bevegelsen i USA, og hadde sitt hovedsete i Caux i Sveits. Idémessig lå den tett opp til det synet den norske kirke forfektet. Moralsk forfall ble ansett som årsak til nazismen, og det ble hevdet at demokratiet måtte forankres i ”ærbødigheten for Den Hellige” for å kunne fungere som en ”effektiv vaksine mot ny førerdyrkelse”.⁴⁸⁷ *Moralsk opprustnings* krav til det tyske folk var en ”fullstendig overgivelse til Gud, dypere enn den overgivelsen Hitler krevde.”⁴⁸⁸ Nazistene var slått militært og våpenkrigen var over, mens ”idékrigen fortsatte med økt voldsomhet”, het det.⁴⁸⁹ Denne ideologiske krigen skulle kjempes med nye våpen, fortrinnsvis musikk, sang og skuespill.

Fra 15. juni til 15. september 1947 ble det avholdt en stor konferanse i Caux med om lag 1300 deltagere til stede. MRA hadde klare tilhengere i Norge, langt utover de kristne miljøer, og til sammen var nærmere 150 nordmenn til stede på konferansen.⁴⁹⁰ Blant dem var Torjus Graver som rapporterte fra Caux i *Arbeiderbladet*. Han omtalte riktignok konferansen som ”sommerens merkeligste”, men grunnen til det var dens sammensetning, ikke budskapet.⁴⁹¹ Det mest merkelige er egentlig at Graver var svært positiv til MRAs kristen-demokratiske propagandaprogram, og mente den norske arbeiderbevegelsen burde ta del i dette arbeidet. Det ble begrunnet med felles mål om å ”skape mennesker som er villige til å gjøre sitt beste uten å være truet av diktaturets bånd eller økonomiske trykk.” Det er nærliggende å se Gravers positive syn på MRA i sammenheng med den økende skepsisen til Sovjet. MRA var

⁴⁸⁶ Hoover, Herbert, *The President's economic mission to Germany and Austria, report no. 3*, 18/3-1947, s. 12 http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/marshall/large/documents/pdfs/5170.pdf#zoom=100, 5/4-2009

⁴⁸⁷ Skard, Eiliv, *Det gjelder Europa*, 1948, s. 61

⁴⁸⁸ Skard: 1948, s. 52

⁴⁸⁹ Skard: 1948, s. 18.

⁴⁹⁰ Tallet er hentet fra en artikkel i *Arbeiderbladet* av Torjus Graver som selv deltok på konferansen, *Arbeiderbladet*, 11/9-1947. Oxford-bevegelsen hadde hatt mange tilhengere i Norge på midten av 1930-tallet. MRA fikk igjen stor popularitet på 50-tallet i kampen mot kommunismen. Dahl, Hans Fredrik: 2001, s. 245

⁴⁹¹ Konferansen samlet folk fra 33 ulike nasjoner, på tvers av sosiale og politiske skiller. Torjus Graver i *Arbeiderbladet*, 11/9- 1947

svært kritisk til kommunismen, og opptatt av å omvende tyskere før kommunismen tok dem. En annen som engasjerte seg sterkt i dette arbeidet var professor i klassisk filologi Eiliv Skard, som i 1948 ga ut boken *Det Gjelder Europa* etter å ha fulgt MRAs arbeid i Tyskland. Ifølge Skard kunne ikke Tyskland gjenreises økonomisk om ikke tyskerne ble foret med nye ideer og fikk en ny innstilling. I *Moralsk opprustning* fant Skard ”ideologienes svar på Marshallplanen”.⁴⁹²

1. juli 1947 avsluttet UNRRA sine matutdelinger til fem millioner barn i Mellom-Europa som daglig hadde fått et måltid mat på 750 kalorier. Avviklingen førte til en kraftig forverring av forholdene i Tyskland. I august meldte *Arbeiderbladet* at de rapporter som blant annet kom inn fra *Norsk Folkehjelp* og *Norges Røde Kors* viste ”gruoppvekkende forhold.”⁴⁹³ ”Barna spiser grass, jord og stein for i det minste å få litt vomfyll”, het det videre. Høsten 1947 fikk Europahjelpen også høve til å samle inn penger, og 20. september ble det sendt ut et stort opprop om en landsomfatende innsamling gjennom pressen og kringkastningen. Avisene publiserte beskrivelser fra Tyskland og Sentral-Europa skrevet av presseansvarlig for Europahjelpen Ida Munsterhjelm.⁴⁹⁴ I løpet av høsten kom det inn omkring 14 millioner kroner.

Norskamerikaneren Arne M. Torgersen hadde etter krigen arbeidet for den amerikanske hjelpeorganisasjonen CARE i den franske sonen i Tyskland.⁴⁹⁵ Dette arbeidet ble også avsluttet i 1947. Sommeren samme år fikk Torgersen i oppdrag av den franske generalen Coulon å reise til de nordiske landene for å forsøke å vekke interesse for hjelpearbeid i den franske sonen. Dette initiativet førte til at styremøtet i *Menighetspleiernes Landsforbundet* i oktober 1947 vedtok at det skulle settes i gang en aksjon for nødlidende i Tyskland.⁴⁹⁶ Aksjonen fikk navnet *Kirkens Nødhjelp*. Conrad Bonnevie-Svendsen ble valgt til formann for aksjonsutvalget, Henrik Hauge ble nestleder og Andreas Grasmo, med bakgrunn fra KFUM ble sekretær.⁴⁹⁷ I samarbeid med Bonnevie-Svendsen og Grasmo, utarbeidet Torgersen en

⁴⁹² Skard: 1948, s. 14.

⁴⁹³ *Arbeiderbladet*, 8/8-1947

⁴⁹⁴ Roll-Hansen og Østbye: 1995, s. 29

⁴⁹⁵ Cooperative American Remittance to Europe. CARE-pakkene var militære kamprasjoner, et lager amerikanske myndigheter nå ønsket å kvitte seg med. Se Torgersen: 1970, s. 9.

⁴⁹⁶ Torgesen, Arne M., *Vi kalte henne Pim – Møte med flyktingeskjebner*, Cappelen, Oslo 1970, s.55

⁴⁹⁷ De øvrige medlemmene kjente hverandre fra motstandskampen. Det var lærer Hans Høeg som hadde vært sentral i kristent samråd, økonom Sam Knutzen som under krigen var HLs rapportskriver og Niels Juell (Hvem han var er uvisst, se Tønnessen: 2007, note 13 til kapittel 2, s. 290).

plan om bespisning som ble lagt fram for *Europahjelpen*.⁴⁹⁸ Planen ble godkjent og Arne Torgersen ble ansatt av ML og *Europahjelpen* som deres representant i Tyskland. I desember 1947 dro Grasmo og Torgersen til Tyskland for å forberede arbeidet, og den første kontinuerlige bespisning ble satt i gang 23. mars 1948 i Freiburg, Ludwigshafen og Mainz.⁴⁹⁹ 11 500 barn skulle få tran en gang daglig, 6000 eldre skulle få sild og 1000 studenter skulle få sild to ganger i uken. I tillegg til bespisningen gikk noe av de innsamlede pengene til støtte for barnehjem, gamlehjem, og ulike hjem for mødre, flyktninger og studenter. Klær ble samlet inn og sendt nedover. Det ble også ordnet slik at norske familier kunne sende pakker direkte til trengende. Tanken var at personlige og nære bånd ville bidra til forsoning. Det dreide seg om lag 1300 slike gaver de første årene.⁵⁰⁰ Det norske bidraget må kunne sies å ha vært en dråpe i havet med tanke på den nøden som hersket blant Tysklands nærmere 70 millioner innbyggere. Det bør også påpekes at det var langt mindre enn den hjelpen Sverige og det tidligere tyskokkuperte Danmark bidro med.

I april 1948 var Torgersen på besøk i Norge, og i den forbindelse brakte *Verdens Gang* et lengre intervju med ”tranonkelen”. Avisen slo opp på førstesiden at *Europahjelpen* alt hadde begynt å virke. Virkningene kan her fortelle noe om motivene for hjelpen. På den ene siden ble det meldt om klar helsemessig bedring, særlig blant barna. På den andre siden hadde det norske arbeidet ”vakt tyskerne til ettertanke”, som det het.⁵⁰¹ Sild og tran var på den måten også et norsk bidrag til oppdragelsen av det tyske folk. Torgersen hadde videre brakt med seg flere tyske aviser for å vise hvordan hjelpen ble mottatt. Her ble det trukket fram at Norge hadde lidd stort under krigen, og at mange av hjelpearbeidets forkjempere var tidligere konsentrasjonsleirfanger. Særlig Odd Nansens navn gikk igjen. På den måten var også hjelpen en slags nasjonal reklame, som kunne styrke bilde av Norge som en humanitær stormakt, og som ”Nansens fødeland”.⁵⁰² Odd Nansens bok om oppholdet i konsentrasjonsleir ble i 1948 oversatt til tysk, etter initiativ fra Arne M Torgersen, og i 1949 ble *Europahjelpens* kultursatsning offisielt åpnet, med en påfølgende fordragsturné av Nansen. Dette var også et bidrag til omskoleringen i form av opplysningsarbeid om nazistenes forbrytelser.

⁴⁹⁸ *Verdens Gang* 7/4-1948, artikkel av Ida Munsterhjelm

⁴⁹⁹ I 1947 var forholdene i førstnevnte by svært dårlig, de daglige rasjonene lå et sted mellom 800 og 1000 kalorier. Ved hungerskatastrofer blir 2100 kalorier anbefalt som et minimum. Tønnessen: 2007, s. 32.

⁵⁰⁰ Tønnessen: 2007, s. 32

⁵⁰¹ *Verdens Gang*, 24/4-1948

⁵⁰² Dvs. ikke først og fremst Odd Nansens hjemland, men hans fars.

I forbindelse med Grasmos opphold i Tyskland i desember 1947 skrev han en lengre rapport der han også var tydelig rystet over den moralske og åndelige nøden. Det ble fortalt om svartebørs, abort og ungdom som drev rundt, og at det i den sammenheng var viktig at kirken engasjerte seg.⁵⁰³ At kirkens arbeid ble lagt inn under *Europahjelpen*, bidro antagelig til å dempe det moralske og åndelige aspektet ved hjelpen. Dessuten bidro det til at deres arbeid fulgte et universalprinsipp om at alle var likeberettiget til å motta hjelp uansett tro eller politisk tilhørighet.⁵⁰⁴ Her skilte *Kirkens Nødhjelp* seg fra tilsvarende lutherske hjelpeorganisasjoner i Sverige og Danmark, som fortrinnsvis ga hjelp til tyske lutheranere.⁵⁰⁵

I 1947 startet *Redd Barna* et flyktningsprosjekt under ledelse av Eva Wiik i Tsjekkoslovakia, og fra 1948 i Tyskland og Østerrike. Barn fra de kriserammede landene fikk opphold hos norske fosterfamilier i 3 til 6 måneder. Hvor mange barn det var snakk om er noe uklart. I *Historien om Redd Barna* heter det at det alt i alt kom nærmere 2000 barn til Norge på disse to årene.⁵⁰⁶ Dette stemmer ikke overens med de opplysningene som blir gitt i Aase Lionæs biografi. Med referanse til et intervju med Lionæs i *Arbeiderbladet* fra september 1950 blir *Redd Barnas* arbeid i perioden 1948 til 1950 oppsummert på følgende måte: ”Kortere opphold for 280 flyktningsbarn, vesentlig fra Vest-Tyskland, 200 gavepakker sendt hver måned til barn [...] i Tyskland og Østerrike, og mange tonn med klær, leker og hermetikk sendt til barn i flyktingsleirer.”⁵⁰⁷ I 1949 startet et nytt prosjekt hvor det ble bygd tre daghem for flyktningsbarn i Kiel, Ratekau ved Lübeck og Hamburg. Daghemmene sto ferdig i 1952.⁵⁰⁸ I dette arbeide sto Tove Tau, gift med den tysk-jødiske forfatteren Max Tau, sentralt. Sigrid Helliesen Lund var også engasjert i *Fredsvenners Hjelpetjeneste* som satte opp tre barne- og ungdomshjem i Köln, Hamburg og Holm Seppensen sør for Hamburg. Jörg Lindner har vist at det i det svenske arbeidet også var visse moralske innslag, særlig omkring renslighet/punktlighet.⁵⁰⁹ Det er ikke gjort noe helhetlig undersøkelse av berlinerbarna i Norge, og det er vanskelig å si i hvilke grad dette spilte inn i det norske arbeidet.⁵¹⁰

⁵⁰³ Tønnessen: 2007, s. 30

⁵⁰⁴ Verdens Gang, 7/4-1948, se Tønnesen: 2007, s. 37

⁵⁰⁵ Tønnesen: 2007, s. 28

⁵⁰⁶ Larsen: 2007, s. 25, Derav 200 tsjekkiske barn i 1947. Ingen kilde er oppgitt.

⁵⁰⁷ Linder, Doris H. Aase Lionæs – *En politisk biografi*, Det norske Arbeiderparti, Oslo 1997, s. 72. Dato for avisintervjuet er ikke oppgitt.

⁵⁰⁸ Larsen, Leif, *Historien om Redd Barna – Medlemsorganisasjonen 1946-2006*, Oslo 2007, s. 25-26 (Husene står der enda: Norwegenheim i Hamburg)

⁵⁰⁹ Lindner: 1988, s. 91-93

⁵¹⁰ Det drives/har blitt drevet et tysk prosjekt omkring Berlinerbarna av Stefan Gammelien, I september 2008 var det gjort intervjuer med omkring 100 personer, ingenting har blitt publisert ennå. En kort rapport finnes her: <http://www2.hu-berlin.de/for:n/themen/projekt.html>, 29/4-2009.

Nøden i Tyskland i norsk presse 1947-1948

Fra 1947 ble det noe lettere å få innreisetillatelse til Tyskland, noe som førte til stor økning i Tysklandsreportasjer i norske medier. Tysklandsbrevene ble svært populære, og preget både aviser, tidsskrifter og litteraturen.⁵¹¹ Den mest slående fellesnevneren for disse reportasjene var beretninger om ruiner, nød og de store flyktningsstrømmene fra øst.

De som la mest vekt på dette i *Arbeiderbladet* var tidligere konsentrasjonsleirfanger, slik som blant andre Per Sogstad og Olav Larssen. Sogstad mente å kjenne igjen den mentaliteten som preget de fleste tyskerne i 1947 fra sitt opphold i fangeleire, ”hvor til visse tider hele den åndelige virksomheten var begrenset til samtaler om dagens suppe, krigens gang eller befrielse.”⁵¹² De tidligere KZ-fangene visste altfor godt hva sult og usikkerhet om fremtiden kunne gjøre med et menneske. Derfor var de til dels mer tilbøyelig til å bære over med den manglende skyldfølelse blant det tyske folk, eller de tyskere som påsto at engelskmennene ønsket å sulte dem ut. Først når den verste nøden var borte og tyskerne øynet håp for fremtiden, kunne det bli snakk om tyskernes ansvar.

Mange av de tidligere Tysklandsfangene hadde som nevnt også opplevd et ”annet Tyskland” i leirene. Enkelte av de norske fangene i Sachsenhausen hadde dessuten vært med og drevet hjelpearbeid i fangenskap. På grunn av Røde Kors-pakkene var de norske fangene (fra 1943) bedre stilt enn mange andre, og det ble samlet inn matvarer som ble gitt videre til fanger som trengte det mer.⁵¹³ En viss rolle kan også Hilgunt Zassenhaus ha spilt. Hun kom til Norge sommeren 1947, det samme gjorde hennes bok. Hun påpekte blant annet i et intervju i *Aftenposten* at ”demokrati uten brød er en vanskelig sak.”⁵¹⁴ Tidligere tukthusfange Sigurd Jakobsen omtalte boka ”som et stikk i samvittigheten”, og påpekte videre at for nordmenn hadde krigen begynt å komme på avstand: ”Vi er så mette og gode – enkelte begynner å bli feite”, erkjente han.⁵¹⁵ Selv om det fremdeles var rasjonering og den økonomiske veksten hadde stagnert, led ikke nordmenn noen akutt nød i 1947.

⁵¹¹ Unntaket var *Friheten*, der denne type reportasjer var lite utbredt. Deres Tysklandsdekning i denne perioden bygde stort sett på informasjon fra Moskva og fra tyske kommunister.

⁵¹² *Arbeiderbladet* 18/6-1947. Han understreket at det ikke kunne trekkes noen sammenligning for øvrig til fangeleirene, og at det ikke var de alliertes mening å sulte ut tyskerne slik enkelte tyskere kunne hevde.

⁵¹³ Ottosen: 2008 (1990), s. 255.

⁵¹⁴ *Aftenposten*, 16/5-1947

⁵¹⁵ *Arbeiderbladet*, 18/11-1947

Jakobsens bilde av tilstanden i Norge anno november 1947 står i sterk kontrasten til Olav Larssens beskrivelser av arbeiderne i Ruhr-området tre måneder senere. Han hevdet at mange av dem så ut som ”fanger i konsentrasjonsleirene på det stadiet like før muselmann-tilværelsen.”⁵¹⁶ Arbeiderne her levde utvilsomt under svært harde forhold. For bedre å forstå hvorfor det nå ble satt fokus på dette i norske medier, er det hensiktsmessig å se på den økonomiske utviklingen i Europa i denne perioden. De to første fredsårene hadde norsk og europeisk økonomi vært preget av vekst. Denne veksten stagnerte fra vinteren 1946/47, og det påfølgende året ble økonomisk sett det mest kritiske etter krigen. Som Lundestad har påpekt førte dette til en bevissthet om Tysklands økonomiske betydning for Europas videre gjenreisning.⁵¹⁷ Norske politikere og de fleste avisene samlet seg om det syn at ”Tysklands økonomiske stilling var en av hovedgrunnene til sammenbruddet av de europeiske lands handelssystem”.⁵¹⁸ Det var opplagt at en industriell gjenreisning av Tyskland ikke lot seg gjennomføre så lenge flesteparten av de tyske arbeiderne sultet.⁵¹⁹

I Olav Larssens reportasjer spilte også motsetningene mellom stormaktene en viktig rolle. Det ble direkte uttalt at ernæringskrisen i Tyskland var blitt ”et ledd i drakampen mellom øst og vest” og at kommunistene søkte ”å skaffe seg en politisk gevinst på nøden og matmangelen.”⁵²⁰ Det nye fiendebildet ble understreket ved at 6500 tyske sosialdemokrater var ”forsvunnet” og meldt savnet i østsonen. De var blitt fengslet og mange av dem var blitt plassert i Sachsenhausen, Buchenwald og andre leire som var ”i bruk som konsentrasjonsleire nå som under Hitler-styret.”⁵²¹ I tillegg ble det rapportert om 3 millioner flyktninger som var kommet fra østsonen. Videre hevdet Larssen at forholdene i Tyskland var stort sett som forventet, men med en stor overraskelse: Det var ”nesten ikke et spor igjen av den storslagne nazistiske bevegelse.”⁵²² Også britisk etterretning bekreftet at noen varulv-bevegelse fantes ikke. Nazismen var knust, mens kommunismen derimot ble ansett som en høyst levende trussel.

⁵¹⁶ Arbeiderbladet, 29/1-1948

⁵¹⁷ Lundestad: 1970, s. 38,

⁵¹⁸ Lundestad: 1970, s. 42

⁵¹⁹ Arbeiderbladet 29/1-1948

⁵²⁰ Arbeiderbladet, 29/1-1948

⁵²¹ Arbeiderbladet, 28/1-1948

⁵²² Arbeiderbladet, 30/1-1948

Tysklandsbrevene til forfatter og journalist Odd Eidem i *Verdens Gang* satte også fokus på nøden. Eidem hadde jobbet som sekretær i *Nansenhjelpen* i perioden 1938-1940.⁵²³ Dessuten hadde han vært tilknyttet et miljø med tyskspråklig eksilforfattere i Amsterdam før krigen, og fungert som redaktør for bladet denne gruppen ga ut. Forbildet var Carl von Ossietzkys tidsskrift "Die Weltbühne".⁵²⁴ Hans opphold i Tyskland forsommeren 1947 resulterte også i boken *Varm aske* som kom ut i august samme år.⁵²⁵ "Med folk som ikke er mette, kan en ikke lage noe demokrati", lød Eidems enkle dom.⁵²⁶ Dragkampen mellom stormaktene spilte også en stor rolle i Eidems bok. Han fryktet at Tyskland på grunn av konflikten mellom øst og vest, igjen ville bli åsted for katastrofer.⁵²⁷ I bibelske vendinger, med referanser til Johannes åpenbaringer, var det et dystert bilde som ble malt i avslutningskapitlet. Eidems betraktninger ble også svært godt mottatt i *Vårt land* og *Kirke og Kultur*, det samme gjaldt den svenske forfatteren Stig Dagermans *Tysk Høst*. Øivind Seip Berggrav gjenga seks sider fra sistnevntes bok i *Kirke og Kultur*. Begge disse bøkene bygde på tankegang om at hvis "nazismen og krigen var dårlige pedagoger, så er sulten og håpløsheten ikke bedre."⁵²⁸ Behovet for en ny pedagogikk ble tydeliggjort av trusselen fra øst.

Sammenfatning

Myndighetene la hindringer i veien for hjelpearbeidet og det fantes på grunn av varemangel særbestemmelser angående pakkesendinger til Tyskland fram til sommeren 1947. Det humanitære hjelpearbeidet kom av den grunn sent i gang. Det kan imidlertid spørres om dette bare skyldes slike faktorer – eller om ikke tanken om at tyskerne fortjente å bli straffet også med sult og elendighet spilte en rolle. Når hjelpen kom gjorde også en annen faktor enn den humanitære seg gjeldende, nemlig den stadig økende konflikten mellom øst og vest. Lindner påpeker for Sveriges del at det fantes en tanke om at mindre sult og nød ville føre til mindre oppslutning om kommunismen. Å bekjempe nøden ble et ledd i oppdemmingen mot Sovjet, og også Marshall-hjelpen fikk en slik funksjon. For svenske myndigheter var det også nødvendig med en forbedring av landets internasjonale reputasjon etter

⁵²³ Nansenhjelpen ble stiftet etter et initiativ av germanistikkprofessor Fredrik Paasche i februar 1937, som en hjelpeorganisasjon for statsløse.

⁵²⁴ NBL-artikkel på nett, http://www.sn.no/nbl_biografi/Odd_Eidem/utdypning,

⁵²⁵ Eidem, Odd, *Varm Aske*, Oslo: Dreyers Forlag 1947,

⁵²⁶ Eidem: 1947, s. 13

⁵²⁷ Eidem: 1947, s. 175

⁵²⁸ Seip Berggrav *Kirke og kultur*, 1948. s. 50 ff. Stig Dagermans bok var ifølge den tysk-svenske litteratur- og eksilforskeren Helmut Müssener "den første store boken" i Sverige om Tyskland etter krigen. Helmut Müssener: *Exil in Schweden, Politische und kulturelle Emigration nach 1933*, München 1974, s. 320.

”nøytralitetspolitikken” under krigen. Det humanitære arbeidet var i så måte viktig, og aktiviteten kom tidligere i gang og var langt mer omfattende i Sverige.⁵²⁹

Med det store nøden i 1947 og 1948 ble bildet av tyskerne mer menneskelig, og det var bred enighet om at de var likeberettiget til hjelp. I avisene ble nødlidende tyskere fremstilt på en annen måte enn tidligere. Tanken om at de materielle forholdene måtte endres for å bygge et tysk demokrati hadde tidligere først og fremst blitt hevdet av arbeiderbevegelsen, mens de borgerlige (inkludert kristen-Norge) hadde hevdet at tyskerne først trengte en ny ånd. Den tanken ble nå forlatt. Hjelppearbeidet i Tyskland kom imidlertid neppe som en følge av en nasjonal humanitær bølge. Initiativet til hjelpen kom hovedsakelig fra folk som tidligere hadde engasjert seg i humanitært hjelpearbeid gjennom *Nansenhjelpen*, aktive motstandsfolk, og folk som på grunn av sin motstand mot nazismen hadde sittet flere år i tysk fangenskap. Flere av dem hadde gjennom det også personlige forbindelser til et ”annet Tyskland”. At regimet i øst nå ble oppfattet som en reell trussel mot demokratiet, bidro antagelig til at nordmenn nå kunne samle seg om hjelpen til Tyskland.

⁵²⁹ Lindner: 1988.

Kapittel 9: Tyskland og tyskere i norsk offentlighet 1947 til 1949

Fra 1947 dukket det opp flere nye tyske stemmer i den norske offentligheten. Den nevnte økningen av reisebrev fra Tyskland i aviser og tidsskrifter var her en viktig faktor, fordi de gjerne refererte konkrete møter og intervjuer med tyskere. En annen faktor var at kulturlivet i Tyskland i noen grad begynte å røre på seg. Dette var naturlig nok svært begrenset etter krigen. Den store mangelen på papir, gjorde det for eksempel vanskelig å gi ut bøker og tidsskrifter. Det kom imidlertid ut enkelte bøker både i Tyskland og fra tyskere som hadde vært i eksil og som nå hadde slått seg ned andre steder. På tross av problemer med lokaler på grunn av ødeleggelsene, begynte dessuten teaterlivet i Berlin å blomstre. Det sentrale spørsmål i denne fremstilling er hvordan slike faktorer preget bildet av tyskerne, og i hvilke grad de nye stemmene kunne bidra til mer forsonende holdning.

Pressens holdning til den politiske behandlingen av Tyskland i perioden 1947 til 1949 er godt dekket i Geir Lundestads arbeid, og dette vil derfor kun i begrenset grad bli tatt opp her. To forhold, som også blir behandlet av Lundestad, vil imidlertid bli kommentert. For det første vil jeg undersøke pressens dekning av Kurt Schumachers tale i Oslo i november 1947. Hans norgesbesøk skapte til dels sterke reaksjoner. Mitt fokus vil her ligge på hva disse reaksjonene kan fortelle om forestillingene om det tyske. For det andre nådde konflikten mellom øst og vest et foreløpig høydepunkt sommeren 1948 da Sovjetunionene stengte alle innfartsveier fra vestsonen til Vest-Berlin. Berlinblokadenes virkning på holdningene til tyskerne er også behandlet av Lundestad, og han konkluderer med at krisen bidro til en mer forsonende holdning i samtlige aviser uten om *Friheten*.⁵³⁰ Jeg vil nedenfor kort redegjøre for pressenes reaksjoner på krisen, og komme med noen bemerkninger til Lundestads fremstilling.

Tysklandsreportasjer og nye tyske stemmer i norsk offentlighet

De nevnte Tysklandsreportasjene til Odd Eidem i *Verdens Gang* var et viktig bidrag for å orientere seg i hva som beveget seg i tysk åndsliv. Eidem var selv forfatter og ikke først og fremst opptatt av politikk, men av kultur. Gjennom sitt samarbeid med tyske eksilforfattere i

⁵³⁰ Lundestad: 1970, s. 84 ff.

Amsterdam før krigen, hadde han dessuten god kjennskap til tysk kulturliv, og han skrev inngående om blant annet tysk litteratur og diktning, teatrene i Berlin og de nye tidsskriftene og avisene.⁵³¹ Eidem var dessuten til stede ved en tilstelning i anledning den tyske dikterinnen Anna Seghers hjemkomst fra eksiltilværelsen i Mexico.

Eidems reportasjer var kjennetegnet ved at han trakk få konklusjoner, men isteden lot tyskerne selv fortelle.⁵³² På denne måten kom også alle motsetningene og forskjellighetene som eksisterte tydelig fram. Det ble med andre ord ikke presentert et bildet av et ensartet og uniformert Tyskland, men snarere et bildet som viste at det fantes ulike stemmer og motstridende krefter i Tyskland som alle andre steder. Under overskriften ”Tysklands to verdener” tok han for eksempel opp problemet med svartebørshandelen i Berlin. Mens flesteparten av byens befolkning led stor nød, fantes det også de såkalte ”die Schieber” som gjorde gode penger på svartebørsen.⁵³³ Eidem deltok i også i ulike debatter, blant annet på et møte med 14-15 tyske studenter.⁵³⁴ I reportasjen til Eidem var det her utelukkende de tyske ungdommen selv som hadde orde, og deres syn som ble lagt fram.

Slike konkrete møter sto sentralt i svært mange av tysklandsbrevene, og bildet av tyskerne ble på mange måter mer menneskelig.⁵³⁵ Det er imidlertid viktig å understreke at det her er tale om tendenser og at lang fra alle var like opptatt av enkeltindivider. Alv G. Schjelderup skrev for eksempel to lengre kronikker i *Verdens Gang* i mars 1947, der han søkte å besvare spørsmålet ”hva tenker tyskeren – innerst inne?”.⁵³⁶ Som bruken av bestemt form entall indikerte, ”tyskeren”, var det ikke her nyansene og meningsforskjellende som stod i fokus. Svaret på spørsmålet var i følge Schjelderup at ”tyskeren tenker absolutt ikke – han bare reagerer”. Den eneste gangen det ble liv i tyskeren var når samtalen dreide seg om Sovjetsamveldet. Da bekjente han i følge Schjelderup ”med åpenlys skadefryd [...] at han lengter etter den ’3. verdenskrig’.” Mens stadig flere reportasjer la vekt på møte med konkrete tyskere, fantes det enkelte som Schjelderup som var mest opptatt av å konstruere en abstrakt tysker ved å generalisere fra sine (begrensede) inntrykk.⁵³⁷

⁵³¹ Se også kapittel 8

⁵³² *Verdens Gang*, 16/7, 18/7 og 26/7- 1947. Se også Eidem, Odd, *Varm aske*, Oslo: Dreyers Forlag 1947

⁵³³ *Verdens Gang*, 3/6-1948

⁵³⁴ *Verdens Gang*, 26/7-1948

⁵³⁵ Som tidligere vist var dette blant annet fremtredende i *Arbeiderbladet*. Se kapittel 7 og 8

⁵³⁶ *Verdens Gang*, 4/3-1947

⁵³⁷ Eneste tyskere han konkret refererte til var en tyskjødisk kvinne han hadde møtt i London, som hadde mistet all tro på sine tidligere landsmenn, og en kontordame ved det første militære hotell han kom til, som klaget over den allierte okkupasjonspolitikken. *Verdens Gang* 4/3-1947

I *Varm aske* ga Eidem en oversikt over litteratur om det ”andre Tyskland” som var blitt skrevet på tysk side etter krigen. Mange av bøkene var skrevet av folk som hadde vært tilknyttet den militære opposisjonen mot Hitler og 20. juliattentatet. En av dem var Ulrich von Hassel som hadde deltatt i planleggingen av den militære motstanden. Han var ikke aktiv i attentatforsøket, men ble likevel arrestert og dømt til døden. Hans dagbøker, *Aufzeichnungen Vom andern Deutschland*, ble utgitt etter krigen. Fabian von Schlabrendorff, hadde som tidligere nevnt stått bak forsøket på sprengning av Hitlers fly den 11. mars 1943.⁵³⁸ Han utga *Offiziere gegen Hitler*, skrevet fra en offisers synspunkt. Den tyske diplomaten og etterretningsoffiseren Hans Berndt Gisevius utga etter krigen *Bis zum bittern Ende*. Gisevius var tilknyttet Abwehr, kretsen rundt Canaris. Rudolf Pechel som etter krigen var tilknyttet CDU, utga i 1947 boken *Deutsche Widerstand*. Før krigen hadde han vært redaktør for tidsskriftet ”Deutsche Rundschau”, og skrevet en rekke kritiske artikler om nazistene.⁵³⁹ Han ble fengslet i 1942 og satt til rett før krigens slutt.

Et problem med disse bøkene var, ifølge Eidem, at de først og fremst fortalte om antinazistiske tyskere innen storborgerskapet: godsherrer, adelsmenn og offiserer.⁵⁴⁰ På tross av deres motstand mot Hitler kunne det som tidligere nevnt settes spørsmålsteget ved det demokratiske sinnlag til flere av dem.⁵⁴¹ Oppkomsten av disse bøkene bidro imidlertid til at det også ble satt søkelys på andre deler av den tyske motstanden. Eidem påpekte for eksempel det urettferdige i at kommunistenes og sosialdemokratenes motstand – de som hadde ”ofret mest” – ikke var nevnt i Pechels bok, og trakk fram boken *Den 20. juli* skrevet av sosialdemokraten Denke.⁵⁴²

Thomas Mann hadde blitt viet en del oppmerksomhet av norske medier allerede i 1945 da han fylte 70 år.⁵⁴³ Selv om *Aftenposten* omtalte han som en av tidens store humanister, var han på mange måter for intellektuell til spille en stor rolle som forsoner.⁵⁴⁴ Gjennom hans år i eksil i Amerika hadde han til dels også mistet troen på sine tidligere landsmenn, og i *Dagbladet* ble

⁵³⁸ Se kapittel 5

⁵³⁹ Max Tau var litteraturkritikker i dette tidsskriftet.

⁵⁴⁰ Eidem: 1947, s. 141 ff.

⁵⁴¹ Se kapittel 5

⁵⁴² Eidem: 1947, s. 141 ff.

⁵⁴³ Arbeiderbladet, 6/7-1945, Friheten 21/11-1945 og Aftenposten 21/11-1945, se også VG 2/4-1946

⁵⁴⁴ Aftenposten 21/11-1945

boken *Dr. Faustus* omtalt som ”et oppgjør med tysk mentalitet.”⁵⁴⁵ I Friedrich Meineckes *Die deutsche Katastrophe* fra 1947 ble det hevdet at det ikke hadde vært noen tysk motstandsbevegelse av betydning. Slike innrømmelser ble tatt godt i mot i norske medier. Meinecke så videre Tysklands krise som en ”vesterlandenes krise”, et åndelig forfall som verdensfenomen.⁵⁴⁶ Halvdan Koth skrev en lengre kronikk i *Arbeiderbladet* etter det hadde kommet en dansk oversettelse av boka, der han berømmet Meinecke for hans ærlige tale og hans historiske analyser.⁵⁴⁷ Meinecke ble også utnevnt til rektor ved det frie universitet i Berlin. Han var imidlertid da 86 år gammel, og representerte på den måten ikke fremtidens Tyskland.

Forfatteren, forlagsmannen og humanisten Max Tau spilte en stor rolle i forsoningen mellom Norge og Tyskland. Tau hadde kommet til Norge i 1933 som tysk-jødisk flyktning, og i 1944 giftet han seg med norske Tove Filseth som hadde vært sentral i *Nansenhjelpen*.⁵⁴⁸ Gjennom hans stilling som konsulent i Grundt Tanum før krigen og igjen fra 1946, og fra 1953 i Aschehoug, var han avgjørende for formidlingen av tysk litteratur i Norge og motsatt. I 1946 utga han boka *Tro på mennesket* som fikk svært god omtale i norske medier, uansett politisk ståsted.⁵⁴⁹ Hovedbudskapet i Taus bok var at harde kollektive straffer bare ville avle nytt hat og en ny krig: ”i det øyeblikk fiendtlighetene slutter, må vi atter forsøke å vekke det gode i oss”, skrev han.⁵⁵⁰ I boka blir hovedpersonen (Max Tau) av mange kaldt blåøyd på grunn av dette synet. Taus menneskesyn, godheten, og hans politiske naivitet kunne vanskelig provosere noen.⁵⁵¹ Derfor kunne han også spille en viktig rolle som forsoner. Tau var imidlertid ikke en fremtredende skikkelse i norsk offentlighet de første årene etter krigen, og spilte nok en større rolle først senere.⁵⁵² Han sto blant annet bak opprettelsen av *Norsk-Tysk-Forening* i 1960.

I tillegg til Hiltgunt Zassenhaus var det også en annen tysk kvinne som kunne minne nordmenn om at det fantes et ”annet Tyskland”: Maud von Ossietzky, enke etter Carl von

⁵⁴⁵ Dagbladet, 26/6-1948, se også Eidem 1947, s. 158

⁵⁴⁶ Eidem: 1947, s. 141

⁵⁴⁷ Arbeiderbladet, 29/5-1948

⁵⁴⁸ Se kapittel 8

⁵⁴⁹ Boken ble anmeldt av Kristian Elster i Aftenposten 14/9-1946, Philip Houm i Dagbladet 11/9-1946, Ragnvald Skrede i VG 19/9-1946, Aksel Sandemose i Friheten 29/11-1946.

⁵⁵⁰ Tau, Max, Troen på menneske, 1946, s. 229

⁵⁵¹ NBL-artikkel: http://www.snl.no/nbl_biografi/Max_Tau/utdypning, 29/4-2009

⁵⁵² Han skrev fem artikler i *Verdens Gang*, (10/1-1947, 1/10-1949, 15/10-1949, 22/10-1949, 29/10-1949). En artikkel i *Aftenposten*, (5/11-1945) og to artikler i litteraturtidsskriftet *Vinduet* (1947 og 1948.)

Ossietzky.⁵⁵³ Vinteren 1948 ferierte hun i Norge hos venner i nærheten av Lillehammer.⁵⁵⁴ Hun hadde da startet opp igjen hennes manns tidsskrift ”Die Weltbühne” – ”et helt fritt og uavhengig tidsskrift for pasifisme, kultur, vitenskap og politikk” – med henne og Hans Leonard som redaktører. De anså det som sin oppgave å hjelpe Tyskland til å gjenvinne håpet, og gi tyskerne innblikk i det demokratiske samfunnssyn. Hun kunne melde om at flere av de gamle medarbeidere hadde sluttet opp om tidsskriftet, blant annet Heinrich Mann, Leon Feuchtwanger og von Schöneich. I tillegg hadde en rekke yngre krefter kommet til. Hun kunne videre opplyse til *Arbeiderbladet* at man snart kunne abonnere på tidsskriftet i Norge igjen, til stor glede for reporteren.⁵⁵⁵

Schumachers tale i Oslo november 1947

Imidlertid var ikke alle tyskere like velkomne i alle kretser selv om de hadde tilbrakt størsteparten av Hitlers tusenårige rike i konsentrasjonsleir. Dette gjaldt ikke minst for Kurt Schumacher som på initiativ fra *Studentersamfundet* og *Oslo Arbeidersamfund* talte i Verdensteateret i Oslo 23. november 1947. Schumacher hadde kommet inn på Riksdagen i 1930, og advarte tidelige mot nasjonalsosialistene. Kort tid etter nazistenes maktovertagelse ble han fengslet, og satt deretter i konsentrasjonsleiren Dachau fram til 1943. Han ble da løslatt fordi nazistene ikke trodde han lengre kunne utgjøre noen trussel på grunn av hans alder og helsetilstand.⁵⁵⁶ Etter 20. juliattentatet ble han på nytt arrestert og satt fengslet fram til krigens slutt.

Dagen før talen i Verdensteateret slo *Dagbladet* opp på førstesiden at ”Den kommende Hitler hylles – i Oslo!”⁵⁵⁷ – et angrep som Schumacher kvitterte ved å bemerke: ”Det er sørgelig at 5 års okkupasjon ikke har lært mannen [*Dagbladets* Bjerknæs Jakobsen] hvem Hitler var”.⁵⁵⁸ Selv om Schumacher understreket at ”tyskerne må vende seg mot alle former for diktatur”, ble det i *Dagbladet* hevdet at han var ”en diktatortype av reneste vann”.⁵⁵⁹ At Schumacher hadde sittet i konsentrasjonsleir nesten hele naziperioden, ble videre avfeid med at det ”selv i

⁵⁵³ Om Ossietzky-saken se Dahl: 2001, s. 239-240.

⁵⁵⁴ *Arbeiderbladet* 29/1-1948

⁵⁵⁵ Kort tid senere ble de imidlertid saksøkt av tidsskriftets tidligere utgivere, og Ossietzky flyttet senere til østsonen.

⁵⁵⁶ Schumacher hadde mistet en arm i 1. verdenskrig, og var krigsinvalid.

⁵⁵⁷ *Dagbladet*, 22/11-1947

⁵⁵⁸ *Arbeiderbladet*, 24/11-1947

⁵⁵⁹ *Arbeiderbladet* 24/11-1947, *Dagbladet* 22/11-1947

Tyskland bare er plass til en Hitler ad gangen”. *Friheten* forferdet seg på sin side over at ”Tysklands nye Goebbels” fikk lov til å tale i Oslo, og saken ble også tatt opp av NKPs Løvlien på Stortinget.⁵⁶⁰ For kommunistene ble Schumacher nå sett som et ledd i en antikommunistisk kampanje styrt fra Washington, med General Clay og James F. Byrnes i førersetet. Schumacher var blitt en del av et vestlig korstog mot Sovjet, slik Goebbels hadde drømt om.

Det var imidlertid ikke Schumachers antikommunisme som lå til grunn for *Dagbladets* angrep. Avisen var tvert i mot svært skeptisk også til de tyske kommunistene og utviklingen i øst. Lederen for ”enhetspartiet”, Wilhelm Pieck, hadde tidligere blitt omtalt som ”Führer Pieck”.⁵⁶¹ Bakgrunnen var at man i Berlin kunne få kjøpt byster i bronse og granitt som skulle forestille kommunistlederen. I *Dagbladets* ble dette ikke sett som en parallell til Stalin-dyrkelsen, men som et forsøk på ”å utnytte tyskernes trang til førerdyrkelse, deres evne til å gjøre noe overmenneskelig ut av sine ledere.”⁵⁶² I virkeligheten ville dette fenomenet naturligvis ikke vært mulig om ikke det var iverksatt fra Moskva. Også den første lederen for det tyske liberale parti i vestsonen (FDP), Teodor Heuss, ble av *Dagbladets* tegner Blix anklaget for å ikke ha tatt et oppgjør med Hitler, eller for den saks skyld med Keiser Wilhelm eller Bismarck.⁵⁶³

SPD-lederen var en svært omstridt politiker, og som tidligere vist hadde heller ikke Arbeiderpartiet et uproblematisk forhold til Schumacher.⁵⁶⁴ Arbeiderpartiets tidsskrift *Kontakt* rettet riktig nok sterk kritikk mot *Dagbladet* i denne sammenheng ved å hevde at ”Hvis en først taler om nasjonalisme og nazistiske tendenser, ligger det betydelig nærmere å rette brodden mot slike huleboer-standpunkter som at ’tyskere er tyskere og tyskere er nazister’.”⁵⁶⁵ Det ble videre understreket at han var en antinazist og ”en av våre”, men samtidig innrømmet at Schumachers politikk kunne anses som både ”uriktig, farlig, uansvarlig”. Hans åpenlyse kritikk av kommunistene passet dårlig inn i den norske brobyggingstanken. *Verdens Gang* rettet også kritikk mot hans form som de mente la hindringer i veien for en konstruktiv debatt,

⁵⁶⁰ *Friheten* 24/11-1947 og Stortingsforhandlingene 7a 1948, s. 53, (20/1-1949). se også Lundestad: 1970 s. 76

⁵⁶¹ *Dagbladet*, 9/7-1947

⁵⁶² *Dagbladet* 9/7-1947

⁵⁶³ *Dagbladet* 24/9-1949

⁵⁶⁴ Dagen før han kom til Oslo talte han i Stockholm, der fikk han bare lov til å tale på et lukket partimøte, ikke offentlig som i Oslo. På grunn av hans holdning i Ruhr-spørsmålet, ble han også nektet å tale i den franske okkupasjonsmakten. Se også kapittel 6 og 7.

⁵⁶⁵ *Kontakt*, nr. 9. des. 1947

og at han med eller mot sin vilje ga næring til nasjonalismen.⁵⁶⁶ Schumacher var kjent for sin voldsomme agitasjon, men dette kan ikke alene forklare den store skepsisen. Schumachers form og talemåte skilte seg ikke nevneverdig fra for eksempel Arbeiderpartiets Martin Tranmæl. *Dagbladets* ga uttrykk for en stor frykt for at den tyske nasjonalismen var dypt forankret i det tyske folks sjel. En forestilling om nazismen som nærmest en iboende egenskap ved det tyske folk. Dermed ble en tysk politikker som fremmet nasjonale krav, ansett som en stor trussel.

Berlinblokaden: Fra prøysserhovedstad til frihetens forpost

I seiersrusen sommeren 1945 var det mange nordmenn som så på ruinene i Berlin med en viss glede og skadefryd. Sjømannsprest Conrad Vogt-Svendsen hadde nok mange med seg når han hevdet at Berlin anno 1945 ”var et praktfullt syn – for norske øyne.”⁵⁶⁷ De enorme grushaugene var ikke å betrakte som ødelagte kulturminner, men først og fremst et symbol på den vunne krig. At denne ”hesligste og kjedeligste av alle hovedsteder [...] dette prøysseråndens arnested var jevnet med jorda”, ble derfor betraktet med stor lettelse. Også i *Arbeiderbladet* ble det gitt uttrykk for at ”Prøysserveldets hovedstat” aldri burde bli bygget opp igjen, og at det heller ble reist en ny by som i framtiden kunne bli Tysklands hovedstad.⁵⁶⁸ Disse holdningene bør forstås som et uttrykk for en blanding av seiersglede og hat til den slagne fienden, som ble vanskelig å opprettholde da man forsto at i ruinene bodde det også mennesker i stor nød. Som Rolf Gerhardsen innrømmet etter sin reise i Tyskland sommeren 1947 ”gledet vi oss oppriktig over meldingene om ødelagte tyske byer [under krigen]”, men ”i dag gjør det bare vondt å se all denne elendigheten.”⁵⁶⁹

Selv om enkelte reportasjer fra Berlin i 1946 og 1947 kunne gi uttrykk for medfølelse for menneskene som levde under slike forhold, må det kunne hevdes at bildet av Berlin og byens innbyggere forandret seg radikalt under det som har blitt kjent som den første Berlinkrisen eller Berlinblokaden. Etter at utenriksministtermøtet i London hadde brutt sammen i desember 1947, ble forholdet mellom stormaktene kraftig forverret. I Vest-Europa vakte dessuten

⁵⁶⁶ Verdens Gang, 25/11-1947

⁵⁶⁷ Vogt-Svendsen, Conrad, ”Inntrykk fra Tyskland”, i *Samtiden*, 1945, s. 126

⁵⁶⁸ Arbeiderbladet, 21/7-1945, s. 6, se også oppgavens kap. 5

⁵⁶⁹ Arbeiderbladet, 12/7-1947, ”Hamburg er fæl, Kassel er verre, Köln enda verre, Dortmund verst”

kuppet i Tsjekkoslovakia i februar 1948 stor harme, og en økende frykt for Sovjet.⁵⁷⁰ En foreløpig topp ble nådd da sovjeterne 20. mars forlot kontrollrådet i Berlin i protest mot den planlagte pengereformen i vestsonen. D-marken ble likevel innført den 20. juni 1948 og fire dager senere svarte Sovjet med å stenge av alle innfartsveier fra vestsonen til Vest-Berlin. Den offisielle begrunnelsen var ”tekniske problemer”, den reelle frykt for at de gamle pengene som var blitt verdiløse i vest skulle spres i øst og skape inflasjon. I starten ble det derfor hevdet at blokaden skulle vare inntil det var blitt gjennomført en pengereform også i øst. Reformen kom, men blokaden ble opprettholdt. Hovedgrunnen var nemlig at dannelsen av en vesttysk stat skulle forhindres.

Willy Brandt var *Arbeiderbladets* korrespondent i Berlin under krisen, og det var han som sto bak de fleste nyhetsartiklene om situasjonen i byen. Allerede sommeren 1948 ble det hevdet at krisen hadde skapt en ”individuell politisk ansvarsfølelse” hos berlinerne. Berlinernes demonstrasjoner mot kommunistenes politikk ble sett som et uttrykk for demokratisk mønstring, og at de nektet å på ny ”underkaste seg et partidiktatur”.⁵⁷¹ I et intervju i *Verdens Gang* understreket Brandt at berlinerne nå sto ”sammen med vestmaktene mot russernes diktat-politikk.”⁵⁷² Det samme gjorde seg gjeldene i Birger H. Andersen reportasjer fra Berlin i *Dagbladet*. Valget i Berlin i desember 1948 ble her omtalt som ”i virkeligheten ikke bare et lokalt kommunevalg, men en folkeavstemning mot kommunisme for frihet og demokrati.”⁵⁷³ Berlinerne ville ”kort og godt ikke vite av noe nytt diktatur, men endelig få leve i personlig sikkerhet og utføre sitt arbeid i fred.”⁵⁷⁴ Berlin var blitt frihetens forpost, og berlinerne allierte i kampen mot diktaturet.

Unntaket var selvfølgelig *Friheten*, som hevdet bruddet i Londonkonferansen var et avtalt spill mellom vestmaktene, og en sammensvergelse som strakte seg fra Marshall til Schumacher.⁵⁷⁵ Også her ble det innrømmet at forholdene for berlinerne etter hvert hadde blitt uutholdelige, men i følge *Friheten* var det amerikanerne og de vestallierte som hadde skylden. Det ble hevdet at Sovjetsamveldet hele tiden hadde søkt å løse krisen, mens de vestallierte

⁵⁷⁰ I Norge reagerte man voldsomt på denne hendelsen. Den kjente Kråkerøytalen til Gerharden, der kommunistene ble utpekt som den store fiende ble holdt kun få uker etter kuppet.

⁵⁷¹ *Arbeiderbladet*, 17/7-1948

⁵⁷² *Verdens Gang*, 2/11-1948

⁵⁷³ *Dagbladet*, 6/12-1948

⁵⁷⁴ *Dagbladet*, 24/6-1948

⁵⁷⁵ *Friheten*, 16/12-1947, og 18/12-1947

nektet å samarbeide.⁵⁷⁶ Avisen kunne videre ”ikke sterkt nok fordømme de politikerne som gikk under navnet ’Bonn-politikerne’”.⁵⁷⁷ Deres mål var å reise en vest-tysk stat som ”våpensmie og en krigstrussel”. Fremst blant disse politikerne sto Adenauer og Schumacher, som ifølge avisen ”rett og slett [var] Hitlers arvtagere”.⁵⁷⁸

Blokaden opphørte 12. mai 1949, og 23. mai startet nye stormaktsforhandlinger i Paris. Tanken om et samlet Tyskland var da allerede forlatt. Samme dag ble Bonngrunnloven lagt fram, og en uke senere var det utarbeidet en øst-tysk grunnlov. Selv om krisen hadde ført til en økt sympati med Berlins innbyggere var frykten for den tyske nasjonalismen fremdeles fremtredende i norske medier. I *Dagbladet* ble markeringen av ”Folkerepublikken” satt i direkte sammenheng med keiser Wilhelms og Hitlers parader. Det ble videre hevdet at det hele ”minnet uhyggelig” om 30. januar 1933. Den gang hadde redaktør Ragnar Vold advart mot nazismen i boka *Tyskland marsjerer. Hvorfra? Hvorhen?*.⁵⁷⁹ Nå kunne Berlin-korrespondent Birger H. Andersen slå fast at ”kommunistene marsjerer opp i Berlin [...] nøyaktig etter gammel oppskrift”.⁵⁸⁰

Sammenfatning

Tysklandsreportasjen bidro i noen grad til at det ensformige og uniformerte bilde av Tyskland begynte å slå sprekker, og tyske kulturpersonligheter kunne minne nordmenn om at det fantes et ”annet Tyskland”. Det avgjørende var naturlig nok deres rulleblad, og det var derfor særlig eksiltyskere eller tidligere konsentrasjonsleirfanger som ble trukket fram. Forholdet til tyske politikere og det politiske liv i Tyskland var preget av langt større skepsis. De nye tyske politikerne ble – selv om de hadde advart mot Hitler før 1933 og på grunn av sin motstand tilbrakt mesteparten av nazitiden i konsentrasjonsleir – sammenlignet med Hitler. På bakgrunn av disse sammenligningene er det berettiget å stille spørsmål om ikke Kurt Schumacher var inne på et viktig poeng da han bemerket at ikke alle helt hadde forstått hvem Hitler var, og kan man legge til, hva nazismen var. I *Dagbladet* ble dette understreket ved at også Pieck-dyrkelsen ble sett som et uttrykk for ”førertrang” i det tyske folk, og ikke satt i

⁵⁷⁶ Mens samtlige andre aviser så opphevelsen av blokaden som en vestalliert seier, anså *Friheten* det som et amerikansk tilbaketog. *Friheten*, 13/5-1949

⁵⁷⁷ *Friheten* 13/5-1949

⁵⁷⁸ *Friheten*, 13/5-1949

⁵⁷⁹ Vold, Ragnar, *Tyskland marsjerer – hvorfra? – hvorhen?*, Oslo Aschehoug 1934

⁵⁸⁰ *Dagbladet*, 12/10-1949 (Birger H. Andersen)

sammenheng med Stalin-dyrkelsen, og at markeringen av den nye østtyske stat, ble sammenlignet med Hitlers maktovertagelse. På motsatt fløy ble vesttyske politikere som Adenauer og Schumacher sett som Hitlers arvtagere. Den nye konflikten skapte et behov for å opprettholde et forenklet bilde av virkeligheten, og nærmest alt ble presset inn i skjemaet nazisme. På den måten ble forestillingen om en sammenheng mellom ”tysk mentalitet” og nazismen, opprettholdt og kanskje også styrket. Slike sammenligninger, som var fullstendig løsrevet fra realitetene, kunne videre vanskelig bidra til en økt forståelse av nazismen. Den utilsiktede konsekvensen var snarere en ufarliggjøring av Hitler.

Kapittel 10: Den Norske Tysklandsbrigaden 1947 til 1953

11. januar 1945 ble det lagt fram et forslag fra britisk side om norsk deltagelse i okkupasjonen av Tyskland. Dette ble godtatt av Londonregjeringen 7. mars samme år, med forbehold om at Stortinget måtte godkjenne det. 14. mai 1946 ble det gjort enstemmig vedtak i Stortinget, og i slutten av juni ble det forhandlet fram en avtale med Storbritannia.⁵⁸¹ Snaue to år etter den tyske kapitulasjonen var de første 4000 norske soldater utstasjonert i den britiske sonen i Tyskland. Nærmere bestemt i Harz i nærheten av den sovjetiske sonegrensen. Da engasjementet ble avsluttet i 1953 hadde omtrent 50 000 norske soldater tjenestegjort i Tyskland.⁵⁸²

De fire store seierherrene etter annen verdenskrig misslyktes med å komme fram til en felles politikk for okkupasjonen av Tyskland, noe som medførte ulik praksis i de fire sonene.⁵⁸³ Selv om Norge hadde selvbestemmelsesrett på enkelte områder var det ikke tale om en selvstendig norsk okkupasjonspolitik. De norske styrkene var underlagt britisk overkommando. Storbritannia hadde på sin side vanskelig for å oppfylle sine forpliktelser i Tyskland, på grunn av sin økonomiske stilling etter annen verdenskrig. Okkupasjonspolitikken i de vestlige sonene ble derfor hovedsakelig utformet av amerikanerne.⁵⁸⁴ På amerikansk side fantes det som tidligere nevnt to høyst forskjellige linjer fram til sommeren 1947. En svært restriktiv linje utformet av Henry Morgenthau, Franklin D. Roosevelt og Louis Nizer, og en mer forsoningsinnstilt politikk representert ved Robert Jackson, James F. Byrnes og Herbert Hoover.⁵⁸⁵

Før avreise til Tyskland fikk de norske soldatene utdelt et opplysningsskrift ved navn *Til Tyskland for freden*.⁵⁸⁶ Boken skulle forberede soldatene på møte med Tyskland, og hvilke rolle Norge skulle ha i den allierte okkupasjonen. Gjennom denne boken formidlet

⁵⁸¹ Breidlid og Bjørkevik: 1996, s. 17. ff.

⁵⁸² På seks år hadde altså like mange nordmenn tjenestegjort i Tyskland som det senere skulle delta i Norges FN-engasjement i en periode på 40 år. Breidlid og , s. 560

⁵⁸³ Det var kommet til felles retningslinjer på Potsdam, men det var ikke et bindende vedtak.

⁵⁸⁴ Fra 1. januar 1947 fungerte den britiske og den amerikanske sonen som en økonomisk enhet.

⁵⁸⁵ Se kapittel 2 om Morgenthau og Roosevelt, kapittel 5 om Jackson, kapittel 6 om Nizer og Byrnes og kapittel 8 om Hoover

⁵⁸⁶ *Til Tyskland for freden*, Oslo: forsvarrets undervisnings- og velferdskorps 1947. Det ble ikke gjort noen endringer i de nye opplagene fra 1948 og 1949, bortsett fra to korte tillegg skrevet av Jens Christian Hauge og Wilhelm Hansteen i 1948. Nedenfor vil jeg derfor referere til utgaven fra 1949.

myndigheten et bilde av Tyskland og tyskere til soldatene. Hvordan ble tyskere og Tyskland definert av norske myndigheter om lag to år etter krigen? Hvordan var okkupasjonsmakten Norge sitt syn sammenlignet med for eksempel regjeringsorganet *Arbeiderbladet* sin holdning?

At oppholdet i Tyskland var en viktig begivenhet i de unge soldatenes liv er det liten tvil om, og man kan med rette omtale det som en ”generasjonsopplevelse”.⁵⁸⁷ Det Tyskland som møtte soldatene var et ganske annet Tyskland enn det nordmenn hadde lært å kjenne gjennom de fem okkupasjonsårene. Gjennom brigaden fikk en ny generasjon unge nordmenn et møte med det nye Tyskland. Hvordan stemte soldatene inntrykk overens med det bildet som ble formidlet av myndighetene? Gjennom soldatenes egne beretninger vil jeg forsøke å gi et bilde av hvordan oppholdet i Tyskland påvirket soldatenes syn på tyskere, og hvilke betydning dette fikk

Til Tyskland for freden

Til Tyskland for freden besto av artikler skrevet av svært forskjellige forfattere, som tok opp ulike temaer knyttet til oppholdet i Tyskland. Innledningsvis forklarte forsvarsminister Jens Christian Hauge og generalløytnant Wilhelm Hansteen om formålet med den allierte okkupasjonen av Tyskland og Norges rolle i dette arbeidet. Daværende utenriksredaktør i *Arbeiderbladet* og historiker John Sanness hadde fått oppdraget med å gi en historisk fremstilling av bakgrunnen for nazismen. Denne delen var supplert med en stor billedel, og til sammen utgjorde dette over halvparten av boka. Videre hadde Sigrid Undset fått i oppdrag å forklare forskjellen mellom tysk og norsk væremåte og mentalitet. Deretter fulgte en leksjon i samfunnsfag hvor høyesterettsjustitiarius Paal Berg redegjorde for demokrati og folkerett, og høyesterettsdommer E.F. Eckhoff for begrepet okkupasjon, mens universitetsstipendiat Peter Jacob Bjerve redegjorde for hva krigen hadde kostet Norge. Avslutningsvis fulgte tre artikler som tok opp ulike temaer knyttet til helse på Tysklandsferden, skrevet av overlege Ørnulv Ødegård, brigadelege Eilert Eilertsen og Cand. Med. Birger Tvedt.

Forsvarsminister Hauge understreket i den innledende artikkelen at de norske soldatene ikke skulle til Tyskland for å slå tyskerne, eller for å hevne seg. Tyskerne var allerede slått, og

⁵⁸⁷ Tamnes, Rolf, ”Den norske diskusjonen om deltagelse i okkupasjonen av Tyskland, Krisiansen, Tom (red.), *Fra okkupasjon til samarbeid* Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1998, s. 89

oppgaven nå var å ”fullbyrde freden”.⁵⁸⁸ Med klare referanser til den amerikanske utenriksministeren James F. Byrnes’ ”speech of hope” påpekte han videre at målet ikke var å holde tyskerne nede, men ”å hjelpe Tyskland til å reise seg [og] å gjøre Tyskland til et fredelig medlem av folkenes familie og til et sant demokrati.”⁵⁸⁹ Hauges forsonende holdning til det tyske folk skal imidlertid ikke overdrives. Han ga også uttrykk for stor skepsis til tyskerne, og den gjenreisning han talte om var svært begrenset. ”Tyskland må så snart som mulig bli i stand til å greie seg selv økonomisk, sosialt, moralsk – og på lang sikt – politisk”, het det. Det dreide seg altså først og fremst om at Tyskland måtte opp på et slikt nivå at det ikke var en byrde for de allierte.⁵⁹⁰ Noen form for tysk selvstendighet i nær framtid var det ikke tale om. Selv et Tyskland lagt i ruiner var, ifølge Hauge, ”ingen garanti mot at landet igjen [kunne] bli en fare for freden i verden”, om det fikk lov til å innrette seg som det selv ønsket.⁵⁹¹ Tyskerne var et krigersk folk, og hevnfølelsen var ”dypt forankret i folkets sjel”, hevdet forsvarsministeren.

At soldatene ikke skulle til Tyskland for å slå tyskerne var dessuten strengt tatt en selvfølge to år etter krigens slutt. Behovet for å understreke dette så tydelig vitner kanskje først og fremst om at Hauge og regjeringen antok at hatet mot tyskerne stod sterkt i den norske befolkning, og at de fryktet at enkelte soldater kunne bli fristet til å gå til aksjon på egen hånd. Skulle tyskerne oppdras til demokrati, var det avgjørende at de allierte okkupasjonsstyrkene ikke falt ned på den slagne fiendes nivå.⁵⁹² Det ville kun gi næring til ny tysk nasjonalisme. Også Louis Nizer understreket i sin bok at man ikke skulle gjengjelde forbrytelsene nazistene hadde begått, men isteden fore dem med ”morske vitaminer” og ”ekte demokratisk kost”.⁵⁹³ Hauge poengterte på sin side at de norske styrkene måtte opptre korrekt og verdig selv når de støtte på ”tysk hovmod og tysk kryperi og smiger”. På den måten skulle Norge bidra med ”morske kalorier”, og være med på å skape respekt for demokratiet blant det tyske folk.⁵⁹⁴

⁵⁸⁸ *Til Tyskland for freden*: 1949, s. 5 og 6 (Hauge)

⁵⁸⁹ *Til Tyskland for freden*: 1949, s. 6 (Hauge)

⁵⁹⁰ Dette var som jeg tidligere har vist også et aspekt ved Byrnes tale, se kapittel. 6

⁵⁹¹ *Til Tyskland for freden*: 1949, s. 6 (Hauge)

⁵⁹² *Til Tyskland for freden*: 1949, s. 7 (Hauge)

⁵⁹³ Nizer: 1946, s. 66

⁵⁹⁴ *Til Tyskland for freden*: 1949, s. 9 (Hauge)

Nazismens historiske røtter

I den historiske fremstillingen slo John Sanness fast at nazismen ”hadde dype røtter i tysk historie og tysk mentalitet”.⁵⁹⁵ Faktisk var røttene for ham så dype at han startet sin historiske gjennomgang i Romerrikets tid. Det var imidlertid ikke hans mening å sette likhetstegn mellom de gamle germanerne og dagens tyskere. Derimot avviste han et slikt syn som uvitenskaplig, og tok i så måte avstand fra den vansittartistiske historiefortellingen.⁵⁹⁶ Til dels pekte han på systemet med tette bånd mellom staten, godseierne og industriherrene som en årsak til nazismen, slik blant annet Tranmæl og Brandt – og for den saks skyld Sanness selv – gjorde i *Arbeiderbladet*.⁵⁹⁷ Overraskende nok hevdet samtidig utenriksredaktøren i *Arbeiderbladet* at altfor mange skyldte på de økonomiske forholdene i Tyskland i mellomkrigstiden som årsak til nazismens fremvekst. ”Like ille som i Tyskland var det i sambandsstatene [...] men de valgte Roosevelt – tyskerne valgte Hitler”, slo han fast. Forskjellen hang sammen med at tyskerne ”på grunn av sin historie hadde en annen innstilling enn amerikanerne”.⁵⁹⁸ Det var med andre ord noe ved tyskernes særegne mentalitet som gjorde dem særlig disponible for nazismen, og hans fremstilling hadde klare fellestrekk med den moderate vansittartistiske historiefortellingen.⁵⁹⁹

For Sanness lå kimen til nazismen i utviklingen i Tyskland etter år 1500, og han trakk paralleller mellom den prøyssiske soldaten under Fredrik den andre og ”den krypende og holdningsløse” tyske soldaten under annen verdenskrig”.⁶⁰⁰ Fredrik den andre var personen som, ifølge Sanness, hadde skapt den prøyssiske disiplinen som siden hadde spredt seg til hele det tyske folk.⁶⁰¹ Det ble videre fortalt at borgen var Tysklands symbol. ”Hele landet over finner en borger og andre festninger. De er minnene om hovmod, ufølsomhet, vold, tortur og fortvilelse gjennom århundrer”, het det.⁶⁰² Som om det ikke fantes borger i Frankrike, Skottland eller i hele middelhavsområdet, ble middelalderborgen knyttet til nazismen som et uttrykk for tysk mentalitet. Den tyske militarismen hadde ikke bare satt dype spor i folket,

⁵⁹⁵ *Til Tyskland for freden*: 1949, s. 16-17 (Sanness)

⁵⁹⁶ Se også kapittel 5

⁵⁹⁷ Se for eksempel John Sannes sine Kronikker i *Arbeiderbladet* 20/9-1946, 18/11-1946, 19/11-1946, , 23/11-1946, 20/12-1946 og 1/2-1947, Se også kapittel 5, 6 og 7

⁵⁹⁸ *Til Tyskland for freden*, 1949, s. 82 (Sanness)

⁵⁹⁹ Brandt, Forbrytere og andre tyskere, 1946, se kapittel 5

⁶⁰⁰ *Til Tyskland for freden*: 1949 s. 28 (Sanness)

⁶⁰¹ Fredrik den andre var egentlig en mann av opplysningstiden, og la blant annet stor vekt på religiøs toleranse osv. Hans far var ”Soldatkongen”.

⁶⁰² *Til Tyskland for freden*: 1949, s. 54 (billedel)

men også tysk natur og bebyggelse var ”merket av denne nedarvede nasjonale lasten”.⁶⁰³ Alt som hadde med Tyskland å gjøre ble på denne måten sett som sider av nazismen, og det tyske og det nazistiske ble fremstilt som to sider av samme sak.

Selv om Sannes innrømmet at liberalistiske og demokratiske strømninger også hadde eksistert i Tyskland, la han ingen stor vekt på disse ”andre tyskerne” i sin fremstilling. Slike strømninger var, og hadde alltid vært, marginale i Tyskland, og de hadde spilt en ubetydelig rolle i tysk historie. Riktignok var første halvdel av 1800-tallet, ifølge Sanness, en periode der store deler av den tyske middelklassen var preget av liberalistiske tanker, og disse ideene hadde begynt å vinne innpass blant folket. Det er imidlertid typisk at han omtalte dette som vesteuropeiske ideer, som ”franske og britiske frihetsideer”, i skarp kontrast til den tyske ”undersåttmentaliteten” som den tyske middelstanden ”hadde fått [...] i blodet”. Det var denne mentaliteten som hadde ført til at alle tyske reformforsøk hadde mislyktes, og etter 1870 døde den kortvarige liberalistiske bølgen ut.⁶⁰⁴ Etter at Tysklands samling fantes det enkelte opposisjonelle grupperinger, men de var også grepet av den tyske nasjonalismen og militarismen.⁶⁰⁵ Gjennom skolegang og militærtjeneste hadde generasjoner av tyskere blitt opplært til ”at tyskerne var alle andre folk overlegne”.⁶⁰⁶ Denne mentaliteten hadde ”trengt inn i sinnene”, også til de tyske sosialdemokratene.⁶⁰⁷ Til syvende og sist var det denne mentaliteten som hadde muliggjort nazismen.

Det synet Sanness her ga uttrykk for var svært annerledes enn de holdningene som preget *Arbeiderbladet*. Konteksten er her av avgjørende betydning. Sanness fungerte ikke her utenriksredaktør i *Arbeiderbladet*, men som okkupasjonsmakten Norges historiker. I en bok som skulle opplyse norske soldater som skulle delta i en alliert operasjon under britisk overkommando, var det lite rom for kritikk. Særlig måtte Sanness være forsiktig med å kritisere Storbritannia, og det var kun rom for ”seierherrenes historie”. Generalløytnant Hansteen ga også klart uttrykk for dette da han oppfordret soldatene til å være ”forsiktig med

⁶⁰³ *Til Tyskland for freden*: 1949, s. 80 (billeddel)

⁶⁰⁴ *Til Tyskland for freden*, 1949, s. 30 (Sanness)

⁶⁰⁵ Etter den tyske samlingen trekker han frem katolikkenes og sosialdemokratene som opposisjon til Bismarck.

⁶⁰⁶ *Til Tyskland for freden*: 1949, s. 42 (Sannes)

⁶⁰⁷ Et tegn på det var at tyske arbeidere gikk med i krigen da første verdenskrig brøt ut i 1914. Noe som i virkeligheten ikke var spesielt for tyske arbeidere, men skjedde i de fleste europeiske land. Sanness, s. 42

å kritisere britene og britiske forhold.”⁶⁰⁸ Sanness ga derfor en veldig ensidig fremstilling av historien, der Tyskland alene måtte ta ansvaret både for første og andre verdenskrig.⁶⁰⁹

I Sigrid Undsets bidrag ble det vansittartistiske tankegods uttrykt enda mer konsekvent. Ifølge Undset hadde nordmenn dyrket lov og rett i årtusener[!], mens tyskerne på sin side var et folk uten rettferdighetssans.⁶¹⁰ Hun innrømmet imidlertid at tortur også hadde hatt sin plass i norske lover, men bare ”i de århundrer da reformasjonen og de oldenborgerske kongene knyttet vår kulturutvikling altfor nært til Tyskland”.⁶¹¹ Tortur ble på den måten et tysk fenomen, og et uttrykk for tysk mentalitet. En fremtredende forestilling hos Undset var troen på naturens påvirkning av menneskets sinn. Norsk natur (høye fjell og dype daler) hadde gjort oss til individualister, mens ”de dunkle skoger, elver og myrer” i Mellom-Europa hadde formet den tyske mentaliteten.⁶¹² Undset stilte seg derfor svært tvilende til at tyskerne noen gang kunne oppdras til demokrati.

Det kan i seg selv virke oppsiktsvekkende at den sosialdemokratiske norske regjering benyttet Undset som ekspert på tyske forhold. Det er imidlertid på sin plass å understreke at Undset ikke var den eneste i Norge som forfektet slike tanker om nazismen som en evigvarende egenskap ved det tyske folk. Professor i geografi dr. Werner Werenskiold forsøkte for eksempel i en kronikk i *Verdens Gang* å løse det tyske problem med utgangspunkt i rase.⁶¹³ For Werenskiold var ”problemet Tyskland” at landet besto av ulike raser, og løsningen var å dele landet etter det. Han hevdet for eksempel at den ”øst-baltiske rasen” som dominerte øst for Elben var bærere av prøyserånden – den ”vesteuropeiske kulturs fiende”, mens den ”nordiske rase” i nordvest var omtrent som oss. Rasetanken var altså ikke død, selv om naziregimet var slått militært.

Flere av bidragsyterne i *Til Tyskland for freden* tok avstand fra tanken om at nazismen skyldtes rasemessige egenskaper ved det tyske folk. Det paradoksale var at avvisningen av

⁶⁰⁸ *Til Tyskland for freden*: 1949, s. 15 (Hansteen)

⁶⁰⁹ For eksempel ble ikke imperialismen nevnt som årsak til første verdenskrig, og om alliansebyggingen før 1914 het det at ”Tysklands aggressive nasjonalisme hadde ført til at Frankrike, Storbritannia og Russland hadde nærmet seg til hverandre”, s. 43. De bare forsvarte seg mot tysk aggressivitet.

⁶¹⁰ ”Beviset” var at tyskere aldri hadde kunnet skrive detektivromaner. Poenget ved slike romaner var at ”ingen andre enn den skyldige” måtte bli straffet, og en slik tanke fantes ikke i ”ånden hos de som henretter gisler”. s. 102

⁶¹¹ *Til Tyskland for freden*: 1949, s. 103 (Undset)

⁶¹² *Til Tyskland for freden*: 1949, s. 98-99 (Undset)

⁶¹³ *Verdens Gang*, 9/5-1946

nazistenes raselære, benyttet seg av mange av rasetenkningens begreper. Overlege Ørnulv Ødegård hevdet for eksempel at en ”jøde kan lett oppdras til å bli nazist, likesom en tysker kan bli god demokrat. Den forskjell vi finner mellom folkelynnene i forskjellige land har mindre med rasen å gjøre enn med de kulturelle og sosiale forholdene”.⁶¹⁴ Hensikten var å avvise nazismens raselære, men samtidig ble forestillingen om jøder og tyskere som to ulike ”raser” godtatt. De arvelige egenskapene, eller ”rasens” betydning, ble tonet ned, men det ble likevel hevdet at anlegget bestemte ”de grove retningslinjer i den sjelelige utvikling”. Til dette regnet Ødegård blant annet slik som ”om et mennesket skal bli intelligent eller åndssvakt – følsom eller kald [...]”.⁶¹⁵ Dette var også tilfelle i det amerikanske oppdragelsesprogrammet til Louis Nizer hvor det ble hevdet at den ”manglende åndelige kvaliteten” i det tyske folk ikke hadde med rasemessige egenskaper å gjøre, men at ”menneskets utvikling, som har høynet den åndelige kvalitet hos alle nasjoner, har gått sporløst hen over tyskerne.”⁶¹⁶

Parole mot fraternisering

Myndighetenes skeptiske holdning til det tyske folk kom også til uttrykk i synet på soldatenes forhold til lokalbefolkningen. Etter å ha overveid spørsmålet om fraternisering, hadde Forsvarsdepartementet kommet fram til at det ikke skulle innføres et lovformelig forbud.⁶¹⁷ Gjennom opplysningsarbeid skulle det imidlertid legges stor vekt på å ”innprente en parole mot fraternisering”.⁶¹⁸ Selv om det formelt sett ikke var tale om et forbud, var det svært strenge regler for omgang med sivile tyskere, og brudd på reglementet kunne føre til hjemsending med stempel ”tjenesteudyktig”.⁶¹⁹ Bestemmelsene ble for det første begrunnet med faren for kjønnssykdommer, og for det andre frykten for at troppene kunne bli utsatt for ”nazistisk smitte i Tyskland”.⁶²⁰ For å advare soldatene mot å omgås tyske jenter var det i *Til Tyskland for freden* tatt med bilder som skulle illustrere at ”jentene var like ivrige nazister som guttene.”⁶²¹ Selv om disiplin var et grunnleggende trekk ved tyskerne, ble visstnok særlig

⁶¹⁴ *Til Tyskland for freden*: 1949, s. 113 (Ødegård)

⁶¹⁵ *Til Tyskland for freden*: 1949, s. 113 (Ødegård)

⁶¹⁶ Nizer: 1946, s. 169 og s. 60. Nizer brukte også begreper som ”folkesjel”, ”tysk blod og lignende.

⁶¹⁷ Årsaken var at det i praksis nærmest ville være umulig å håndheve en slik lov, særlig så lenge de andre okkupasjonsmaktene ikke hadde et slikt forbud.

⁶¹⁸ Stortingsforhandlingene 1945/46, St. mld. Nr. 31, (1945-46), s. 4

⁶¹⁹ Reglene ble noe sist i endret desember 1948, men var likevel strenge. Breidlid, Olav og Ernst Olav Bjørkevik, *De norske styrker i Tyskland 1947-1953 Fra okkupasjon til forsvar av tysk jord*, 1996, s. 424-430.

⁶²⁰ St. mld. Nr. 31 (1945-46), s. 4

⁶²¹ *Til Tyskland for freden*, s. 53

kvinnene lett hysteriske.⁶²² Den åndelige sykdommen gikk hånd i hånd med den kroppslige, og det ble hevdet at man måtte ”regne med at *enhver pike som innlater seg med soldater, er syk*”.⁶²³ De norske tyskerjentene som hadde fått barn med tyske soldater ble også brukt som ”et avskrekkende eksempel på hva de tyske okkupasjonstroppene kunne påføre befolkningen av ulykker”.⁶²⁴ Ulykken var at barna ville slite med sin nasjonale identitet, om de var norske eller tyske. Å påføre de okkuperte slike ulykker var den tyske måten å okkupere på, ikke den norske. De norske soldaten måtte derfor holde seg unna tyske jenter, og vise ”virkelig styrke” gjennom måtehold.⁶²⁵

Soldaten måtte også være på vakt overfor tyske barn. For å illustrere den faren disse barna kunne utgjøre var det tatt med et bilde fra oktober 1944 av fire tyske barn fra Aachen, den første byen som ble erobret av de allierte. Barna hadde funnet to geværer og skjøt på allierte soldater etter at byen var falt, fordi de var opplært til at ”tyskere aldri overga seg”, som det ble het i billedteksten.⁶²⁶ Selv om det umiddelbart etter krigen fantes enkelte (hjemløse) barne- og ungdomsgjenger, som var tydelig preget av nazistenes propaganda og desperate krigføring, var det en sterk overdrivelse at det var ”mange barn av denne sorten i Tyskland i dag”.⁶²⁷ Det vil si i perioden 1947 til 1949. Det ble advart for såkalte ”varulver”, uten at det forlån noen beviser for at det fantes slike underjordiske nazistiske bevegelser.

Soldatenes møte med Tyskland

En del av soldatene og offiserene som var i Tysklandsbrigaden har selv innrømmet at det fantes de som hadde en fiendtlig holdning til tyskerne før avreise og i starten av oppholdet, men at dette endret seg i løpet av svært kort tid. Kaptein Ragnar Ulstein, leder for velferdstjenesten i den første brigaden, har i den forbindelse kommet med en interessant bemerkning om at de som i starten var ”minst forsonlige var kanskje de som minst hadde

⁶²² For eksempel: ”legg merke til det hysteriske uttrykket i ansiktet på den unge kvinnen på bilde her”, s. 58. Bildet er fra en parade (av billedteksten virker det som det er fra tyskernes innmarsj i Østerrike) der en kvinne ser opp på Hitler som kjører forbi i en åpen bil.

⁶²³ *Til Tyskland for freden*, 1949, s. 122, (Brigadelege Eilert Eilertsen, Eilertsens utheving.)

⁶²⁴ *Til Tyskland for freden*, 1949, s. 65 (billeddel)

⁶²⁵ *Til Tyskland for freden*, 1949, s. 65 (billeddel)

⁶²⁶ *Til Tyskland for freden*: 1949, s. 74 (billeddel). Bakgrunnen var den såkalte ”Volkssturm” der alle menn mellom 16 og 60 år ble rekruttert. Mot slutten av krigen ble også yngre gutter tatt inn.

⁶²⁷ *Til Tyskland for freden*, s. 74 (billeddel)

lide” under krigen.⁶²⁸ Flere av soldatene hadde, på tross av fem år med tysk okkupasjon, aldri møtt en tysker før.⁶²⁹

Det Tyskland soldatene møtte var svært fjernt fra de beskrivelser man kunne finne i *Til Tyskland for freden* og fra den tyske okkupasjonsmakten. Undsets tanker om at den tyske mentaliteten – som var så forskjellig fra den norske – var formet av naturen må ha virket svært fjernt for soldatene. Som mange av dem fremhevet var naturen i Harz-området svært lik den norske naturen.⁶³⁰ Videre var det et land som først og fremst var preget av sult, sykdom, hjemløshet, flyktninger og bombede byer, ikke av hevnlyst og ”angrepsånd”. Lars Jordal snakker nok på veiene av de fleste av soldatene når han skriver i sine erindringer at den ”nazistiske og prøyssiske anden merka vi ikkje noko til”.⁶³¹ De store ødeleggelsene og nøden er fremtredende i nær sagt alle beretninger fra oppholdet i Tyskland, og det gjorde utvilsomt et stort inntrykk på de norske soldatene. For flesteparten av soldatene var oppholdet i Tyskland deres første reise utenlands. Mange av soldatene kom dessuten fra avsidesliggende strøk som i stor grad hadde blitt spart for ødeleggelser under krigen. Uansett hadde de færreste sett krigsherjinger av et slikt omfang som møtte dem i Tyskland. Storbyer som for eksempel Hamburg eller Hannover – mer eller mindre fullstendig lagt i ruin – fantes ikke i Norge.

Soldatene fikk raskt oppleve den nøden store deler av det tyske folk levde under på nært hold. Olav Lundestad forteller om sitt første møte med Tyskland i *Vestlendinger i Tysklandsbrigaden*. Synet av tyske barn og voksne som møtte dem på kaia, hvis eneste beskyttelse mot den bitende kulda var ”restar av klede, og med sko som berre minte om det dei skulle vere”, gjorde utvilsomt et sterkt inntrykk.⁶³² Det samme gjorde barna ”som stod langs med jernbanelina med triste og bedande augo, svoltne og lite kledde i den stride kulden”.⁶³³ Forholdene i Tyskland bedret seg lite de neste to årene, og inntrykkene var like

⁶²⁸ Ragnar Ulstein, ”Med velferd i sekken”, i Bakka, Ragnar (red.m.fl.) *Den norske Tysklandsbrigaden 1947-1953, Til Tyskland for freden*, Bergen 1998, s. 120

⁶²⁹ Bakka, Ragnar (red.m.fl.) *Den norske Tysklandsbrigaden 1947-1953, Til Tyskland for freden*, Bergen 1998, s. 78

⁶³⁰ For eksempel Brekke, Arnfinn og Aslak. T. Helleve (red.), *Vestlendinger i Tysklandsbrigaden*, Voss 1999, s. 52

⁶³¹ Brekke og Helleve: 1999, s. 21 (Lars Jordal, brigade 471: brigadene hadde nummer etter når de var. 471 var den første i 1947, 472 den andre, 481 den første i 1948 osv.)

⁶³² Han hevder det var svært kaldt den vinteren og at da de ankom Tyskland var det 15-20 kuldegrader. Brekke og Helleve: 1999, s. 14, (Olav Lundestad brigade 471),

⁶³³ Brekke og Helleve: 1999, s. 14 (Olav Lundestad, brigade 471)

sterke for de som kom senere.⁶³⁴ Omfanget av ødeleggelsene og nøden, gjorde det nærmest umulig å opprettholde en forestilling om at det tyske folk (alene) var skyld i den situasjonen de befant seg i, og at de hadde påført seg all denne elendigheten selv og fikk som fortjent.⁶³⁵ Det å ”se folk død utenfor gjerdene” bidro utvilsomt til å dempe tyskerhatet, og mange soldater følte en plikt til å hjelpe.⁶³⁶

Forholdet til lokalbefolkningen

På tross av de strenge fraterniseringsbestemmelsene, hadde de norske soldatene mye med sivile tyskere å gjøre, og det ble etter hvert vanlig med vennskap mellom norske soldater og tyske familier. Arbeidsledigheten i Tyskland var svært høy i denne perioden, og mange tysker fikk jobb for den norske brigaden: i kjøkkenet, kantina, sykehus, verkstedet, vaskeriet og lignende. I den første brigaden dreide det seg om 1099 sivile tyskere, og to år senere hadde det økt til 1641.⁶³⁷ Soldatene hadde et veldig positivt bilde av disse tyskerne, og ønsket heller disse enn de ”modne norske kvinnene” norske myndigheter sendte nedover.⁶³⁸ Blant de tyske arbeiderne fantes det også enkelte tyskere som hadde tjenestegjort i Norge under krigen, uten at dette nødvendigvis ble brukt mot dem.⁶³⁹ Soldatene fikk også møte tysk kultur gjennom revyoppsetninger og konserter med ”førsteklasses tyske artister”.⁶⁴⁰ Velferdstjenesten gjorde det også mulig å reise på perm til blant annet Berlin, eller reise gjennom Tyskland. Jørgen Skjerve forteller om et personlig møte med en tysker som hadde mistet både familie og hjem under krigen. Han var ikke av den grunn full av hevnlyst, men snarere opptatt av at tyskere måtte legge krigen bak seg.⁶⁴¹ Slike personlige møter med konkrete menneskeskjebner synes å ha hatt en avgjørende betydning for holdningene til tyskerne. Beskrivelsene av de tyske jentene i *Til Tyskland for freden*, skremte heller ikke de norske soldatene fra å omgås dem. Det ble en del farskapssaker og også enkelte giftemål etter endt tjeneste.⁶⁴² Arnfinn Brekke

⁶³⁴ Se for eksempel Brekke og Helleve: 1999, Odd Standal (brigade 481), s. 49-51. Arnfinn Brekke (brigade 482), s. 78. (Aslak Helleve brigade 492), s. 118.

⁶³⁵ Brekke og Helleve: 1999, s. 49-50, s. 78

⁶³⁶ Bakka: 1998, 105-106

⁶³⁷ Olav Breidlid og Ernst Olav Bjørkevik, *De norske styrker i Tyskland 1947-1953 Fra okkupasjon til forsvar av tysk jord*, Oslo Elanders forlag i samarbeid med Tysklandsbrigadens veteranklubb, 1996, s. 435

⁶³⁸ Rødland, Kjartan, ”Herrer over Herrefolket”, i: Bakka: 1998, s. 93

⁶³⁹ Breidlid og Bjørkevik: 1996, s. 45 ff.

⁶⁴⁰ Breidlid og Bjørkevik: 1996, s. 483 (Siterer Alf Larsen, Brigade 481)

⁶⁴¹ Brekke og Helleve: 1999, s. 83, (Jørgen Skjerve brigade 482)

⁶⁴² Breidlid og Bjørkevik: 1996, s. 440

opsummerer det enkelt og treffende: ”Vi kom og på talefot med tyskarar, og oppdaga at dei var menneske, dei som vi.”⁶⁴³

Fra britisk side var det et ønske om hjelpetjeneste til tyske ungdomsorganisasjoner, brigadesjefen i den første brigaden mente det ville skade soldatenes moral. Ulstein hevder i den sammenheng at nøden satte fraterniseringsforbudet i et grelt lys. At borgemesterne i disse byene var tidligere KZ-fanger, gjorde det enda mer absurd å argumentere med faren for ”nazistisk smitte”.⁶⁴⁴ Hjelparbeid ble etter hvert tillatt, og de norske styrkene hjalp blant annet til ved flere store branner.⁶⁴⁵ I leiravisa nr. 18 1948 ble det gitt uttrykk for stor missnøye med reglementet for fraternisering: ”Så vel i det tyske folk som i alle andre folk fins det høgtstående mennesker, en åndelig elite som [...] betyr friske utgangspunkter rundt om i folket. De har stort sett vært isolerte og forlatte siden kapitulasjonen, og det er halsløs politikk fortsatt å hindre samkvem med dem.”⁶⁴⁶ Medlidenheten med de mange barna som levde på og under sultegrensa, førte også til at soldatene selv tok initiativ til hjelpearbeid. I første omgang dreide seg om å dele ut godteri eller en matbit. Julen 1947 tok en løytnant initiativ til å arrangere juletreffest for tyske barn i den lutherske kirken i Norheim.⁶⁴⁷ Pakker som soldatene hadde fått tilsendt fra sine familier i Norge ble delt ut, og tilstelningen ble satt stor pris på av både de norske soldatene, de tyske barna så vel som deres foreldre. Senere ble det vanlig at soldatene arrangerte julefeiring for barna til tyskerne som arbeidet i leiren.

Forsvar av tysk jord – brigaden inn i den kalde krigen

Samme uke som Sovjet stengte alle innfartsveier til Berlin, skulle spørsmålet om Norges videre engasjementet i Tyskland opp til behandling i Stortinget. Debatten ble derfor naturlig nok preget av den kalde krigen, og flere av talerne uttrykte frykt for at Norge, gjennom sin deltagelse i okkupasjonen, skulle trekkes inn i en krig mellom øst og vest. Det ble likevel vedtatt – mot en stemme – at det skulle tas opp forhandlinger med britene om forlengelse av avtalen.⁶⁴⁸ Samtidig ble det vedtatt at brigaden skulle flyttes, og fra september 1948 var de

⁶⁴³ Brekke og Helleve: 1999, s. 78, (Arnfinn Brekke brigade 482)

⁶⁴⁴ Ulstein: 1998, s. 121

⁶⁴⁵ Det dreide seg om redningsaksjoner, samt å ordne husly for ofrene. Breidlid og Bjørkevik: 1996, s. 437.

⁶⁴⁶ Leiravisa nr. 18, sitert etter Olav Breidlid og Ernst Olav Bjørkevik, *De norske styrker i Tyskland 1947-1953 Fra okkupasjon til forsvar av tysk jord*, Oslo Elanders forlag i samarbeid med Tysklandsbrigadens veteranklubb, 1996, s. 427

⁶⁴⁷ Brekke og Helleve: 1999, s. 44 (Trygve Bakketeig brigade 472)

⁶⁴⁸ St. meld. Nr. 53 (1948): Fortsatt deltagelse i okkupasjonen. (NKPs Strand-Johannsen stemte i mot)

norske styrkene i Schleswig-Holstein. Fra norsk side ble ønsket om flyttingen begrunnet med soldatenes sikkerhet, og at det i tilfelle krig ville gjøre en eventuell tilbaketrekning enklere.⁶⁴⁹ Kommunistene anså nå engasjementet som rettet mot Sovjet, og i november 1948 la NKPs Strand Johansen fram forslag om at Norge burde trekke styrkene hjem.⁶⁵⁰

I den tilspissede utenrikspolitiske situasjonen gikk målet ved okkupasjonen gradvis fra å gjenoppbygge et demokratisk Tyskland til å forsvare tysk jord mot Sovjet. Etter 1949 fra å opprettholde ro og orden til å delta i NATO-forsvaret av den danske sørgrense. Som Tamnes påpeker lå det også her en normaliseringstendens i det tysk-norske forhold. Norge og Tyskland fikk en felles fiende i Sovjet, og forsvaret av (vest-)tysk jord ble også et forsvar av Norge.⁶⁵¹

Etter regjeringens vedtak i november 1948 om å forlenge engasjementet i Tyskland skrev Generalløytnant Hansteen et kort tillegg i *Til Tyskland for freden* hvor det ble innrømmet at ”den utenrikspolitiske situasjonen er betydelig endret”, og at den tyske trussel kanskje kunne begynne ”å høres noe fjernere ut”. Men det ble understreket at soldatene fremdeles måtte ”huske på hvilke katastrofer [...] som ble voldt fra samme kant ved den siste krigen”.⁶⁵² Nødvendigheten av dette tillegget vitner om at stemningen blant folket var i endring. Allerede et år tidligere hadde en meningsmåling viste at 75 % av befolkningen mente at Sovjet siktet mot verdensherredømmet, mens ingen av de spurte hevdet at Tyskland gjorde det samme.⁶⁵³ Selv om Sovjet på dette tidspunkt for alvor var i ferd med å overta fienderollen som Tyskland hadde hatt, ble det fra Hansteens side ikke lagt vekt på trusselen fra øst. Etter 1949 ble det imidlertid ikke trykt flere eksemplarer av opplysningsskriftet.

Sammenfatning og utviklingen etter 1949

I *Til Tyskland for freden* ble det tyske folk definert som ”et krigersk folk”. I sterk kontrast til den dominerende holdning i *Arbeiderbladet*, ble nazismen forklart som et utslag av en ”tysk mentalitet” med dype røtter i historien. På mange måter var det her den forestillingen Hans

⁶⁴⁹ På britisk side mente man de norske styrkene var for svake til å stå i mot et Sovjetisk angrep.

⁶⁵⁰ Stortingstidende 7b 1948, s. 2126 (forslaget ble mot ti stemmer ikke vedtatt)

⁶⁵¹ Tamnes: 1998, s. 95

⁶⁵² *Til Tyskland for freden* 1948, s. 12.

⁶⁵³ Alstad, Bjørn (red.), *Norske meninger I- Norge, nordmenn og verden*, Pax Forlaget 1969, s. 89 (Meningsmålingen fra august 1947.)

Fredrik Dahl har kalt ”nazismen som alle tings fokus” som kom til uttrykk.⁶⁵⁴ Alt fra naturen til middelalderborger til tortur ble sett som uttrykk for den samme mentaliteten, og på den måten satt i sammenheng med nazismen. Samtidig som man må kunne ta høyde for at bidragsyterne sto inne for det de skrev, bør holdningen som her kom til uttrykk også ses i sammenheng med at Norge her var en okkupasjonsmakt som var underlagt de allierte. Mens det i *Arbeiderbladet* kunne rettes kritikk mot de reaksjonære kreftene i Europa, og deres medansvar for nazismen og krigsutbruddet, var det ikke rom for slik kritikk i *Til Tyskland for freden*.

Regjeringens opplysningsarbeid om Tyskland og tyskere sto i skarp kontrast til det som møtte soldatene. Møtet med de enorme ødeleggelsene og den nøden folk levde under, samt personlige kontakt med sivile tysker både i leieren og på fritiden, bidro til en mer forsonende holdning. Det liten grunn til å betvile at deres holdninger også fikk ringvirkninger i det norske samfunn, ikke minst i lokalmiljøet. Tysklandsoppholdet var en stor hendelse i en tid der få mennesker reiste utenlands. En del av soldatene gjorde også stor karriere senere. Blant dem to senere statsministere: Oddvar Nordli og Kåre Willoch. Jeg vil her slutte meg til Rolf Tamnes som hevder at nærværet i Tyskland bidro til å ”dempe de sterke anti-tyske stemningene som fantes i norsk opinion”, og ”bidro til å utvikle mer nøkterne holdninger.”⁶⁵⁵

I 1950 ble det besluttet å etablere en dekningsstyrke i Schleswig-Holstein. Ifølge Rolf Tamnes innvarslet dette ”at Norge og Forbundsrepublikken Tyskland var i ferd med å bli funksjonelle allierte i kampen mot en felles fiende i øst.”⁶⁵⁶ Det samme kan sies om beslutningen om å avslutte engasjementet i Tyskland. Forsvaret i nord skulle styrkes, mot at tyske styrker ble trukket inn i forsvaret av Sør-Norge/Danmark. Tamnes hevder derfor at de første tilnærmelser i retning av et forsvarspolitisk samarbeid mellom Forbundsrepublikken Tyskland og Norge fant sted mot slutten av det norske engasjementet i Tyskland.⁶⁵⁷ Men som han videre påpeker var det en lang vei fram før Tyskland ble behandlet som en likeverdig alliansepartner. Først på tampen av den kalde krigen, i 1988, fikk regulære tyske stridsstyrker delta i NATO-øvelser i Nord-Norge.⁶⁵⁸

⁶⁵⁴ Se kapittel 1

⁶⁵⁵ Tamnes: 1998, s. 92

⁶⁵⁶ Tamnes: 1998, s. 95

⁶⁵⁷ Tamnes: 1998, s. 95-96

⁶⁵⁸ Tamnes: 1997, s. 101-105

Kapittel 11: Avslutning og konklusjoner

I denne oppgaven har det blitt undersøkt ulike forestillinger og bilder om Tyskland og tyskere, som kom til uttrykk i den norske offentligheten i perioden fra 1945 til 1949. Gjennom ulike nivåer av det norske samfunn, fra regjeringen og stortinget, pressen, partier og fagbevegelsen, kirken, humanitære hjelpeorganisasjoner og soldatene i Tysklandsbrigaden, har forestillingene blitt kartlagt og analysert. Det går fram av undersøkelsen at synet på tyskerne var svært sammensatt. Synet kunne variere fra det man kan kalle ”bare en død tysker er en god tysker”-tenkning, til de som klart tok avstand fra en kollektiv fordømmelse av tyske folk.

Holdningene til hvordan Tyskland og tyskere skulle behandles og den allierte krigspropagandaen endret seg radikalt seg i løpet av krigsårene. I den norske debatten i under krigen utkrystalliserte det seg to svært forskjellige synspunkter. I eksilmiljøet i Stockholm ble det gjennom hele krigen skilt klart mellom forbryterne og de ”andre tyskerne”, altså mellom nazistene og de antinazistiske, demokratiske tyskerne. Nazismen ble her forklart ut fra sosiale og økonomiske forhold. Eksilmiljøet i London ble derimot raskt preget av hevntanken og den såkalte vansittartismen som fikk stadig større oppslutning i Storbritannia. Her ble nazismen forklart som et uttrykk for en særtysk mentalitet, og tyskerne ble i stor grad ansett for å være nazister av natur. Tankegangen hadde på den måten klare likhetstrekk med rasetenkningen. Forskjellene i de ulike synspunktene må i stor grad kunne tilskrives at det i Stockholm utviklet seg et nært samarbeid mellom norske og tyske antinazister, mens tyske antinazister i London konsekvent ble holdt utenfor.

Den vansittartistiske eller rasebiologiske tenkningen kom klart til uttrykk gjennom behandlingen av sivile tyskere i Norge og de ”tyske elementene” (”tyskerbarna” og ”tyskerjentene”) i det norske samfunn. De ble sett som fremmedelementer i det norske samfunn på grunn av deres ”tyske blod” og ”uheldige arvestoff”, og ble videre vurdert som en potensiell trussel mot rikets sikkerhet, en fremtidig femte kolonne. Fra myndighetenes side ble det uttrykt ønske om å ”bli kvitt” flest mulig av dem. De ble i stor grad behandlet som forbrytere på grunn av sin nasjonalitet, eller deres forbindelse med det ”tyske”. Ønsket om å utvise disse ”fremmedelementene” bør videre ses i sammenheng med en tanke om at etnisk rene nasjonalstater skulle sikre freden. Dette var en tanke som blant annet hadde blitt fremmet

av den tsjekkosllovakiske eksilregjering i London under krigen, og som de allierte i prinsippet sluttet opp om på Potsdam-konferansen.

Sommeren 1945 vendte de om lag 7600 overlevende nordmenn som hadde sittet i tyske konsentrasjonsleire hjem. Av deres beretninger går det fram at det her fantes et grunnlag for forsoning. Mange av fangene hadde også møtt et ”annet Tyskland” i leirene. Arnulf Øverland var blant de som fremhevet sine tyske fangekamerater, og talte forsoningens sak. Også politikere som Einar Gerhardsen og Halvard Lange har hevdet at slike personlige møter hadde gjort dem mer optimistiske med tanke på Tysklands framtid. Hiltgunt Zassenhaus, som i samarbeid med de norske sjømannsprestene i Hamburg hadde ytt stor hjelp til de norske tukthusfangene, spilte i denne sammenheng en viktig rolle.

Gjennom avisene og den politiske litteraturen ble det i kapittel fem undersøkt hvordan nazismen ble forklart, hvordan de så på muligheten for gjenreisning av et tysk demokrati og hvordan det tyske folk skulle omskoleres. Her gikk det fram at det fantes et klart skille mellom to ulike forestillinger som i stor grad fulgte de politiske skillelinjer. På den ene siden forklarte *Arbeiderbladet* og *Friheten* nazismen hovedsakelig som et økonomisk og sosialt problem. For å utrydde nazismen måtte derfor de økonomiske og sosiale strukturer forandres. De antinazistiske tyskerne – henholdsvis sosialdemokratene og kommunistene – måtte videre spille en avgjørende rolle i gjenreisningen. *Verdens Gang*, organet for hjemmefrontens ledelse, la seg tett opp til dette synet. På borgerlig side var det større tilbøyelighet til å legge vekt på nazismens åndelige og moralske årsaker. De færreste så nazismen som evigvarende egenskaper ved det tyske folk, men en egenskap som var ”pisket inn gjennom generasjoners brutale opplæring”. Løsningen var streng kontroll, langvarig okkupasjon, og omskolering utenfra. Dette må ses i sammenheng med de faktiske forhold i Tyskland. De borgerlige partiene i Tyskland var i støpeskjeen, og manglet legitimitet på grunn av deres knefall for Hitler. På borgerlig side fantes det med andre ord ikke et klart alternativ til ”annet Tyskland” som gjenreisningen kunne bygge på. De kristne skilte seg her noe ut. De forklarte nazismen som et moralsk forfall, ikke bare i Tyskland, men i hele den vestlige verden som en følge av sekularisering. De fremhevet videre særlig den tyske *Bekjennelseskirkens* kamp mot nazismen, og at den lutherske kirken måtte få en sentral rolle i omskoleringen av det tyske folk. I likhet med sosialdemokratene og kommunistene fantes det blant kirkens menn personlige forbindelser til et ”annet Tyskland”.

Gjennom Nürnberg-prosessen ble det slått fast at det hadde vært motstand også i Tyskland, og det ble understreket at det var de nazistiske forbryterne som satt på tiltalebenken, ikke det tyske folk. I noen grad bidro dette til å skape en bevissthet om et ”annet Tyskland”, men det ble først og fremst trukket fram i arbeideravisene, som også hadde hevdet dette tidligere

Allerede høsten 1945 ble satt fokus på nøden i Tyskland i norske medier. Det store sult- og flyktningproblemet ble først og fremst sett som et politisk problem, fordi matmangelen kunne føre til opptøyer, som igjen kunne utnyttes av eventuelle nazistiske ”varulver”. Situasjonen førte imidlertid til at det ble vanskelig å betrakte det ”tyske problem” som et isolert tysk problem. Faren for epidemier gjorde det til et europeisk helseproblem, faren for opptøyer til et europeisk sikkerhetsproblem. Dette ble særlig fremhevet i *Arbeiderbladet*. I *Aftenposten* og *Dagbladet* ble derimot flyktningene først å fremst sett som en trussel fordi de var bærere av den tyske mentaliteten. For *Friheten* var flyktningene et særlig problem, fordi flyktningene fra østområdene brakte med seg beretninger om overgrep og voldtekt. Slike beretninger førte til en økende skepsis til Sovjet i de øvrige avisene. *Friheten* tok i denne sammenheng i bruk en retorikk der nazisme ble mer eller mindre ensbetydende med kritikk av kommunismen. Beskyldninger om sovjetiske overgrep mot lokalbefolkningen ble tolket som en videreføring av Goebbels antikommunistiske propaganda. Med tvangssammenslåingen av det sosialdemokratiske og det kommunistiske parti i den sovjetiske okkupasjonssonen ble retorikken ytterligere skjerpet. De tyske sosialdemokratene i vest, med Kurt Schumacher i spissen, rettet kraftig kritikk mot det nye ”Enhetspartiet” og den sovjetiske politikken i østsonen. I *Friheten* ble derfor Schumacher omtalt som den nye Goebbels, og på den måten satt i sammenheng med nazismen

I september 1946 holdt den amerikanske utenriksministeren en tale i Stuttgart som innvarslet en omlegging av den amerikanske politikken, i retning av en mer forsonende politikk. Det ble erklært at amerikanerne ikke ønsket å holde det tyske folk nede, og det ble blant annet tatt til orde for en gjenreisning av tyske industri. Hensikten var dels å vinne tyskerne til demokratiet, dels å senke okkupasjonsutgiftene. *Aftenposten* la nå om sin linje og støttet helhjertet opp om den nye amerikanske linjen. Skepsisen til den tyske mentaliteten forsvant imidlertid ikke, og forutsetningen for at de kunne støtte opp om den nye politikken var at Byrnes forsikret om at amerikanerne ikke ville komme til å trekke seg ut av Tyskland eller av Europa.

De personlige forbindelsene til et ”annet Tyskland” var en viktig forutsetning for at Arbeiderpartiet, fagbevegelsen og kirken kunne ta opp kontakten med deres representative tyske søsterorganisasjoner kort tid etter krigen. For Arbeiderpartiet og fagbevegelsen var det viktigste forbindelsesleddet de tyske flyktningene som hadde kommet til Norge etter 1933, og samarbeidet med anti-nazistiske tyskere i eksilmiljøet i Stockholm. Da særlig med Willy Brandt. I tillegg spilte forbindelsene med et annet Tyskland i konsentrasjonsleirene en viktig rolle. Kirken hadde også slike personlige forbindelser å bygge på blant annet gjennom flyktningarbeid før krigen, og den norske Sjømannskirken i Hamburg. Synet på det tyske folk som helhet ble ikke nødvendigvis mer positivt, og i stor grad var solidariteten begrenset til deres ”partnere” i Tyskland. Kontakten bidro imidlertid til at det ble presentert et mer nyansert bilde av Tyskland og tyskere, som ble formidlet gjennom *Arbeiderbladet*, *Fri Fagbevegelse* og *Kirke og Kultur*.

Det humanitære hjelpearbeidet overfor Tyskland kom seinere i gang i Norge, enn i både Sverige og Danmark. Det fantes lenge sterke motforestillinger til å hjelpe tyskere. Initiativet kom i hovedsak fra personer som hadde vært aktive i *Nansenhjelpen* og i motstandskampen, og flere av dem hadde sittet i tyske konsentrasjonsleire under krigen. Igjen spilte de personlige forbindelser med et ”annet Tyskland” en viktig rolle. Når hjelpen til Tyskland startet rundt årsskifte 1947/48 hadde frykten for den nye fienden i øst også begynt å gjøre seg gjeldende. Dette var antagelig en faktor som bidro til at nordmenn kunne samle seg om hjelpen til Tyskland. Med den kalde krigen og et klarere bilde av Sovjet som diktatur ble frykten for tyskernes ”trang til førerdyrkelse” sterkt aktualisert. I *Aftenposten* hadde det så seint som i januar 1947 blitt hevdet at tyskerne først å fremst trengte en ny ånd, ikke mat. Denne tanken forsvant mer eller mindre fra samtlige aviser. Mediene samlet seg om det syn at man måtte begynne med å forandre de materielle forhold, et syn som tidligere hadde blitt hevdet i arbeideravisene.

Gjennom de mange reisebrevene som satte fokus på situasjonen i Tyskland i 1947 og 1948, ble det også skapt et mer menneskelig bilde av tyskerne. Tysklandreportasjene ble svært populære og preget både avisen og tidsskriftene. Reiseskildringen innholdt ofte møter med tyskere, og på den måten slapp også flere tyske stemmer til i norske medier. Kulturlivet i Tyskland begynte etter hvert også å røre på seg, og dette ble viet oppmerksomhet av avisen. Reisebrevene bidro på den måten til at bildet av et ensformig og uniformert Tyskland slo sprekker. Med Berlinblokaden toppet øst-vest konflikten. Berlin hadde gått fra å være

”prøysseråndens arnested”, til å bli ”frihetens forpost”. Krisen skapte et bildet av berlinerne som alliert med vestmakten i kampen mot diktaturet, mot kommunismen. Skepsisen til tyske politikere vedvarte imidlertid hele perioden. Dette kom blant annet til uttrykk da Kurt Schumacher talte i Oslo i november 1947, og det ble rettet krafteige beskyldninger mot ham særlig fra *Dagbladet* og *Friheten*. Selv om Schumacher hadde tilbrakt nesten hele naziperiode i konsentrasjonsleir, ble han sammenlignet med Hitler, Goebbels og nazismen. Også andre politikere ble omtalt på lignende måte. Slike sammenligninger må kunne sies å ha vært helt løsrevet fra virkeligheten, og sier kanskje først og fremst noe om en manglende forståelse av hva nazismen var. I *Dagbladet* sto tanken om tyskernes ”førertrang” som en sentral forklaring på nazismen. Dette ført blant annet til at dyrkelsen av kommunistlederen Wilhelm Pieck, ikke ble sett i sammenheng med Stalin-dyrkelsen, men med nazismen og en ”tyske mentaliteten”.

Det opplysningsskriftet som norske myndigheter delte ut til de norske soldatene som skulle tjenestegjøre i Tysklandsbrigaden – *Til Tyskland for freden* – ga uttrykk for et helt annet syn enn det som for eksempel var dominerende i *Arbeiderbladet*. Tyskerne ble definert som et ”krigersk folk”, og nazismen var et uttrykk for en særtysk mentalitet. Tysk natur og middelalderborger ble satt i sammenheng med denne mentaliteten, og på den måten koblet til nazismen. Det bilde som her ble formidlet sto i sterk kontrast til det Tyskland som møtte soldatene. Deres beretninger er for det første preget av møtet med de enorme ødeleggelsene og nøden. For det andre utviklet det seg personlige vennskapsbånd mellom norske soldater og tyske familier. Gjennom brigaden fikk en ny generasjon møte et annet Tyskland enn det man hadde lært å kjenne gjennom fem år med okkupasjon av Norge. Nærværet i Tyskland må kunne hevdes å ha bidratt til å dempe de tyskfiendtlige holdningene og at det ble skapt et mer nyansert bilde av Tyskland og tyskere.

Videre forskning

Jeg har i mitt arbeid kommet over enkelte områder det mangler forskning på. For det første gjelder dette det norske eksilmiljøet i Amerika under annen verdenskrig. Mens eksilmiljøene i London og Stockholm er godt utforsket, finnes det ikke noen helhetlig framstilling av miljøet i Amerika. Det er stort sett begrenset til biografier om enkelte sentrale aktører som blant annet Finn Moe, Karl Evang og C. J. Hambro. Disse personene og flere andre var aktive i arbeidet med å forberede freden, og de spilte en viktig rolle i etterkrigstidens Norge. Et problem med

biografier er gjerne at det blir mer fokus på person, og at det i mindre grad settes i en større sammenheng. Hvordan preget Amerika-oppholdet deres tanker om etterkrigstiden, og hvilke impulser tok de med seg hjem? I hvilke grad bidro det norske eksilmiljøet til å knytte Norge nærmere USA etter krigen? For det andre er det humanitære hjelpearbeidet som ble satt i gang etter krigen generelt, og Tysklandshjelpen spesielt, lite omhandlet innen historiefaget. De fremstillinger som finnes er organisasjonshistorie, og tar ikke opp hjelpearbeidet i sin helhet. For det tredje er behandlingen av de tyske krigsfangene og de sivile tyskerne i Norge et lite omtalt kapittel i norsk historieskrivning. Her ville det også være et poeng og se det i sammenheng med den politikk som ble ført i andre land.

Undersøkelser av holdningene til Tyskland og tyskere i ulike landsdeler ville videre vært interessant. Var det for eksempel annerledes i Finnmark hvor det var stor konsentrasjon av tyskere, enn for eksempel på Østlandet? Er Ragnar Ulsteins utsagn om at de ”minst forsonelige var kanskje de som minst hadde lide” er riktig?

Litteraturliste

Nettsider:

Franklin D. Roosevelt Library and museum:

<http://www.fdrlibrary.marist.edu/>

Harry S. Truman Library:

<http://www.trumanlibrary.org/>,

Norgeslexi – politisk dokumentasjon på nett: Norsk Krigsleksikon

<http://www.norgeslexi.com/krigslex/>, 2/11 2008

Robert Jackson:

<http://www.roberthjackson.org/>,

Store Norske Leksikon:

<http://www.snl.no>,

Time Magazine:

<http://www.time.com/time/magazine/>

Tysklandsbrigaden:

<http://www.tysklandsbrigaden.no/>

University of Wisconsin Digital Collection. Foreign relations of the United States.

<http://digioll.library.wisc.edu/FRUS/>

U.S. Diplomatic mission to Germany:

<http://usa.usembassy.de/>

Avisartikler:

Kristeligt Dagblad, ”Nordisk-tysk kirkekonvent”, 4/11-1999, <http://www.kristeligt-dagblad.dk/artikel/240237:Kronik--Nordisk-tysk-Kirkekonvent?highlight=kirker>, 2/10-2008

Utrykte kilder, Arkiver:

Arbeiderbevegelsens Arkiv og bibliotek Oslo, LO-arkiv, Londonsekretariatet, Boks 7c, mappe 13, *Diskusjonsgrunnlag for våre fredsmål*

Arbeiderbevegelsens Arkiv og bibliotek. Internasjonal mappe. *Rapport fra Den internasjonale konferanse av de Sosialistiske Partier i Clayton-on-sea 17.-20. mai 1946*,

Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo. Det norske Arbeiderpartiets arkiv: internasjonalt utvalg 1946

Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo. Det norske Arbeiderpartiets arkiv: internasjonalt utvalg 1947.

Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo. Det norske Arbeiderpartiets arkiv: Militært utvalg 1948

Gunnar Jahns dagbøker bind 6 Nasjonalbiblioteket, Ms 4 2579 (Håndskriftsamlingen)

..

Trykte kilder:

- Alstad, Bjørn(red.), *Norske Meninger 1*, Oslo: Pax Forlag 1969.
- Arne Ordings *Dagbøker* 19. juni 1942-23.juli 1945, Bind 1 Opsahl, Erik(red.) Oslo: Tano Aschehoug 2000
- Atlantehavserklæringens, <http://usa.usembassy.de/etexts/democrac/53.htm>, 3/4-2009
- Brandt, Willy, *Efter Segern: diskusjonen om krigs- och fredsmålen*, 1944.
- Brandt, Willy, *Krigen i Norge*, Oslo: 1945
- Brandt, Willy, *Forbrytere og andre tyskere*, Oslo: Aschehoug 1946.
- Brandt, Willy, *Nürnberg – Norge – Dommen*, Oslo: Aschehoug 1946.
- Bratteli, Trygve *Fange i natt og tåke*, Oslo: Tiden 1980
- Brodersen, Arvid, *Mellom frontene*, Oslo: Cappelen 1979
- Brodersen, Arvid, *Fra et nomadeliv: erindringer*, Oslo: Gyldendal 1982
- Clay, Lulusius D. *Decision in Germany*, Westport, CT, 1950
- Dagermann, Stig, *Tysk Høst*, Oslo: Grundt Tanum 1947
- Ehrenburg, Ilja, *The war 1941-1945*, trans. Tatiana Shebunina, Cleavland: World Publishing, 1969, s. 26-32
- Eidem, Odd, *Varm Aske*, , Oslo: Dreyers Forlag 1947,
- Eriksen, Knut Einar og Geir Lundestad, *Kilder til moderne historie i Norsk utenrikspolitikk*, Oslo: Universitetsforlaget 1972.
- Fremtidens Norge*, Stockholm: Arbeidernes Fagelige Landsorganisasjon og Norsk Sjømannsforbund 1945 (2. opplag)
- Friis, Jakob, *Oppgjør med Tyskland og med vestmaktene*. Oslo: Tanum 1945,
- Gerhardsen, Einar, *Fellesskap i krig og fred, Erindringer 1940-1945*, Oslo: 1970
- Hambro, J.C. *How to win the peace*, Lippincott, Philadelphia 1942/ *Hur freden vinnes*, Stockholm: Söderström 1943.
- Hoover, Herbert, *The President's economic mission to Germany and Austria, report no. 3*, 18/3-1947,
http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/marshall/large/documents/pdfs/5170.pdf#zoom=100,
- Jackson, Robert, *Opening Statement before the International Military Tribunal*: 1945.
<http://www.roberthjackson.org/Man/theman2-7-8-1/>, 7/4-2009
- Kaufman, Theodore, *Germany must perish!* Newark: 1941
- Knudsen, Helge, og Ringsted, Henrik V. *Maskene faller i Nürnberg*, København: Gyldendal 1946.
- Lange, Halvard, *Norsk utenrikspolitikk siden 1945: foredrag og debattinnlegg*, Oslo: Tanum, 1952
- Lie, Haakon, *Krigstid 1940-1945*, Oslo: Tiden Forlag 1982
- Lie, Haakon, *Martin Tranmæl Veiviseren*, Oslo: Tiden Forlag 1991
- Lie, Trygve, *Med England i skuddlinjen 1940-42*, Oslo: Tiden Forlag 1956.

Memorandum to the president 10. January 1945. *Henry Morgenthau plan for Germany after the war*. <http://www.fdrlibrary.marist.edu/psf/box32/t298p01.html>, 6/9-2008
Mogens, Victor, *Tyskerne, Quisling og vi andre*, Oslo: Utenriksforlaget 1945

Nilson, Sten Sperre, *Tyskland og verdensøkonomien*, Tidens Ekko nr. 1-4, Chr. Michelsens institutt for videnskap og åndsfrihet, Bergen:1948
Nissen, Ingjald, *Psykopatenes diktatur*, Oslo: Aschehoug 1945.
Nizer, Louis, *Hva skal vi gjøre med Tyskland?*, Oslo: Nasjonalforlaget 1946.
Nordahl, Konrad, *Med LO for friheten*, Oslo: Tiden Norske Forlag 1969.
Ofteidal, Chr. S. og Olav Brunvand, *I skyggen av et tukthus: glimt fra fangelivet i Tyskland*, Stavanger: Stabenfeldt 1945

Restatement of US policy on Germany, Speech by J.F. Byrnes, United States Secretary of State, Stuttgart September 6, 1946, <http://usa.usembassy.de/etexts/ga4-460906.htm>.

Problemet Tyskland, utarbeidet av en Studiegruppe fra Chahtam House Cambridge University Press i samarbeid med Norwegian Publishers Limited 1945.

Samråd i kristid : protokoll från den Nordiska arbetarrörelsens samarbetskommitté 1932-1946, Stockholm: Den nordiske samarbeidskomite 1986

Skard, Eiliv, *Det gjelder Europa – Inntrykk fra Tyskland Høsten 1948*, Oslo: Aschehoug 1948
Steinsvik, Marta, *Frimodig ytringer*, Oslo: 1946

Tau, Max, *Troen på menneske*, Oslo: Tanum 1946
Til Tyskland for freden, Oslo: Forsvarets undervisnings- og velferdskorps 1947
Til Tyskland for freden, Oslo: Forsvarets undervisnings- og velferdskorps 1949

Undset, Sigrid, *Tilbake til fremtiden*, Oslo: Aschehoug 1949. (1996)
Vansittarts, Robert, *Mitt livs lærdommer*, oversatt av Carl Joachim Hambro d.y. Gyldendal, Oslo 1946
Vogt-Svendsen, *Med Guds ord i fiendeland*, Den Norske Sjømannsmisjons Forlag 1948.
Vold, Ragnar, *Tyskland marsjerer – hvorfor? – hvorfra? – hvor hen?*, Oslo Aschehoug 1934

Zassenhaus, Hilgunt, *Stå vakt i mørket*, Norsk utgave av Olav Brunvand Bergen: Tiden 1947

Øverland, Arnulf, ”Hvad skal vi gjøre med tyskerne?”, i *Det har ringt for annen gang*, Oslo: Aschehoug 1946
Øverland, Arnulf, *Nordisk randstater eller atlantisk fred*, Oslo: Aschehoug 1949, Boken finnes også i nettutgave:
<http://www.nb.no/utlevering/contentview.jsf?sesamid=0a79d1af8bbc4d818d38d7cec0b94a2d&struct=DIVP2>, 24/3-2009

Aftenposten 1945-1949
Arbeiderbladet 1945-1949
Dagbladet 1945-1949
Friheten 1945-1949
Verdens Gang 1945-1949
Vårt Land 1945-1949

Samtiden 1945-1949
Kirke og Kultur 1945-1949
Fri fagbevegelse 1945-1949
Kontakt 1945-1949

Stortingstidene 1945-1948
Stortingsforhandlingen 1945-1948

Litteratur og forskning:

- Aagesen, Knut, "Fagopposisjonen av 1940", i: *Norge og den 2. verdenskrig. 1940 – Fra nøytral til okkupert*, Oslo: Universitetsforlaget 1969
- Aardal, Ronny, *Stereotyper av Tyskland hos norske utenrikspolitikere 1950-1970*. Hovedfagsoppgave i Historie: Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet, Trondheim 2002
- Aasheim, Nils, Høyres holding til utenrikspolitiske spørsmål 1945-49. Hovedfagsoppgave i Historie: Universitetet i Oslo 1972
- Anthonsen, Reidar, Ragnar Vold, Johan Borgen, Olaf Kortner, *Dagbladet i krig og fred*. Oslo: Aschehoug 1962
- Bakka, Ragnar, Rakne, Jan, , Olav J. Olsen og Kåre Bruvik, *Den norske tysklandsbrigaden 1947-53 – til Tyskland for freden*, Bergen: Tysklandsbrigadens veteranforening 1998
- Benum, Edgar, *Maktsentra og opposisjon – Spaniasaken i Norge 1946 og 1947*, Oslo: Universitetsforlaget 1969
- Blum, John Morton, Roosevelt and Morgenthau: A Revision and Condensation of From the Morgenthau Diaries, Boston: Houghton Mifflin Company 1970
- Borgersrud, Lars, *Staten og krigsbarna. En historisk undersøkelse av statsmyndighetenes behandling av krigsbarna i de første etterkrigsårene*, Universitetet i Oslo 2004
- Borchgrevink, N. *Den norske brigade i Tyskland 1947-1953*. Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling 1968
- Breidlid, Olav og Ernst Olav Bjørkevik, *De norske styrker i Tyskland 1947-53: fra okkupasjon til forsvar av tysk jord*, Oslo: Elenders forlag 1996
- Brekke, Arnfinn og Aslak. T. Helleve (red.), *Vestlendinger i Tysklandsbrigaden*, Voss: 1999
- Brødbøl, Eileen, *Norge og Vestunionen, januar-desember 1948*, Hovedfagsoppgave Historie: Universitetet i Oslo 1987
- Bull, Edvard, *Norge inn i den rike verden, Tiden etter 1945*, Norges Historie bind 14., Mykland, Knut (red.), Oslo: Cappelens Forlag 1979
- Dahl, Hans Fredrik, "Tyskland og vi", i *Tyskland og vi*, Sigurdson, Ragnhild og Arve T. Thorsen (red.) Oslo: Norsk Folkemuseum, 1998
- Dahl, Hans Fredrik, "Quisling-rollen i komparativt perspektiv", i: *I krigens kjølvann*, Larsen, Stein Ugelvik(red.), Oslo: Universitetsforlaget 1999
- Dahl, Hans Fredrik, *De store ideologienes tid 1914-1955, Norsk idéhistorie bind 5*, Eriksen, Trond Berg, og Øystein Sørensen(red.), Oslo: Aschehoug 2001
- Dahle, Fredrik, *Blokkpolitikk eller kollektiv sikkerhet?: NKPs syn på norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk 1945-49*. Hovedfagsoppgave i Historie: Universitetet i Trondheim, 1984
- Drolshagen, Ebba, *Det skal de ikke slippe godt fra*, København 1999

- Eik, Jarl og Stein Ugelvik Larsen, "Taushet og dobbel taushet. NS-barns oppvekst etter krigen", i *I krigens kjølvann* Larsen, Stein Ugelvik(red.), Oslo: Universitetsforlaget 1999
- Elvebakk, Vebjørn Kristen, *Finn Moe – en utenrikspolitisk biografi*, Hovedfagsoppgave i historie: Universitetet i Oslo, høsten 2004
- Ericsson, Kjersti, *Drift og dyd kontrollen av jenter på 50-tallet*, 1997
- Eriksen, Knut, *Debatten om sikkerhetspolitikken innen Det Norske Arbeiderparti 1948 og 1949*. Hovedfagsoppgave i Historie: Universitetet i Oslo 1969
- Eriksen, Knut Einar og Terje Halvorsen, *Frigjøringen – Norge i krig bind 8*. Skodvin, Magne(red.), Oslo: Aschehoug 1987
- Eriksen, Knut Einar og Øystein Pharo, *Kald krig og internasjonalisering 1949-1965, Norsk utenrikspolitikk historie bind 5*. Oslo: Universitetsforlaget 1997
- Etterkrigshistorie 2, Et alliert Norge*, Emner fra norsk historie etter 1945, Oslo: Universitetsforlaget 1971
- Fethke, Jutta og Einhart Lorenz: "Bruno Krauskopf: Berlin, Stavanger, New York", i: *Norsk-tyske forbindelser gjennom hundre år. Ikke bare laks og pølser*, Berlin: Wissenschaftt-verlag 2005
- Fjørtoft, Kjell, *Oppgjøret som ikke tok slutt*, Gyldendal 1997
- Frøland, Hans Otto, "Tysk-norske forbindelser etter 1945", i Simensen, Jarle(red), *Tyskland-Norge: Den lange historien*, Oslo: Tano Aschehoug 1999
- Furre, Odd-Bjørn, "Norsk okkupasjonshistorie. Konsensus, berøringsangst og tabuisering", i *I krigens kjølvann* Larsen, Stein Ugelvik(red.), Oslo: Universitetsforlaget 1999
- Gammelién Stefan, Rapport om forskningsprosjekt om Berlinerbarna i Skandinavia: <http://www2.hu-berlin.de/for:n/themen/projekt.html>, 29/4-2009.
- Guldbrandsen, Dahl, *Norske soldater i tyskland 1947-1953: soldater fra Ringsaker forteller om sine opplevelser*, Tysklandsbrigadens veteranforening i Ringsaker og omegn 2000
- Gystad, Ole Martin, *Vestre, Øst-vest konflikten og NATO 1945-55*, Hovedfagsoppgave i Historie: Universitetet i Trondheim, 1974
- Grimnes, Ole Kristian, "Kollaborasjon og oppgjør", i *I krigens kjølvann* Larsen, Stein Ugelvik(red.), Oslo: Universitetsforlaget 1999
- Gogstad, Anders, "Men seier'n var vår": *Søklys på omveltningenes år mellom krig og fred: fra kriseår til krig, okkupasjon og oppgjørets time: linjer i norsk samtidshistorie*. Institutt for samfunnsmedisinske fag, Sosialmedisinsk seksjon, Universitetet i Bergen, 2003
- Gogstad, Anders Chr. "Om de landssvikdømte: Straff, soning og sykdom", i *I krigens kjølvann* Larsen, Stein Ugelvik(red.), Oslo: Universitetsforlaget 1999
- Goldman, Aaron, Germans and Nazis: The Controversy Over "Vansittartism" in Britain during the Second World War, in *Journal of Contemporary History*(SAGE, London and Beverly Hills), Vol. 14, No. 1 (Jan. 1979), s. 155-191.
- Haugen, Vidar, *Arbeiderpartiet 1940-45: Planlegging og gjenreising*, Oslo: Tiden 1983
- Hagli, Claus, *Weimarånd, avspenning og brobygging eller kald krig og vestorientering. Presseholdninger til internasjonal politikk og norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk fra 1945 til Fultontalen 5.mars 1946*. Hovedfagsoppgave i Historie: Universitetet i Oslo 1976.

- Halvorsen, Terje, *Mellom Moskva og Berlin – Norges Kommunistiske parti under ikke-angrepspakten mellom Sovjet-unionen og Tyskland 23. august 1939 – 22. juni 1941*, Oslo: Falken Forlag 1996
- Hendriksen, Gro K., *Mellom allianselojalitet og markedsinteresser: Forholdet mellom Norge og Øst-Tyskland 1949-62*. Hovedfagsoppgave i Historie: Universitetet i Oslo 1994
- Hermansen, Hans Petter, *Fra krigstilstand til allianse: Norges politiske behandling av den militære side ved Tysklandsspørsmålet 1947-55*, Hovedfagsoppgave i historie: Universitetet i Oslo 1976
- Jølstad, Anders, *Det tyske problem. Norsk sikkerhetspolitisk samarbeid med Vest-Tyskland, 1955-1965*. Hovedfagsoppgave i historie: Universitetet i Oslo/Institutt for forsvarsstudier 1995
- Kamusella, Tomasz, i Prauser, Steffan og Arfon Rees (red.) *The Expulsion of the "German" Communities from Eastern Europe at the end of the Second World War*, European University Institute: Badia Fiesolana 2004,
<http://cadmus.iue.it/dspace/bitstream/1814/2599/1/HEC04-01.pdf>, 19/4-2009
- Kleßmann, Christoph: *Die doppelte Staatsgündung. Deutsche Geschichte 1945-1955*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1991
- Kristiansen, Tom, (red) *Tysklandsbrigaden: Fra okkupasjon til samarbeid*, Institutt for forsvarsstudier 1998.
- Larsen, Leif, *Historien om Redd Barna – Medlemsorganisasjonen 1946-2006*, Oslo: 2007
- Larsen, Stein Ugelvik (red.), *I krigens kjølvann*. Oslo: Universitetsforlaget 1999
- Lavik, Nils Johan, "Psykiatrien og den annen verdenskrig – refleksjon 50 år etter", i *I krigens kjølvann* Larsen, Stein Ugelvik (red.), Oslo: Universitetsforlaget 1999
- Linder, Doris H. Aase Lionæs – *En politisk biografi*, Det norske Arbeiderparti, Oslo 1997
- Lindner, Jörg.: *Den svenska Tysklands-hjälpen 1945-1959*, Umeå: Acta Universitatis Umensis 1988
- Lorenz, Einhart, "Literaten und Künstler im norwegischen Exil", i *Poetik und Gedächtnis. Festschrift für Heiko Uecker*: Lang 2004,
- Lorenz, Einhart, *Willy Brandt og Norge 1933-1947*, i *Willy Brandt : ein deutsch-norwegisches Politikerleben im 20. Jahrhundert* Thomas Sirges, Birgit Mühlhaus 2002
- Lorenz, Einhart, *Willy Brandt i Norge: eksilåra 1933-1940*, Oslo: Tiden 1989
- Lorenz, Einhart, "'Moralske kalorier' til tyske demokrater", i Bergh, Trond, Solveig Halvorsen, Lill-Ann Jensen, Tor Are Johansen, Lars Langengen, Einhart Lorenz, Einar A. Terjesen (red.) *Arbeiderhistorie 1995 Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*, Oslo: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek 1995
- Lorenz, Einhart, "Tyske flyktninger i Norge etter 1933 og deres betydning i Tyskland etter 1945", i Simensen, Jarle (red), *Tyskland-Norge: Den lange historien*, Oslo: Tano Aschehoug 1999
- Lumans Valdis O., *Himmler's Auxiliaries: The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933-1945*, North Carolina Press 1993
- Lund, Sigrid Helliesen, *Alltid underveis*, 1981
- Lund, Hans Christian, *Tyskerne kommer! Veien fram til tysk deltagelse i de 6 olympiske leker i Oslo: vinterlekene i 1952 og kald krig*, Norges idrettshøgskole 2004
- Lundestad, Geir, *Norske holdninger ovenfor Vest-Tyskland 1947-1951*. Hovedfagsoppgave i historie: Universitetet i Oslo 1970
- Lykke, Friis, *Den tyske magt: Tysklandsspørsmålet fra Bismarck til Kohl*, Forlaget politiske studier 1994

- Lønning, Inge, "Arven fra Luther" i Tyskland-Norge, i Simensen, Jarle(red), *Tyskland-Norge: Den lange historien*, Oslo: Tano Aschehoug 1999
- Magnussen, Svein, *Vitnepsykologi – Pålitelighet og troverdighet i dagligliv og rettssal*, Oslo: Abstrakt Forlag 2004
- Meier, Christian, "Oppgjøret med fortiden. Tysk historiker debatt etter 1945", i Simensen, Jarle(red), *Tyskland-Norge: Den lange historien*, Oslo: Tano Aschehoug 1999
- Misgeld, Klaus, *Die "Internationale Gruppe demokratischer sozialisten" in Stockholm 1942-1945: zur sozialistischen Friedensdiskussion während des Zweiten Weltkrieges*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International 1976
- Müssene, Helmut: *Exil in Schweden, Politische und kulturelle Emigration nach 1933*, München: 1974
- Naimark, Norman M. *The Russians in Germany: A history of the Soviet zone of occupation 1945-1949*, Harvard University Press 1995
- Nedrebø, Tore, *Den tyske utfordringa: Tyskland, Norge og det nye Europa*, Oslo: Samlaget 1995
- Norsk Biografisk Leksikon*, bd. 7, Oslo: 2003
- Olsen, Kåre, "Da freden brøt ut. Norske myndigheters behandling av tyskerjenter", i *I krigens kjølvann* Larsen, Stein Ugelvik(red.), Oslo: Universitetsforlaget 1999
- Olsen, Kåre, *Krigens barn: de norske krigsbarna og deres mødre*, Oslo: Aschehoug 1998
- Ottosen, Kristian, *Liv og død – Historien om Sachsenhausen-fangene*, Oslo: Aschehoug 1990, 4. utgave 2008
- Pedersen, Terje Andreas, *Tyskerjenter i Norge: reaksjoner og klippeaksjoner 1940-46*. Masteroppgave i Historie: Universitetet i Oslo 2006.
- Prauser, Steffan og Arfon Rees (red.) *The Expulsion of the "German" Communities from Eastern Europe at the end of the Second World War*, European University Institute: Badia Fiesolana 2004, <http://cadmus.iue.it/dspace/bitstream/1814/2599/1/HEC04-01.pdf>, 19/4-2009
- Pryser, Tore, *Klassen og nasjonen (1935-1946)*, Arbeiderbevegelsens historie bind 4, 1988,
- Roll-Hansen, Hege og Eva Helene Østbye, *Hjelp og beskyttelse, Flyktningerådet 1946-1996*, Oslo: 1996
- Røhne, Nils A. *Norske holdninger til europeisk integrasjon 1940-1949*, Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1986
- Röder, Werner, *Die deutschen sozialistischen exilgruppen in Grosbritannien 1940-1945*, Hannover: 1968
- Schaanning, Espen, *Kampen om den forbryterske sjel*, Oslo: Unibub Forlag 2002
- Senja, Sigurd, *Dømte kvinner: tyskerjenter og frontsostre 1940-1945*, Oslo: 1986.
- Sigurdson, Ragnhild og Arve T. Thorsen (red.) *Tyskland og vi*, Oslo: Norsk Folkemuseum, 1998.
- Simensen, Jarle(red.), *Tyskland-Norge. Den lange historien*. Oslo: Tano Aschehoug 1999
- Skodvin, Magne, *Norden eller NATO: utenriksdepartementet og alliansespørsmålet 1947-49*, Oslo: Universitetsforlaget 1971
- Slapgard, Sigrun, *Sigrid Undset – Dikterdronningen*, Oslo: Gyldendal 2007
- Smith-Meier A. *Forsoning i vår tid 1945-1980*. Oslo: Historieforlaget 2000

- Sverdrup, Jacob, *Inn i storpolitikken 1940-1949, Norsk utenrikspolitikks historie bind 4*. Oslo: Universitetsforlaget 1997
- Sæther, Sindre, *Fra isfront til politisk normalisering: en studie av tilnærmingprosessen mellom Norge og Bundesrepublikken Tyskland, 1949 til 1969*, Hovedfagsoppgave i Historie: Universitetet i Bergen 2004
- Tamnes, Rolf, *Oljealder 1965- 1995, Norsk Utenrikspolitikks historie bind 6*, Oslo: Universitetsforlaget 1997
- Tamnes, Rolf i "Den norske diskusjonen om deltagelse i okkupasjonen av Tyskland, Krisiansen, Tom (red.), *Fra okkupasjon til samarbeid* Oslo: Institutt for forsvarsstudier 1998,
- Torgesen, Arne M., *Vi kalte henne Pim – Møte med flyktningeskjebner*, Oslo: Cappelen 1970
- Torgner, Jan Ragnar, *Hvordan vinne freden?: den norske diskusjonen under andre verdenskrig om Tysklands skjebne etter det tredje rikets undergang*, Hovedfagsoppgave i historie: Universitetet i Oslo 2004
- Tønnessen, Aud V., *Kirkens Nødhjelp – Bistand, tro og politikk*, , Oslo: Gyldendal akademiske 2007
- Udegaard, Nils Morten, "Tyskland-Norge: aktuelle perspektiver, i Simensen, Jarle(red), *Tyskland-Norge: Den lange historien*, Oslo: Tano Aschehoug 1999
- Uecker, Heiko, "Ikke bare Ibsen", i Simensen, Jarle(red), *Tyskland-Norge: Den lange historien*, Oslo: Tano Aschehoug 1999
- Uecker, Heiko, "Die deutsche Okkupation in der norwegischen Nachkriegsliteratur: Höchst vorläufige Überlegungen zu einer vielleicht möglichen Fragestellung", i Robert Bonn, Karl Christian Lammers, *Vergangenheitspolitik und Erinnerungskulturen im Schtten des Zweiten Weltkriegs*, Essen: Klartext Verlag 2008, s. 228,
- Ulstein, Ragnar "Med velferd i sekken", i Bakka, Ragnar (red.m.fl.) *Den norske Tysklandsbrigaden 1947-1953, Til Tyskland for freden*, Bergen: 1998
- Ustvedt, Yngvar, *Det skjedde i Norge, Den varme freden – den kalde krigen*, Oslo: Gyldendal 1990
- Vertreibung europäisch erinnern*, hg. von Dieter Bingen, Włodzimierz Borodziej und Stefan Trost, Wiesbaden: 2003
- Williamson, Murry (red), *A nation at war in an era of strategic change*, 2004
- Ziemke, Earl F., *The U.S Army in the occupation of Germany 1944-1946*, Center of military history United Stats Army, Washington D.C.1990,
<http://www.history.army.mil/books/wwii/Occ-GY/index.htm#contents>, 22/1-2009